سفرنامو

سون ورني ڌرتي

سليمان شيخ

سون ورني ڌرتي

(ليبيا جو سفرنامو)

سليمان شيخ

سنڌي ساهت گهر

[illegible]

[illegible]

[illegible]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ڪتاب جا سيئي حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ آهن

ڪتاب جو نالو: سون ورني ڌرتي.
ليکڪ جو نالو: سليمان شيخ.
موضوع: سفرنامو
ڇاپو: ٻيو
پهريون ڇاپو: سنڌي اڪيڊمي، حيدرآباد
فيبروري ١٩٨٦ع
ٻيو ڇاپو:
ڇپجڻ جي تاريخ: آگسٽ ١٩٨٧ع
ڇپيندڙ: سهڻي پرنٽرز، الهند، ڪچو،
حيدرآباد سنڌ.
[سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد سنڌ]
ڪتاب نمبر: ٻند رنهون

لکپڙهه لاءِ ائڊريس:
پوسٽ باڪس نمبر ١٩،
جنرل پوسٽ آفيس
حيدرآباد، سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ساري ڌرتيءَ تي آ سڀ کان، سندر پنهنجو ديس
آنءُ به اُجرو، مٽيءَ به اُجرو، وڻ به اجرو ويس"

شيخ اياز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙ اکر

اسان جي مٺڙي ۽ پياري سنڌي زبان ۾ سفرنامن جي جيڪا وڏي کوٽ هئي، اُها هاڻي آهستي آهستي گهٽبي پئي وڃي ۽ هر اچڻ وارن ڏينهن ۾، سٺا سٺا سفرناما ايندا پيا وڃن. جنهنڪري سنڌي ادب جو اهو موضوع به شاناڻو ۽ ماناڻو ٿيندو پيو وڃي. ممڪن آهي ته اڳتي هلي اسان جي ادب ۾ ان موضوع تي ايترو لکجي جو اسان ڳاٽ اوچو ڪري فخر ڪري سگهون.

تقريباً مُنو صدي اڳ، اسان جي زبان ۾ ان موضوع تي لکڻ جي شروعات ٿي ۽ اُها رفتار 'ڏکو پير پيران' جي رفتار سان وڌندي رهي. ڪيترن ليکڪن ٻاهرين ملڪن جا سفر ڪري، انهن ملڪن جا سفر ناما لکيا ته ڪيترن پنهنجي سنڌ جو سفر ڪري ان بابت لکيو. سنڌ جو جن ليکڪن سير ۽ سفر ڪري، ڪتاب لکيا، انهن ۾ پهريون نالو ڀيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ جو ڪتاب 'سنڌ جو سيلاني' آهي. جنهن جو رڳو پهريون ڀاڱو شايع ٿي سگهيو. ان ۾ سنڌ جي تاريخ، جاگرافي، سنڌ جي مشهور شهرن، ماڻهن ۽ بزرگن جو احوال ڏنل هو. اهو سنڌي ادب ۾ پهريون سفرنامو هو، جيڪو سنڌ بابت ٿي هو. ان کانپوءِ ساڳئي ليکڪ، شاهه جي ڪلام کي آڏو رکي، انهن جاين جڳهين جو سفر ڪيو، جتي لطيف سائينءَ ماڳ ڏٺا هئا ۽ انهن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي ڪلام ۾ آندو هو. سنڌي زبان ۾ 'لطيفي سير' نالي ڇپيل اهو پهريون سفرنامو هو، جنهن ۾ پڻ سنڌ جو سفر هو.

ان کانپوءِ پروفيسر نارائڻ داس ملڪاڻي ۱۹۲۹ع ۾ سنڌ ۾ آيل ٻوڏن دوران سنڌ جو سفر ڪري 'ڪوناٽي ڇهر' جي سري هيٺ ڪتاب لکيو. پرسرام مسند سکر جي تاريخي شهر جو سفر ڪري 'سکر سو نهارو' شايع ڪرايو. ارجن سڪايل 'سنڌي آدم جو اتهاس' الهه بچائي سمي جا 'سير ڪوهستان' ۽ 'لاڙ جو سير'، اڏارام چانڊو مل جو 'ٿر جو سير'، ريواچند آڏواڻيءَ جو 'ڪوهستان جو سير' ميران محمد شاهه 'مهجور' جو 'گنجي ٽڪر جو سير' محمد اسماعيل عرسائيءَ جو 'سير ريگستان'، علي بابا جو 'ٿر جو سفر'، ناصر مورائيءَ جو 'ٿر جو سير' ۽ ٻيا ڪي مضمون، سنڌ جا سفرناما هئا. اسان وٽ پهريون سفر نامو ڪتابي صورت ۾ ڇپيل سنڌ بابت ڏي هو.

سنڌ کان ٻاهرين سفرنامن جي شروعات لال چند امرڏني جڳتياڻيءَ ڪئي ۽ سندس سفرنامو، مضمون جي صورت ۾ هو جيڪو سنڌي ساهت سوسائٽي جي ماهوار رسالي ۾ ۱۹۱۵ع ۾ شايع ٿيو هو. ان کان پوءِ ٻاهرين ملڪن جا سفر ڪري، اسان جي جن ليکڪن پنهنجا ڪتاب، مضمون يا ڏيساور مان لکيل خط ڇپرايا، انهن جا نالا آهن: پروفيسر نارائڻ داس ملڪاڻي، منوهرداس ڪوڙيل، روچيرام ڇيٺراءِ، رشي ڪيشن، بدري نارايڻ، ٽيرٿ سانو لاکي، هيمن داس واڌواڻي، ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، آغا بدرالدين دراني، حاجي شاهه نواز پيرزادو، حڪيم محمد احسن، سيد ميران محمد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاهه، جي ايم سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، پير علي محمد راشدي ، قاضي عبدالمجيد عابد ، ڪريم ڏنو راڄپر ، سيد غلام مصطفيٰ شاهه، غلام علي الانا، شيخ اياز، طارق اشرف، آغا سليم ، الطاف شيخ ، ڊاڪٽر عبدالجبار جو ڻيجو، شيخ عزيز، نجم عباسي، ماهتاب محبوب، رئيس ڪريم بخش نظاماڻي سليم قريشي، خيرالنساء جعفري، عبدالحئي پليجو، عمر قاضي، تنوير عباسي، عنايت بلوچ، فهميده حسين، محمد علي نظاماڻي فقير محمد لاشاري، نصير مرزا، لال جوڻيجو، اعجاز قريشي مقبول صديقي ، خير محمد کوکر ، محمود يوسفاڻي ، مير علي مراد خان، سراج، پروانو ڀٽي، علي احمد قريشي، فقير امداد علي سرائي، الهه ورايو اداسي، خان محمد پنهور، اختر بچاڻي، مدد علي سنڌي، نياز همايوني، سيد امير حيدر شاهه ۽ ڊاڪٽر سليمان شيخ شامل آهن. هنن سمورن ليکڪن جا مختلف ملڪن بابت سفرناما، سنڌي زبان ۾ ڪتابي يا مضمونن جي صورت ۾ شايع ٿي چڪا آهن. انهن ۾ اسان وٽ سڀ کان اول جيڪو نالو اچي ٿو اهو آهي الطاف شيخ جنهن هيلتائين ڏيهاروڪن ڪتاب ڇپائي ڇڏيا آهن.

سليمان شيخ ڊاڪٽر آهي. سنڌ ڌرتيءَ جيڪي ڪارائتا ۽ لائق ماڻهو پيدا ڪيا آهن انهن ۾ ڊاڪٽر سليمان شيخ سر فهرست آهي. سنڌ جو هيءُ ڊاڙي ٻناڪي دوست نه پر عملي دوست آهي. جنهن جيڪو ڪم ڪيو آهي. ان کي پوري سنڌ عزت جي نگاهه سان ٿي ڏسي . سنڌ جا سمورا دوست، ڊاڪٽر سليمان شيخ جا دوست هجن يا نه پر دشمن به ڪونه هوندا، سڀ سندس نالو عزت ۽ پيار مان وٺندا ـ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪو بدهاضمو رکندڙ يارڙو ان شخصيت جو مخالف هجي ته آها ٻي ڳالهه آهي- ڪم ڪندڙ ماڻهو هرڪو فرشتو ڪونه هوندو آهي. غلطيون اهو به ڪندو آهي. ڇو ته ڪندڙ شئي ظاهر آهي ته ڪٿي ڪٿي هيٺ مٿانهيون به ڪري وجهندي ۽ آهي ماڻهن ۽ تاريخ وٽ ٿيندڙ پوتاميل ۾ برو ۽ ڀلو به سڏيا ويندا، حساب ڪتاب جي ٿيلهن تي ٽنگيا به ويندا. ماڻهو پنهنجي محسنن جي غلطين کي به معاف نه ڪندا آهن ۽ انهن کي به سچ چٽي ڇڏيندا آهن. مان سمجهان ٿو ته اسان وٽ سنڌ ۾ ڊاڪٽر سليمان شيخ جي آها شخصيت آهي جنهن لاءِ پنهنجو ڪو به ٻرو نه چوندو ۽ هو ٻچائي جي ڪنهن به لباس تي ٽنگيل ناهي. مٿس پاڻ وٽ الزامن جي فيڪٽري رکندڙ ماڻهو ڪئين الزام ڌري سگهن ٿا پر اهو الزام ڪڏهن به نٿا هڻي سگهن ته هو سنڌ جو دوست ناهي، سنڌي ماڻهن جو دوست ناهي، باعمل ناهي، سنڌ جي تهذيب تاريخ، جاگرافي سان محبت ڪندڙ ناهي، ان الزام ڪان اسان جو هي ٻار بري آهي.

ها البته سنڌ جا دشمن ۽ دلال اڄ به سنڌ جي هن دوست لاءِ پٿرن جا جهول ڀريو بيٺا آهن. اڄ به ڊاڪٽر، انهن جي نظر ۾ مرتد، غدار، قاسي، لائق ۽ هر سزا لائق آهي- اڄ به آهي اسيمبلين تقريرن، اخبارن، رسالن ۽ نهرائن رستي سڌي ۽ اڻ سڌي طرح هن ۽ هن طرمان قائم ڪيل 'سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئيشن' (سگا) کي سزاياب بڻائڻ لاءِ مطالبا ڪرڻ ۾ مصروف آهن. دعوي ڀيا ڪن ته 'سگا' ۾ امل سنڌي سرڪاري ڪامورا، سماج دشمن آهن. سنڌ جي ماڻهن جو

ٻيو اهو ڀوڳيو آهي، ملڪ جهڳڙو فسادن ۾ ورتو پيو آهي اهو 'سگا' جي انهن ميمبرن جو ڪارنامو آهي. سنڌ ۾ ٿيندڙ هنگاما اهي پيا ڪرائين. جيڪڏهن امن قائم ڪرڻو اٿوَ، سنڌ ۾ سيني ماڻهن جي ذهنيت کي بدلائڻو اٿوَ ۽ ملڪ ۾ امن ۽ سک آڻڻو اٿوَ ته انهن سڀني کي نوڪرين مان ڪڍي، بيروزگار بڻائي، سنڌ ڇڏڻ تي مجبور ڪريو. انهن جي وات مان ڦڙي وڃو ته اسين سڀ سک جو ساهه کڻنداسين.

پلي هر طرف هُل هنگاما ٿين، سزائون اچن، سگا جو ميمبر ٿيڻ به ڏوهه ٺهرايو وڃي، ان کي بندش هيٺ آندو وڃي، سگا جو نالو به مٽايو وڃي، ڊاڪٽر سليمان کي مٽيءَ جي ڍير هيٺان پوريو وڃي پر سنڌ جي تاريخ، 'سگا' جي ڪردار کي سدائين ياد ڪندي رهندي ۽ اهي ڳالهه سنڌ دشمنن جي هيانءَ تي سدائين بار رهندي.

ڊاڪٽر سليمان شيخ جو هيءُ ڪتاب 'سون ورني ڌرتي'، قذافيءَ جهڙي قوم پرست، انقلابي ڪرنل جي ڌرتيءَ جو سفرنامو آهي. جنهن ڪرنل جي انقلابي اڳوائيءَ هيٺ ليبيا جا ماڻهو پنهنجي ڌرتي جي سونهن جي نه رڳو حفاظت پيا ڪن پر ان ۾ نکار پيا پيدا ڪن. ليبيا جي ڌرتي ڀاڳن واري ڇٽي جو ان کي 'ڪرنل' واقعي محافظ مليو. اهي ڀاڳ ڪن ڀاڳن وارين قومن جا هوندا آهن، جو اتان جا 'ڪرنل ۽ جرنل' واقعي ان ڌرتي جا محافظ هجن.

سنڌ جو هيءُ قوم پرست ۽ سنڌ دوست ڊاڪٽر، جڏهن ليبيا جي ڌرتيءَ تي ويو ته اتي جا سمورا ماڻهو عرب قوم پرستيءَ جي پرچار ڪندي ڏنائين. سڀ ماڻهو پنهنجي ڌرتيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي عشق ۾ مگن ۽ مصروف. ڊاڪٽر لکي ٿو ته: ”هتي جا عام ماڻهو ۽ سندن طريقا ۽ رواج سنڌين سان تمام گهڻو ويجها آهن. لباس سلوار قميص عام آهي. ڪيترا ماڻهو پٽڪن سان به ڏسڻ ۾ ايندا. خوش خير عافيت جو رواج بلڪل اسان وانگر. جيئن ٻهراڙيءَ ۾ ڪي به غير واقف ملن ته به هڪ ٻئي جا اول حال احوال وٺن، ڳوٺ راڄ جون خبرون، گهر وارن، ٻارن ٻچن جي خير عافيت دريافت ڪن. ان وانگر هتي جا سهاجها ڳوٺاڻا به جڏهن پاڻ ۾ ملن ته ان ساڳئي نموني جو حال احوال ڏين وٺن.“

باوجود ان جي ته ڊاڪٽر کي لبيا ۽ سنڌ جي ماڻهن ۾ ڪافي هڪجهڙايون نظر آيون، پر تڏهن به هو سنڌس سنڌي ماڻهن واري سڪ کي پورو نه ڪري سگهيا. لکي ٿو: ’رستي تان گذرندي سوچيند و رهيس. آخر سنڌ ۾ ڇا آهي؟ هت به سنڌ جهڙا ماڻهو آهن. پوءِ ڇو پيلا آءٌ انهن کي پنهنجو نٿو سمجهان. منهنجو ڏنڌ و انسانن جي فرق ڪان متاثهون آهي، پوءِ آءٌ اهو ڇو ٿو سوچيان؟‘

ڊاڪٽر، لبيا جي ماڻهن جي پنهنجي ڌرتي سان محبت جو هر هنڌ ذڪر ڪيو آهي ۽ پاڻ ٻڌايو اٿس ته لبيا جا ماڻهو ڪهڙي نه نموني سان، پنهنجي ڌرتي جي معاشي، سياسي ۽ اقتصادي ترقي ۽ واڌاري لاءِ ڪم ڪري رهيا آهن. اتي جا ماڻهو تيل جا کوهه کوٽي اربين روپيا ڪمائي پنهنجي ڌرتيءَ ۽ اتان جي ماڻهن جي واڌاري لاءِ استعمال ۾ پيا آڻين. اتي پيدا ٿيندڙ سمورين شين تي هو قابض آهن ۽ هوئي ان جا مالڪ آهن. اسان وانگر ناهن جو پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڌرتي زرخيز هوندي ته، اسان جي تيل، ڪوئلي ۽ ٻين معدنيات جا مالڪ اسين ناهيون.

سچو سفرنامو، لبيا جي آزادي واري ويڙهه جو داستان آهي. لبيا جي تاريخ ۽ جاگرافي آهي. ۽ ان انقلاب جو پاڻ ويهي ذڪر ڪيو اٿس، ان سڄي داستان کي ويهي تحرير ڪيو اٿس. جيڪو لبيا جي ماڻهن جو انقلاب جي دوران رهيو، لکي ٿو: ”لبيا جي ماڻهن، آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ساڍا ست لک پاڻ قربان ڪرايا. پر افسوس اها آزادي ويجهو اچي هڪ دفعو وري پري هلي وئي.“

اها ١٩٤٠ع کان ١٩٤٣ع جي ڳالهه آهي. ڊاڪٽر نه لبيا جي ڌرتيءَ تي ٧٣-١٩٧٢ع ۾ ويو ۽ ان اچڻ واري آزادي جي ٻوٽي موٽي وڃڻ تي افسوس جو اظهار ٻيو ڪري نه اها ڇو موٽي وئي. آها ايڏين قربانين ڪانپوءِ به لبيا جي ماڻهن کي ڇو ڪونه ملي؟

سڄي لبيا جو ذڪر ڪيو اٿس. لبيا جي قوم پرست ماڻهن جو ذڪر ڪيو اٿس. ڪرنل قزافيءَ کان وٺي عام ماڻهن جو ذڪر ڪيو اٿس. چوي ٿو نه ”اتي تعليم جا سڀ ذريعا عربيءَ ۾ آهن. موجوده حڪومت عرب قوميت ۾ ايمان رکي ٿي ان سبب هر شاهراهه جي ڪناري، وڏن چونڪن ۾، بندرگاهن ۽ هوائي اڏن جي ويجهو عرب قوم جي اتحاد جا نعرا نهايت چٽي ريت لکيل آهن. جن ۾ ڪجهه هن ريت آهن (عرب قوم هڪ آهي) .... سرڪاري ڪم ڪار صرف عربيءَ ۾ ٿئي ٿو. ان سبب ٻاهرين ملڪن جا انجنيئر سياح، ڪاريگر ۽ هنرمند سواءِ عربي سکڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هتي رهي نٿا سگهن. هن وقت هتي پاڪستان، مصر، بلغاريه، يوگوسلاويه، رومانيه، پولينڊ، شام، فلسطين، روس ۽ هندوستان جا ڪاريگر، هنرمند ۽ ڊاڪٽر ڪم ڪري رهيا آهن پر انهن سڀني جي وچ ۾ صرف عربي ئي رابطي جي زبان آهي. ڪنهن ٻاهرئين کي صرف پنهنجو نوڪر سمجهن ٿا.... هتي ملڪيت خريد ڪرڻ تي پابندي آهي. حڪومت ملڪي ماڻهن کي غير ملڪي ماڻهن تي هر حالت ۾ ترجيح ڏئي ٿي....'

هن سفرنامي پڙهندي اسان سنڌي ماڻهن کي اهو احساس ضرور پيدا ٿيندو ته اسان ڇا ڇا وڃايو آهي ۽ ڪهڙين نعمتن کان محروم آهيون. هن وقت اسين ته ان جي ان موڙ تي بيٺا آهيون، جنهن موڙ تي قومون هر طرح گهاٽي ۾ پيڙبيون آهن.

ان هوندي به مايوسي ناهي. سفرنامي جي هر سٽ، هر جملو، اسان ۾ همت پيدا ڪندڙ آهي: 'لبيا جي سر زمين جي ڪهاڻي به ڏکدائڪ آهي. هن ننڍڙي ملڪ تي اطالوين سٺ سال اڳ قبضو ڪيو هو. جينوٽيڪ مهاڀاري لڙائيءَ کانپوءِ اطالوين جو انتظامي قبضو ته ختم ٿي ويو پر معاشي قبضو جاري رهيو. ١٩٥٢ع ۾ آزادي ملڻ کان وٺي ١٩٦٩ع تائين هن سونيءَ ڌرتيءَ واري ڌرتيءَ تي اطالوين جو معاشي قبضو رهيو. پهرئين سيپٽمبر جي انقلاب کانپوءِ هتان جي قيادت اهو محسوس ڪيو ته جنهن قوم، لبيا جي غريب عوام کي اڌ صدي غلاميءَ جي گهاٽي ۾ پيڙهيو ۽ ڪين بک ۽ بيروزگاريءَ جا ڏنجها ڏنا. ان کي سا گڏ ملڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڪيئن نه رکي سگهجي؟ ستين آڪٽوبر ۱۹۷۰ع ۾ سياڳو ڏينهن هو، جڏهن سٺ هزار اطالوين کي پيرين اگهاڙو سڀ ڪجهه هتي ڇڏي وڃڻ تي مجبور ڪيو ويو. هي اهي اطالوي هئا، جيڪي اڌ صديءَ کان هتي رهندا آيا. سندن موجوده نسل، اهو نسل هو جيڪو شايد هن ئي سرزمين تي پيدا ٿيو هو، پوءِ ڀلا انهن کي تڙڻ جو جواز ڪهڙو؟ هي اهي ماڻهو هئا. جن هميشه عرب عوام سان نفرت ڪئي، جنهن ڌرتيءَ تي هنن پنهنجو مستقبل سنواريو. ان ڌرتيءَ جي ڌوڙ کان منهن موڙيو. پاڻ کي هميشه عربن کان برتر ۽ بالا سمجهيو، پنهنجي هر شئي هنن تي مسلط ڪئي. نتيجي ۾ اڄ هيءَ سرزمين اطالوين جي وجود کان پاڪ آهي.

۲۰-۸-۱۹۸۷ع

ـ ناز سنائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دل ۽ ڌرتي

دل، درياهه سمان پئي ڇوليون ماري. ۽ جڏهن ماڻهو پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجو ديس ڇڏي ڪري پرديس جي سونهن ساڻ ڪي به هوند ڏيهه جي ڪُکن تان اُجري ڇڏي پريان هر شئي سهڻي ۽ سوڀيا وان پئي لڳندي آهي. اهو آهي جو اهي به ڪي قدر سچي آ. ٻاهر جي دنيا تي سهڻو پراڻي توڙي نئين تو محبت ڪري، جائي تنهن دل جي ڌرتيءَ ڏانهن ڇڪ ٿي! وطن جي حب پري رهي جيتري پيدا ٿئي ٿي، اوتري شايد هت رهي نه ٿي سگهي!

قسمت ساٿ ڏنو ٢١ جون ١٩٧٢ع تي ليبيا روانو ٿيو هوس ۽ ٣٠ آگسٽ ١٩٧٢ع تي وطن وري آيس. ليبيا جي ساڍن ٻن مهينن، منهنجي ذهن تي ڪي پختا نقش چٽي ڇڏيا. اتي رهي مون ان ملڪ، ان جي باسين، انهن جي رسمن رواجن، سوچن، ڏڻن ۽ ويچارن متعلق پنهنجا خيال لکيا، جيڪي ”سفر جي ڊائري“ جي عنوان هيٺ انهيءَ وقت روزاني هلال پاڪستان ڪراچيءَ ۾ شايع ٿيا. ان کانسواءِ عرب دنيا جي هن اهم ملڪ ۾ رهي فلسطين جي مسئلي تي مطالعو ڪرڻ جو موقعو به مليو ۽ ڪيترن فلسطيني، مصري ۽ ليبي دوستن سان ان متعلق بحث به ٿيا، جن جي روشنيءَ ۾ مون ان مسئلي تي هڪ وڏو مضمون لکيو جيڪو به روزاني ”هلال پاڪستان“ ۽ سالياني ”[illegible]“ مخزن ۾ شايع ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڪو آهي. جمال ناصر عرب قوم پرستيءَ جي علامت آهي. هن عظيم رهنما متعلق ٻه ڪهڙي جاڻ ڏيڻ ۽ ان تي ٻه هڪ مضمون لکيم. انهن ٻنهي مضمونن کي گڏي هن مجموعي ۾ پيش ڪري رهيو آهيان. هنن مضمونن جو دور اڄ کان ٢٠-٣٠ سال اڳ جو آهي. ان وقت ۾ عرب دنيا ۾ اهم تبديليون آيون آهن، پر آئون سمجهان ٿو ته هي احوال اڃان به تازو توانو آهي. جيستائين فلسطيني پنهنجي ڌرتيءَ تي واپس نه ورتا ويندا، تيستائين مسئلو ساڳيو ئي رهندو. هنن مضمونن لکڻ ۾ منهنجي فلسطيني دوستن ڊاڪٽر محمودالاعسطل، ڊاڪٽر وضاح المصري، ڊاڪٽر ياسر مرحوم ۽ مصري دوست ڊاڪٽر ابراهيم ابو عمر سنهن جي ڪهڙي مدد ڪئي. آئون انهن جو ٿورائتو آهيان.

آئون اسلم لغاري، اعجاز قريشي ۽ ظفر حسن جو ٿورائتو آهيان جن هن مجموعي شايع ڪرڻ ۾ سنهن جي مدد ڪئي ۽ همٿايو.

ڄام شورو سنڌ.

١٠- نومبر ١٩٧٥ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

ڊاڪٽر سليمان شيخ سان منهنجا تعلقات تمام گهڻا ۽ پراڻا آهن. آئون جڏهن سنه ۷۳-۱۹۷۲ع ڌاري برطانيه ۾ اقتصاديات پڙهي رهيو هوس، تڏهن پاڻ ليبيا ۾ ڊاڪٽري ڪري رهيو هو. انهيءَ دور ۾ منهنجي ۽ ڊاڪٽر سليمان جي پاڻ ۾ خط و ڪتابت رهي. اسان هڪ ٻئي ڏانهن تمام گهڻا خط لکيا. ڀلا ٻئي پنهنجي ڏيهه کان ڏور جو هئاسين. اسان جا خط تمام وڏا ۽ تفصيلي هوندا هئا ۽ ڪيترن ئي صفحن تي مشتمل. ٻنهي ڌارين ملڪن جي حال احوال سان گڏ پنهنجي ڌرتيءَ جي باري ۾ حال احوال ڏيندا هئاسين. سچ پچ ته جيڪڏهن اهي خط ڇپائجن ته جيڪر تاريخ جو هڪ وڏو داستان ٿي پوي. انهيءَ ڪري جيئن ته منهنجا سليمان جي هن سفرنامي سان اڻ سڌا سڱ آهن، مون کي هن ڪتاب جي پيش لفظ لکڻ تي خوشي محسوس ٿي رهي آهي.

اسان جي سنڌي ٻوليءَ ۾ هن مهل تائين سفر ناما تمام گهٽ لکيا ويا آهن. جيڪي ڪجهه ڪوششون ٿيون آهن، اهي ڇڱيون آهن. سليمان به انهيءَ ڪوشش کي هڪ قدم اڳتي وڌايو آهي ۽ ڪيس انهيءَ لاءِ جس هجي. اڄ ڪلهه جي دور ۾ سفرنامن کي تمام گهڻي اهميت حاصل آهي. دنيا جي ترقي يافته ملڪن ۾ ادب جي هن صنف کي تمام گهڻو پسند ڪيو وڃي ٿو. ڪهڙي نه سٺي ڳالهه آهي جو اسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي گهر ويٺي دنيا جو احوال ملندو ته وڃي. اسان جي سونهاري سنڌ تي به دنيا جي ڪيترن ئي ماهرن سفرناما لکيا آهن جن سنڌ کي دنيا ۾ متعارف ڪيو.

ڊاڪٽر سليمان به دنيا جي ڪجهه ملڪن جو سير ڪيو آهي ۽ جتي جتي ويو آهي، اتان جو تفصيلي حال احوال پڙهندڙن لاءِ اخبارن ذريعي ۽ دوستن ڏانهن خطن ذريعي لکندو رهيو آهي. سليمان، جنهن پيرائي، خوش اسلوبي ۽ دلپذير پيرائي ۾ سان گڏ ليٽون لکي ٿو اهو نهايت ئي مزيدار ۽ دل لڀائيندڙ آهي، سو کي سچ پچ ائين ٿو لڳي ته جڻ اسان پاڻ اهي ملڪ گهمي رهيا آهيون. جن به ڊاڪٽر سليمان کي پڙهيو هوندو اهي منهنجي هن راءِ سان متفق ٿيندا ۽ جن نه پڙهيو آهي، اهي هن سفرنامي پڙهڻ کان پوءِ منهنجي راءِ جو ساٿ ڏيندا.

ڊاڪٽر سليمان عرب دنيا جي هن ننڍڙي ۽ اهم ملڪ جي باري ۾ اسان کي تفصيلي احوال ڏنو آهي، اتان جا ماڻهو، انهن جون عادتون، رسمون ڪيئن، اتان جي ثقافت، سياست ۽ اقتصاديات تي باقاعده بحث ڪيو اٿس. نه صرف ايترو پر ان ملڪ جي حالتن کي سنڌ جي حالتن سان ڀيٽيندو هليو آهي، پر هن کان پوءِ اسان کي ٻنهي هنڌن جي ڪيترن ئي حالتن ۾ هڪ جهڙائي نظر اچي ٿي. هن سفرنامي ۾ ليبيا جي گهڻي قدر هر پهلوءَ تي نهايت ئي مفيد احوال ڏنو آهي، جيڪو پڙهندڙن ۽ ليبيا جو سير ڪرڻ لاءِ ڪارائتو ثابت ٿيندو.

ڊاڪٽر سليمان جو هي سفرنامو قومي نقطه نگاهه کان به تمام اهم آهي. جيڪو به شخص پنهنجي وطن کان ٻاهر وڃي ٿو ته هو پنهنجي وطن ۽ ڌرتيءَ جي پيار جو سفير آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ اهڙي طرح سان ڊاڪٽر سليمان اسان جو سفير آهي. هن
ـي اتي رهندي وطن جي جيڪا بـہ ياد ايندي رهي آهي
اها باقاعدي بيان ڪئي اٿس. اتي اڪيلي رهڻ جا احساس
۽ اتي وري اوچتو پنهنجا ساٿي جن سان سندن اڻ مٽ مڱ
آهي ملي وڃن تہ ڪيڏي خوشي ٿيس ٿي.

سليمان لکي ٿو:

”سک ۽ سلامتيءَ جي سرزمين - منهنجي وطن، لطيف جي پونءِ -

سچل سائينءَ جـي بارگاه کـان هزارين ميل پـري
پري هڪ اجنبي ديس ۾ جڏهن عيد ويجهي آئـي،
الائي ڇو من جي سونجهہ وڌي ويئي. خوشيءَ ۽ ڏک
جا بـہ جذبا اهڙا آهن جـن دوران پنهنجي پونءِ،
پنهنجا پڳڙا، پنهنجا مارونڙا — پنهنجا ساٿي يـاد
ايندا آهن.“

صفحو ٤٣

”ساٿهو ڇوندا آهن تہ رت جـو رشتو سڀ کان اتم
آهي، پر سان ڇوان ٿو تہ زمين جو رشتو سڀ کان
مٿاهون آهي، منهنجي لاءِ سنڌڙيءَ جـي ڌوڙ چمڻ
لائق آهي.“

صفحو ٤٤

"... سائي ڀاڳيءَ جي مڌر آواز ۾:

"تارن سنجهان ترندي وجي،
لوڙهه سنجهان لڙهندي وجي،
دل ڀاروچل، ڀاروچل ٿئي ڪري."

شروع ٿيو ته سنڌ سائينءَ جي مک وڏيڪ سرس ٿي وئي. ستان وري بيدل مسرور بدويءَ جي للڪار: "سنڌ ديس جي ڌرتي توتي پنهنجو سيس نمايان" ته اصل جاڳ ئي وڌو. ڀار سستيءَ ۾ جوشيلي آواز ۾: "جيئي سنڌ، جيي جيئي جيجل" جنهن ماحول کي سرمستيءَ ۾ آڻي رهيا هئا."

صفحو ٣٤-٤٤

"... رستي تان گذرندي سوچيندو رهيس، آخر سنڌ ۾ ڇا آهي؟ هت به سنڌ جهڙا ماڻهو آهن پوءِ ڇو ڀلا آئون انهن کي پنهنجو نٿو سمجهان. سنهنجو ڏنڌو، انسانن جي فرق ڪاڻ ڏاهون آهي. پوءِ آئون اهو ڇو ٿو سوچيان. شايد سنڌوءَ جي پوتر پاڻيءَ جيڪو مون اکين کولڻ سان چکيو آهي يا لطيف سائين جي مڌر بيتن جا بول جيڪي اڻ ٽٽيا هوندي لوليءَ ۾ ٻڌايا هئا، انهن جو سبب آهي، جو سنڌ جو نالو ٻڌي، سنڌي گيت ٻڌي سنهنجا وار ڪانڊارجن ٿا:

تنهنجي مٽيءَ منجهه سلان جي آئون
امرتا پايان، سٽي سائين لايان—"

صفحو ٤٥

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان مٿين ذڪرن مان ڊاڪٽر سليمان جي وطن جي محبت جو اندازو لڳائي سگهون ٿا. اسان جي هڪ ٻئي ڏانهن خطن ۾ به سنڌ جو موضوع ٻين ڳالهين کان وڌيڪ ڇانيل رهيو. ڪيتري وقت کان سنڌ سان نا انصافيون ٿينديون رهيون آهن. ون يونٽ جو دور هن مٺڙي ڌرتيءَ لاءِ نهايت ئي ڪارو ۽ بدترين دور هو. انهيءَ دور ۾ سنڌ کي هر پاسي کان ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، پر شاباس آهي، سنڌ جي شاگرد، پڙهيل نوجوان نسل کي ۽ سنڌ جي ترقي پسند اديب کي جنهن هر وقت انهيءَ سان ناانصافيءَ جو جواب ڏنو. آخر سنڌ جي نوجوان جنهن پنهنجي اکين سان گذريل دورن ۾ سنڌ سان ٿيل ڪلور ٿئي ڏٺا آهن، انهن کي چوند پنهنجي ڌرتيءَ جو اونو رهي.

ڊاڪٽر سليمان به انهن مان هڪ نوجوان آهي، جنهن ٻاهر رهي به پنهنجي ملڪ جي باري ۾ سوچيو ۽ خاص طور تي سنڌي نئين نسل ۾ جيڪي اوڻايون ڏسڻ ۾ آيس ان لاءِ به آواز اٿاريائين. ڊاڪٽر سليمان، ليبيا جي ماڻهن جي بهادري ۽ قومي ڪردار جو به ذڪر ڪيو آهي ۽ انهن شين جي طرف اسان جي نوجوان نسل جو ڌيان ڇڪايو آهي ۽ انهن کي به اهڙي صحيح ۽ ترقي يافته طريقن تي هلڻ لاءِ تلقين ڪئي آهي.

ڊاڪٽر سليمان سفرنامن کان سواءِ ٻيو به گهڻو ڪجهه لکيو آهي ۽ لکندو رهي ٿو، پاڻ ڊاڪٽريءَ جي موضوع تي به ڪافي ڪجهه لکيو اٿس. هي سندس سفرنامن جو پهريون مجموعو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آخر ۾ آئون ڊاڪٽر سليمان کي سندس هن بهترين ڪوشش تي مبارڪون ڏيان ٿو ۽ اميد ٿو ڪريان ته سندس ٻيا سفرناما به اسان کي جلد پڙهڻ لاءِ ملندا.

اعجاز قريشي

حيدرآباد سنڌ

جنوري ١٩٧٦

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سِٽاءُ

- ٽڪا مٺا ٻول
- دل ۾ ڌرتي
- پيش لفظ
- مصر جو ملڪ
- سرت منهنجو شهر
- ماڻهو ملڪ ملير جا
- وڻجارن وايون
- ڏُريان ٿي ڏاريان
- پرديس ۾ عيد
- مات ڪريان ته مشرڪ ٿيان
- لَبده جي کنڊرن ۾
- ليبيا جي راڄ ڌاني
- تنجو ۽ عرب
- ليبيا جو ثقافتي انقلاب
- جمال عبدالناصر
- ڪاٿيءَ هيڏان ڪنڌ هوءِ، نعرا نينهن جا
- ليبيا منهنجي نظر ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معمر جو ملڪ

آفريڪا کنڊ جي اتر ۾ ڀاسي، ڀومڌ سمنڊ جي ڪناري تي هڪ ڪروڙ چاليهه لک ڪلو ميٽرن (چوڏهن لک پنجاسي هزار ميل) تي پکڙيل ڏهه ملڪ، اڄڪلهه پنهنجي معاشي حالتن سبب سڄي عرب دنيا ۾ وڏي اهميت رکي ٿو. سندس اوڀر پاسي مصر ۽ سوڊان جا ملڪ آهن، اولهه پاسي تيونس ۽ الجزائر، ڏکڻ ۾ سوڊان، چاڊ، نائيجير ۽ الجزائر جا ملڪ پکڙيل آهن. اتر ۾ ڀومڌ سمنڊ اچي وڃي ٿو. هن ملڪ جي اوڀر-اولهه سؤ اسي ڪلوميٽرن جو سامونڊي ڪنارو پکڙيل آهي. سڄي ملڪ جو صرف ٻجون حصو ايراضي ڪجهه زرخيز آهي، باقي رڻ پٽ آهي. زرخيز علائقو سامونڊي ڪناري سان لڳو لڳ آهي، ان ڪري آدمشماريءَ جو گهڻو حصو سامونڊي ڪناري جي ويجهو "سائي پٽي" ۾ رهي ٿو.

سڄو سال اُس چڱيءَ ريت نظر اچي ٿي، گرميءَ جو درجو جنوريءَ جي مهيني ۾ ڏهه کان ۱۳ درجا سينٽي گريڊ ۽ جون کان سيپٽمبر ۾ وڌ ۾ وڌ ۳۰ کان ۴۲ درجا رهي ٿو. گهم ۵۵ سيڪڙو هوا ۾ رهي ٿي.

ساليانو بارش ۲۰۰ کان ۵۰۰ ملي ميٽر (۸ کان ۱۳ انچ) پوي ٿي. جيڪا گهڻو ڪري نومبر کان فيبروري تائين پوي ٿي. رڻ پٽ جون حالتون بلڪل بدليل آهن. اتي بارش بلڪل ڪانه پوي. سردي ۽ گرمي سامونڊي ڪنارن وارن علائقن کان وڌيڪ ٿئي ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٩٥٥ع ۾ تيل جي کوهه جو ڪم شروع ٿيو ۽ ١٩٦٤ع تائين ٨٥٦ تيل جا کوهه کوٽيا ويا. انهن کانسواءِ ٢ قدرتي گئس جا کوهه به کوٽيا ويا آهن. ١٩٦٤ع ۾ ڪچو تيل ٻاهر موڪليو ويو ان مان ١٢ ڪروڙ سٺ لک دينار (اٽڪل ٻه ارب رپيا) آمدني ٿي. تيل کانسواءِ ناموري لوڻ، جپسم، ٥٤ سيڪڙو لوهه جو ڌاتو، پٿر ۽ مٽيءَ جا ذخيرا به لڌا ويا آهن. لوهه ڌاڪلي علائقي مان ملي ٿو، جنهن کي سمنڊ جي ڪناري کان گهڻو پري آهي، ان ڪري في الحال ان جي پيداوار مان ڪوبه فائدو حاصل ڪونه ٿو ڪيو وڃي.

هن ملڪ کي ٥ وڏا بندرگاهه، طرابلس، بن غازي، درنه ۽ تبرڪ آهن. هن کانسواءِ ٣ بين الاقوامي هوائي اڏا طرابلس، بن غازي ۽ صباح ۾ آهن. سڄي ملڪ ۾ بسندڙ وڏيون قومون عرب ۽ بربر رهن ٿيون. ملڪ جي قومي ۽ سرڪاري ٻولي عربي آهي.

آدمشماري ١٩٥٤ع ۾ ڏهه لک اٺاسي هزار هئي ١٩٦٤ع ۾ اضافو ٣٤ سيڪڙو وڌي ١٥ لک چوهٺ هزار ٿي. هڪ تخميني مطابق هن وقت اٽويهه لک پنجٽيهه هزار آدمشماري آهي. جنهن ۾ ٥٩ سيڪڙو ماڻهو مسلمان آهن. ڪجهه عيسائي ۽ ٻين مذهبن جا ماڻهو به موجود آهن، هن وقت گهڻا ماڻهو نوجوان نسل سان تعلق رکن ٿا. هڪ اندازي مطابق ١٤ سالن جي عمر تائين ماڻهن جو انداز ٤٣٫٩٣ سيڪڙو آهي ۽ ١٥ کان ٥٩ سالن جي عمر تائين ماڻهن جو انداز ٤٨٫٣٨ سيڪڙو آهي. يعني ٨٧٫١١ سيڪڙو ماڻهو ٥٩ سالن جي عمر تائين آهن.

سڄو ملڪ ٻارهن صوبن ۾ ورهايل آهي، جن کي "محافظه" چئجي ٿو. طرابلس، زاويه، مصراته، حمص، جبل الغربي، بن غازي، جبل الاخضر، درنه، صباح، اوباري ۽ الخليج. هرهڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صوبي ۾ محافظ مقرر آهي. هر صوبو ضلعن ۾ ورهايل آهي، جن کي ''متصرفيه'' چئجي ٿو. اٽڪل ٽيهه ضلعا سڄي ملڪ ۾ آهن. هر هڪ ضلع جو سنڀاليندڙ ''متصرف'' سڏجي ٿو. ضلعا وري مديريت (تعلقن) ۾ ورهايل آهن ۽ ان کانپوءِ شهري نظم لاءِ ادارا يعني 'بلديه' آهن.

تاريخ: ٢٩ سيپٽمبر ١٩١١ع تي هن ننڍڙي اسلامي ملڪ تي اٽليءَ قبضو ڪيو. ان وقت هتي سنوسي خاندان جي حڪومت هئي. روايتن مطابق هن خاندان جو نسب، حضور اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي خاندان سان وڃي ملي ٿو. سنوسي خاندان جو باني وجهندڙ سيد محمد بن علي ١٧٩١ع ۾ الجزائر ۾ ڄائو هو. هن ١٨٣٧ع ۾ مڪي پاڪ ۾ سنوسي فرقي جو بنياد وڌو. ان کانپوءِ هيءَ بزرگ ليبيا جي اوڀرندين حصي ۾ اچي تبليغ ڪري لڳي ويو. آخر سنوسي خاندان کي هن ملڪ جي حڪومت نصيب ٿي.

اٽليءَ جي قبضي کانپوءِ، ان خاندان جي هڪ فرد احمد الشريف اٽليءَ وارن جو مقابلو ڪرڻ جو تياريون شروع ڪيون. ڪجهه عرصو پوءِ ملڪ جون حالتون ڏڪار ۽ پليگ پکڙڻ سبب نهايت خراب ٿي ويون. ساڻن ۾ ٻيجڻي قبيلاجي وڙي. ان دور ۾ شاهه ادريس ٢٦ سالن جي عمر ۾ آزاديءَ جي تحريڪ شروع ڪئي. ١٩٣١ع ۾ اٽليءَ وارن نهايت بي درديءَ سان قوم پرست طبقي کي ختم ڪرڻ جو منصوبو ٺاهيو. جنهن ڪري شاهه ادريس جي اڳواڻيءَ ۾ مصر ۾ ڏک جلاوطن حڪومت ٺاهي وئي. عمر المختار (ليبيا جو قومي هيرو) ان تحريڪ ۾ فوجي ڪاروائي جو نگران بڻيو ويو. هن بهادر ليبيا جي ڇڙوڇڙ ماڻهن کي گڏ ڪيو. ڪجهه گوريلا طريقن سان منظم ڪيو ۽ اٽليءَ جي تسلط خلاف آواز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اٽاريو ڪيس ماڳئي مال ڦاسي ڏني وئي. هن ڪانسواءِ محب وطن ماڻهن کي جلاوطن ڪيو ويو جيڪي ٻين وارن ملڪن ۾ وڃي پناهه گذارڻ لڳا.

ان کان پوءِ شاهه ادريس، پنهن آزاديءَ جي هزارين پروانن کي گڏ ڪري ٩ـ آگسٽ ١٩٤٠ع تي "آزاد ـ فوج" جو اعلان ڪيو. هن فوج جنگ عظيم ۾ اتحادين سان گڏجي اٽليءَ جي خلاف جنگ ۾ ڀرپور حصو ورتو. ان جي نتيجي ۾ اتحادين کي فتح نصيب ٿي ۽ ليبيا جو علائقو اتحادين جي حصي ۾ آيو. اهڙيءَ طرح ١٩٤٣ع ۾ ليبيا، اٽليءَ وارن جي قبضي مان نڪري فرانس ۽ برطانيه جي گڏيل حڪومت هيٺ اچي ويو. ليبيا جي ماڻهن، آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻا ست لک ڄڻا قربان ڪرايا پر افسوس اها آزادي ڏيکاءُ اچي، هڪ دفعو وري ٻيهر دلي وئي جدوجهد جاري رهي ٣ ـ سيپٽمبر ١٩٤٨ع تي چار وڏيون طاقتون (برطانيه، فرانس، آمريڪا ۽ روس) هن مسئلي رياست جي مستقبل جي فيصلي ڪرڻ ۾ ناڪام ٿيون ۽ مسئلو گڏيل قومن جي آڏو رکيو ويو. ٢١ـ نومبر ١٩٤٩ع تي گڏيل قومن هڪ ٺهراءُ بحال ڪيو جنهن جون خاص ڳالهيون هن ريت آهن:

١ـ سائرينيشيا، ٽرپولي ليبيشيا ۽ فيزان جي ٽن پرڳڻن کي گڏي ليبيا جي هڪ خودمختيار حڪومت ٺاهي وڃي.

٢ـ خودمختياري ١ـ جنوري ١٩٥٢ع کان اڳ ـ ڪنهن به صورت ۾ عمل ۾ اچي وڃڻ گهرجي.

٣ـ دستورالعمل ۽ حڪومت جي نظام جو فيصلو هنن پرڳڻن سان چونڊ جي آيل نمائندن جي اسيمبلي ڪري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٤- ليبيا جي ماڻهن کي دستور ۽ پنهنجي حڪومت جي معاملن ۾ مدد ڪرڻ لاءِ ڏهن ڄڻن جي ڪمشنر ليبيا ۾ رکيو ويو.

٥- ليبيا جي مڪمل ريت آزاد ملڪ بڻجڻ کان پوءِ ان کي گڏيل قومن ۾ داخل ڪيو ويندو.

هن ٺهراءَ تي عمل پوري جنوري ١٩٥٠ع تي شروع ٿيو جڏهن مسٽر ايڊرين پيلٽ گڏيل قومن پاران ڪمشنر بڻجي آيو. ان ڪانسواءِ هن ملڪ جي نظام لاءِ هڪ اعليٰ اختياري ڪائونسل ٺاهي وئي جنهن ۾ هيٺيان ميمبر رکيا ويا.

١- مصر، فرانس، اٽلي، پاڪستان ۽ برطانيه مان هڪ هڪ سرڪاري نمائندو.

٢- ليبيا جي ٽنهي پرڳڻن مان هڪ هڪ نمائندو.

٣- ليبيا جي اقليتن جو هڪ نمائندو.

هن ڪائونسل جي پهرين گڏجاڻي اپريل ١٩٥٠ع ۾ ٿي. جولاءِ ١٩٥٠ع ۾ هن ڪائونسل ليبيا جي قومي اسيمبليءَ لاءِ هڪ تياري ڪميٽي ٺاهي، جنهن ۾ هر پرڳڻي مان ست ست ميمبر کنيا ويا. هن ڪميٽيءَ کي ”ايڪويهن جي ڪميٽي“ سڏجي ٿو. آڪٽوبر ١٩٥٠ع ۾ هن ڪميٽيءَ فيصلو ڪيو ته قومي اسيمبليءَ ۾ ڪل سٺ نمائندا هوندا، جن ۾ هر پرڳڻي جا ويهه نمائندا هوندا.

٢- ڊسمبر ١٩٥٠ع تي قومي اسيمبليءَ جو اجلاس ٿيو. جنهن ۾ هيٺيان فيصلا ڪيا ويا.

١- نئين حڪومت وفاقي قسم جي حڪومت هوندي، جنهن ۾ ٣ صوبائي حڪومتون ۽ هڪ مرڪزي حڪومت هوندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۲- ليبيا قانوني بادشاهت ٿيندي ۽ امير محمد ادريس السنوسي هن جو بادشاهه ٿيندو.

۳- ٽن رنگن (ڳاڙهو، ڪارو ۽ سائو) وارو قومي جهنڊو ٺاهيو ويو جنهن ۾ هي رنگ ساڳئي پٽن ۾ هوندا.

هن اسيمبلي ۾ ڇهن ماڻهن جي قانون ساز ڪميٽي پڻ ٺاهي. ان ڪاميٽي ۾ سيپٽمبر ۱۹۵۱ع ۾ نئون قانون جوڙي اسيمبلي آڏو پيش ڪيو. آڪٽوبر ۱۹۵۱ع ۾ قانون بحال ڪيو ويو ۽ ۲۴ ڊسمبر ۱۹۵۱ع تي ليبيا جي آزاد مملڪت هجڻ جو اعلان ڪيو ويو. سيد محمد المنتصر وزير اعظم جي حيثيت ۾ برطانيه ۽ فرانس کان ليبيا جون واڳون ورتيون.

ملڪي نظام: ۲۴- ڊسمبر ۱۹۵۱ع کان وٺي ۳۱- آگسٽ ۱۹۶۹ع تائين هي ملڪ شاهه ادريس جي بادشاهي ۾ هيٺ رهيو. ان دوران ملڪ جي نظام ۾ ڪجهه تبديليون آيون. ۱۹۶۲ع ۾ بادشاهت پنهنجي اصلي عزائم سان ظاهر ٿي. ٽنهي صوبن جون حڪومتون ختم ڪيون ويون وفاقي سرشتي کي بدلايو ويو. ليبيا جو سرڪاري نالو "ليبيا جي بادشاهت" رکيو ويو ۽ ان کان پوءِ ملڪ کي ڏهن صوبن ۾ ورهايو ويو. ۱۹۵۵ع ۾ تيل نڪرڻ کان پوءِ ملڪ جي معيشت تيزيءَ سان وڌڻ لڳي. هن ملڪ جي وڏي ۾ وڏي پهرين رجيمت بحال ٿي جنهن ۾ هڪ لک پنجهٺ هزار اٺ سو پنجٽيهه ملين پائونڊ خرچ جا تخمينا لڳايا ويا. ان سان ملڪ ۾ نيون اسپتالون، رستا، بجلي، پاڻيءَ جون سهولتون ۽ اسڪولن تي خرچ ڪرڻ جا منصوبا ٺاهيا ويا.

انهن سڀني سان هڪ پيرو وري به غير ملڪي ماڻهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو معاشي تسلط وڌي ويو. تيل جا کوهه غير ملڪي ڪمپنين جي قبضي ۾ اچي ويا. نتيجي طور ١- سيپٽمبر ١٩٦٩ع تي ملڪ ۾ پرامن انقلاب آيو، جنهن جي اڳواڻي فوج جي هڪ نوجوان آفيسر ”ڪرنل معمر قذافي“ ڪئي. هڪ فوجي ڪائونسل قائم ڪئي وئي ۽ معمر قذافي ملڪ جي انقلابي حڪومت جو وزير اعظم بڻجي ويو. هن نوجوان جي قيادت هيٺيان سان ملڪ ۾ نئون دور اچي ويو آهي. ملڪ جي ترقياتي منصوبن تي تيز رفتاريءَ سان ڪم شروع ٿي چڪو آهي. سمنڊ جي ڪناري وارن اهم شهرن ۽ ننڍڙن ڳوٺن کي ڳنڍيندڙ اٽڪل ڏيڍ هزار ڪلوميٽر ڊگهو رستو رڻ پٽ جي وچ ۾ ٺهي راس ٿي ويو آهي. جنهن جي ڪناري تي نوان شهر آباد ڪيا پيا وڃن، جيئن رڻ پٽ سان ماڻهو لڏي اچي هن زرخيز علائقي ۾ زندگيءَ جي سڌرندڙ طريقن سان رهي سگهن. اسپتالن ۽ طبي مرڪزن جو هڪ وسيع جار ساري ملڪ ۾ ڦهلايو ويو آهي. بجلي پڻ عام ڪئي وئي آهي. پيئڻ جو پاڻي هتي جو وڏو مسئلو آهي. وڏن شهرن ۾ چشمن ۽ کوهن جي پاڻيءَ کي مٺو ڪرڻ لاءِ ڪوٽ پوري ڪئي پئي وڃي. ننڍن شهرن ۾ چشمن ۽ کوهن جي پاڻيءَ کي ڪٺو ڪري ٽانڪن وسيلي مٺو ڪيو پيو وڃي. اسڪول ۽ ڪاليج کلڻ شروع ٿي ويا آهن. شراب تي مڪمل پابندي لڳائي وئي آهي. پوليس جو نظام نهايت سخت ۽ منظم آهي. ڏوهن جي سخت سزائن سبب ڏوهه بلڪل گهٽجي ويا آهن.

تيل جي کوهن جو گهڻي ڀاڱي انتظام حڪومت جي نظرداريءَ هيٺ ڏنو ويو. ڪارخانا جيڪي ٿورا گهڻا آهن اهي به اطالوي ۽ آمريڪي ماڻهن کان ڇڏائي ليبيا جي عوام جي حوالي ڪيا ويا آهن. زراعت ملڪ لاءِ نهايت ضروري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ٻر ٻانيءَ جي کوٽ سبب ان تي گهڻو ڌيان نہ ڏني سگهيا آهن ان هوندي بہ صحرائي ٻان طرابلس تائين سامونڊي ڪناري جي ويجهو هڪ ”زراعتي پٽو“ ڏاهيو ويو آهي، جتي جديد طريقن سان زراعت ڪئي وڃي ٿي.

ڪارخانن ۾ صرف سگريٽن، بسڪوٽن ۽ ٻين ڪ ڏي جي شين کي دٻڻ ۾ بند ڪرڻ جا ڪارخانا آهن، باقي ماڻهن جو روزگار پٽرول جي کوهن، عمارت سازي، بندرگاهہ ۽ آٽو موبائيل جي مرمت تي مدار رکي ٿو.

تعليم: پرائمري تعليم لازمي قرار ڏني وئي آهي. هتي جي تعليمي نظام ۾ ٻارهن سالن جو اسڪول ڪورس آهي. بہ سال ڪنڊرگارٽن کان پوءِ ڇهہ سال پرائمري ۽ ڇهہ سال ثانوي تعليم آهي. ان کان پوءِ چار سال يونيورسٽي تعليم ۾ لڳن ٿا.

ثانوي تعليم کان پوءِ اعليٰ تعليم جا ۳ وڏا ادارا آهن.

۱- هائر ڪاليج آف ٽيچرز ٽريننگ: (استادن جي تربيت جو ادارو).

۲- ڪاليج آف ائڊوانسڊ ٽيڪنالاجي: هن ۾ ۴ سالن جو ڪورس سول انجنيئرنگ، مڪينڪل انجنيئرنگ، اليڪٽرڪل انجنيئرنگ ۽ فوڊ ٽيڪنالاجيءَ ۾ ڏئي ٿو، هيءَ ڪاليج ۱۹۶۲ع ۾ طرابلس ۾ قائم ڪيو ويو آهي.

۳- ليبيا يونيورسٽي: هيءَ ادارو ۱۹۵۵ع ۾ ڏاهيو ويو آهي. هن سان هيٺيان ڪاليج لاڳو آهن:

(الف) ڪاليج آف آرٽس - ليٽرس اينڊ ايجوڪيشن.

(ب) ڪاليج آف ڪامرس اينڊ اڪانامڪس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ب) ڪاليج آف لا.

هي ٻئي ڪاليج بن غازيءَ ۾ آهن.

(ٻ) ڪاليج آف سائنس: هن ۾ ۴ سالن لاءِ فزڪس، ڪيمسٽري، باٽني، زولاجي ۽ جيالاجي ۾ تعليم ڏني وڃي ٿي. هيءُ ۱۹۵۰ع ۾ طرابلس ۾ قائم ڪيو ويو

(ڀ) فيڪلٽي آف ايگريڪلچر: ۱۹۰۰ع ۾ طرابلس ۾ قائم ڪئي وئي.

(ت) ميڊيڪل ڪاليج: ۱۹۷۰ع کان طرابلس ۾ شروع ڪيو ويو.

(ث) نرسنگ ڪاليج: ۱۹۷۱ع کان طرابلس ۾ ڪم ڪري رهيو آهي.

تعليم جا سڀ ذريعا عربيءَ ۾ آهن. ٽيڪنيڪل ڪم انگريزيءَ ۾ ڪاليجن ۾ پڙهايا وڃن ٿا. تعليم طرف ڌيان غلاميءَ ۽ بادشاهي نظام سبب تمام گهٽ پئي رهيو آهي. هاڻي ان طرف ڌيان وڌي رهيو آهي ۽ جلد هيءُ ملڪ پنهنجي ٿورڙن ضرورتن لاءِ پنهنجا ماڻهو پيدا ڪري سگهندو.

سياسي نظريا: هيءُ ملڪ هن وقت جمهوري مملڪت آهي. تازو جولاءِ (۱۹۷۲) جي وچ ڌاري ملڪ ۾ ڪجهه سياسي تبديليون آيون آهن، جن مطابق حڪومت ۾ سول آباديءَ کي شامل ڪيو ويو آهي. هاڻي معمر القذافي ملڪ جي انتظامي ڪائونسل جو صدر آهي ۽ وزير اعظم ميجر عبدالسلام جالود آهي جيڪو قذافيءَ جي انقلابي ڪائونسل جو اهم رڪن آهي. وزارت ۾ ڪجهه شهري ماڻهو به شامل ڪيا ويا آهن. ملڪ ۾ اسلامي نظام رائج آهي. سڀ سزائون

اسلامي قانونن مطابق آهن. موجوده حڪومت عرب قوميت ۾ ايمان رکي ٿي. ان سبب هر شاهراهه جي ڪناري، وڏن چوڪن ۾، بندرگاهن ۽ هوائي اڏن جي ويجهو عرب قوم جي اتحاد جا نعرا نهايت چٽي ريت لکيل آهن، جن ۾ ڪجهه هن ريت آهن. ”امه عربيه واحده“ (عرب قوم هڪ آهي). ”وحدة ضرورة حتميه“ (اتحاد سڀ کان وڌيڪ ضرورت آهي) وغيره.

انقلابي حڪومت، ملڪ جو نالو ”جمهوريه عربيه لليبيه“ رکيو ويو آهي. جهنڊي ۾ به تبديلي ڪري ڪاري ۽ ڳاڙهي رنگ جي وچ ۾ اڇو پٽو رکيو ويو آهي جنهن تي عقاب جو نشان اڪريل آهي. ان طرح شهنشاهيت وارو تاج ۽ تاري جو سرڪاري نشان ختم ڪيو ويو آهي.

سرڪاري ڪم ڪار صرف عربيءَ ۾ ٿئي ٿو. ان سبب ٻاهرين ملڪن جا ايندڙ سياح، ڪاريگر ۽ هنرمند سواءِ عربي سکڻ جي هتي رهي نٿا سگهن. هن وقت هتي پاڪستان، مصر، بلغاريا، يوگوسلاويا، رومانيا پولينڊ، شام، فلسطين، روس ۽ هندوستان جا ڪاريگر هنرمند ۽ ڊاڪٽر ڪم ڪري رهيا آهن پر انهن سڀني جي وچ ۾ صرف عربي ئي رابطي جي زبان آهي.

ماڻهو: هتي جا ماڻهو نهايت سادا ۽ ايماندار آهن، اسلامي ملڪن سان کين گهڻي محبت آهي. پردي جا سخت پابند آهن. لباس ۾ سلوار قميص پهرين. قميضون ڊگهيون استعمال ڪن. مٿي تي ترڪي ٽوپي قندث کان سواءِ استعمال ٿئي. پر ان جي ديگهه ترڪي ٽوپيءَ جي اڌ جيتري آهي. ان کان سواءِ هڪ ڊگهي شال ونهاري سياري بدن سان ويڙهين. اها صحرا ۾ ڏيڻ وقت نهايت ڪارآمد ٿئي. رڻ پٽ جي طوفاني هوا

ڪان بچاءَ لاءِ ان شال ۾ سٺين ويڙهي، ڪنهن واريءَ جي ڍڙيءَ جي پاسي ۾ سمهيو رهن.

نئين حڪومت اچڻ سبب ماڻهن ۾ هڪ تبديلي ضرور آئي آهي. ڏو هاڻي ڪنهن به ٻاهرئين کي صرف پنهنجو نوڪر سمجهن ٿا. ان ۾ هو بلڪل صحيح آهن. اڻ پڙهيل اٻوجهه صحرائي به جڏهن ڪنهن ڪم لاءِ ڪنهن غير ملڪيءَ وٽ ويندو ته وڏي رعب سان اهو ڪم ڪرائيندو. ان ڪري ڪنهن به غير ملڪيءَ کي هتي پيرڪوڙڻ تي دل نه چوندي، هتي ملڪيت خريد ڪرڻ تي به پابندي آهي. حڪومت ملڪي ماڻهن کي غير ملڪي ماڻهن تي هر حالت ۾ ترجيح ڏئي ٿي. جڏهن به ڪو پڙهيل ماڻهو ٻاهر اچي ٿو ته هن کي اعليٰ عهدي سان نوازيو وڃي ٿو. ان ريت هيءَ ڏتڙيل قوم هاڻي سک جو ساهه کڻي وڏي عزم سان اڳتي وڌي پئي. وقت پري ڪونهي جڏهن هي ملڪ پنهنجي معاشي ۽ تعليمي ترقيءَ سان دنيا ۾ ممتاز مقام حاصل ڪندو ●

سرت ۱۷- آگسٽ ۱۹۷۲ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرت ـــ منهنجو شهر

سرت جو هيءُ ننڍڙو شهر ڀونوچ سمنڊ جي ڪناري تي طرابلس کان چار سؤ ڪلوميٽر اوڀر ۾ ۽ بن غازيءَ کان ٥٦٠ ڪلوميٽر اولهه ۾ آهي. عظيم صحرائي شاهراهه تي آهي. اٽليءَ وارن ٻي مهاڀاري لڙائيءَ لاءِ هن شهر کي بحري اڏي طور استعمال ڪيو هو، سڄو شهر واريءَ جي دڙن تي پڪي اڏاوت سان جڙيل آهي. نوان رستا ـ بجلي ۽ پاڻيءَ جو سٺو انتظام هن شهر جون خاصيتون آهن. هتي پرائمري، هڪ ثانوي اسڪول، نوجوانن جو ڪلب سرڪاري اسپتال، سلزه دي روڪ جو مرڪز، راندين جو سٺو اسٽيڊيم، بلديه ضلع انتظاميه جو دفتر، پوسٽ آفيس (مرڪز البريد) ۽ پوليس هيڊ ڪوارٽر (شرطه) جهڙيون سرڪاري عمارتون هن شهر جون خاص جايون آهن.

سمنڊ جو ڪنارو واحد تفريحي مرڪز آهي. انقلاب جي قائد معمرالقذافيءَ جو ننڍپڻ هن ننڍڙي شهر ۾ گذريو. سندس ڳوٺ ”ابوهادي“ هتان کان ويهه ڪلوميٽر پري رڻ پٽ ۾ آهي. جتي هن عظيم رهنما جو پراڻو تنبو اڃان به موجود آهي. هن جي آدمشماري ڏهه هزار کن ٿيندي. جنهن لاءِ هر ممڪن سهوليت پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي. ستر بسترن جي هڪ سرڪاري اسپتال موجود آهي. جنهن ۾ هن وقت ١٦ ڊاڪٽر ۽ ١٠ نرسون خدمت ڪن ٿيون. هنن مان ٣ ڊاڪٽر ۽ ٥ نرسون پاڪستاني آهن. هڪ ڊاڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پولينڊ جو ۽ هڪ فني ڪارڪن بلغاريہ جو آهي. باقي سارو اسٽاف مصرين تي مشتمل آهي. هتي جي انتظام مطابق جيڪڏهن ڪنهن به اداري جو سربراهہ (مدير) لبيا جو ماڻهو ڪونهي تہ پوءِ ان اداري ۾ سيڪريٽري (سڪريٽير) ضرور لبيا جو هوندو آهي ۽ سڀ انتظامي اختيار ان جي حوالي آهن. نئين نظام جي اها تمام اهم ڳالهہ آهي. ان سبب هتان جي ماڻهن ۾ خودمختياريءَ جو رجحان پيدا ٿيو آهي.

هن شهر جي پرسڪون زندگيءَ ۾ قومي ڏينهن تي هلچل اچي ويندي آهي. هن وقت هن شهر کي ”اول سپٽمبر“ جي ٽين سالگرهہ ملهائڻ لاءِ تيار ڪيو پيو وڃي ●

سرت ١٧- آگسٽ ١٩٧٠ع

ماڻھو ملڪ مليرَ جا

ننڍڙن شھرن يا ڪٺي ائين جنو تہ وڏن ڳوٺن ۾ زندگي ايتري مشيني تہ ڪانہ ھوندي آھي جو ھر لحظي ڪو نئون واقعو رونما ٿئي. سرت جي ھن ننڍڙي شھر جي زندگي نھايت پرسڪون، فڪر ۽ پيچ ڊڪ کان آجي آھي. بازارين ۽ رستن تي گھمندي ائين محسوس ٿيندو اٿم ڄڻڪ ڏٺل وائٺل گھميوڙ پيو گھمان. ڄڻڪ ٿر جي ڪنھن سھڻي شھر ۾ پيو ھلان ھتي جا عام ماڻھو ۽ سندن طريقا ۽ رواج سنڌين سان تمام گھڻو ويجھا آھن. لباس سلوار قميص عام آھي. ڪيترا ماڻھو پٽڪن سان بہ ڏسڻ ۾ ايندا. خوش خير عافيت جو رواج بلڪل اسان وانگر. جيئن ٻھراڙيءَ ۾ ڪي بہ غير واقف ملن تہ بہ ھڪ ٻئي جا اول حال احوال وٺن ڳوٺ راڄ جون خبرون، گھر وارن، ٻارن ٻچن جي خير عافيت دريافت ڪن. ان وانگر ھتي جا سياڻا ڳوٺاڻا بہ جڏھن پاڻ ۾ ملن تہ ان ساڳئي نموني حال احوال ڏين وٺن. ھتي جي دوڪان جو نقشو بہ بلڪل اسان جي ڳوٺن وارو آھي. يعني ساڳئي دوڪان ۾ ڪڻڪ، اٽو، گيھہ موجود تہ ساڳئي ۾ ڪپڙو، ڪتاب، ڪاپيون، مس، پينون بہ رکيل ملن. ميڪ اپ جو سامان ۽ مراڙيءَ جو سامان بہ اتي موجود ۽ ڪي اڙٻنگ تہ اھڙا بہ آھن، جن وٽ بصر ۽ پٽاٽا بہ ملن. تلا بہ ھتي جا اسان جي گھڻو ويجھا آھن. جمعون ۽ خميسو نالو عام آھن ڪي ڳالھين ۾ ھتان جا عام ماڻھو اسان کان ڪجھہ بدليل آھن.

سنڌ جو معاشرو اوچ نيچ تي ٻڌل آهي. پير، فقير، سيد ۽ مير اسان جا سائين ليکجن، شال نه کو سوٽ کوٽ وارو بابو اسان جي ٻهراڙيءَ ۾ هليو وڃي، اسان جو سماجهو سنڌي ٻلهار پيو ٿيندس. پوءِ ڇا هي، اهو ٻاهريون آيل ٻئي ڏينهن ان سماجهي ايماندار ۽ محنتي سنڌي ڳوٺاڻي کي سندس روزگار کان بيدخل ٿي چوندو ـ ڪري ڇڏي! پر لبيا جي عوام جو رويو ان جي بلڪل برخلاف آهي. هي اهي سپوت آهن، جن اٽليءَ جي قابضين خلاف سخت جنگ لڙي ۽ پنهنجا سدا ست لک سپوت آزاديءَ لاءِ قربان ڪيا. جيتوڻيڪ آزاديءَ کانپوءِ بادشاهيءَ جي لالچي اقتدار ۾ هنن کي تعليم ۽ ترقيءَ جا اهي موقعا نه ملي سگهيا جن جا هي حقدار هئا. پر موجوده انقلاب اچڻ کانپوءِ هنن جي سماجي زندگيءَ ۾ گهڻو ڦيرو آيو آهي.

هتي اسلامي مساوات جو عملي نقشو نظر ايندو. دفتر ۾ وڃبو ته دروازي تي بيٺل ”غفير“ (چوڪيدار) ڪڏهين به سلام نه ڪندو پر خود ڪيس ”صباح‌خير“ چئي سندس عزت‌افزائي ڪبي. ڪنهن به لبيا جي ماڻهوءَ کي ذاتي ڪم لاءِ ڪو نوڪر رکڻ جي اجازت ڪانهي حتاڪ ڪرنل معمرالقذافيءَ کي به ڪو ڊرائيور يا اردلي ذاتي ڪم لاءِ ڪونهي. هو پنهنجي ڪار خود هلائي ٿو. سرڪاري گاڏين جا ڊرائيور ۽ سرڪاري نوڪر صرف سرڪاري ڪم ڪندا. اسان جي ملڪ وانگر اهو رواج ڪونهي ته سڄو ڏينهن صاحب جي گهر جي ڊيوٽي، صبح جو صاحب جي ٻارن جي ڊيوٽي ڏيڻي پوي. هڪ هوائي فوج جي آفيسر سان ٿورو ملاقات ٿي. هو به دفعا پاڪستان جو دورو به ڪري چڪو هو. مون ڪانئس پڇيو ته پاڪستان متعلق سندس ڪهڙو تاثر هو. هن چيو ”اتي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سون سانوڻ کي ماڻهوءَ جو غلام ڏسو. هڪ وڏو آفيسر جيڪڏهين گاڏيءَ ۾ سوار آهي ته جيستائين ڊرائيور گاڏي بند ڪري، صاحب جو دروازو نه کولي تيستائين صاحب، سيٽ تان چرندو به ڪونه!" هن ڳالهه تي به تعجب هو ته آفيسرن جا جوتا پالش ڪرڻ لاءِ به خاص نوڪر رکيل آهن.

هن ملڪ ۾ سرڪاري دفترن ۾ درخواستن جو نمونو به مختلف آهي. سرڪاري ملازم کي درخواست "سائين" ڪري نه لکڻي آهي پر ڪيس بيان پاڻ ڪري لکيو آهي. هيٺان عرضدار يا فرمانبردار لکڻ جي به ڪا ضرورت ڪانهي.

هتي جيتوڻيڪ تعليم گهٽ آهي پر ان هوندي به هرهڪ پنهنجي انساني رتبي کان واقف آهي. ڪوبه زبردست آفيسر جي اچڻ تي اٿي ڪونه بيهندو پر حڪومت جو ڪم هرهڪ ايمانداريءَ سان بجا آڻيندو. هرهڪ ليبي ٻاهران آيل ماڻهن تي نظر رکندو رهندو آهي. جيڪڏهين ڪنهن کي به واندو ڏٺائون ته ورائي وٺندس ته "ڪم ڇو نٿو ڪرين؟" اهي چند عادتون هن قوم کي زنده قوم بنائي ڇڏينديون. هيءَ قوم هاڻي ڪابه حاڪميت برداشت نه ڪندي ۽ نه وري ڪنهن جي ڏاڍ هيٺ رهي سگهندي.

انقلاب جي سالگرهه: هن پيري انقلاب جي ٽين سالگرهه ملهائڻ لاءِ وڏا پروگرام رٿيل هئا پر انقلابي ڪائونسل جي هڪ اهم رڪن ڪيپٽن محمد المقريف جي ڪار حادثي ۾ شهيد ٿيڻ سبب هن دفعي صرف قومي سوڪل ٽي ۽ عمارتن تي نوان جهنڊا چاڙهيا ويا. آرائشي محرابن جا ماڻدا پنهنجي بدنصيبيءَ تي ماتم ڪندا رهيا.

هتي جو قومي جهنڊو هر سرڪاري دفتر ۾ هروقت لڳل هوندو آهي. رات جو به ڏينهن، اهو جهولندو رهندو. صرف

قومي سوڳ سبب جهڪايو ويندو آهي. اسان وانگر اها بدعت هتي ڪانهي تہ جهنڊي تي رات ٿيڻ نہ ڏجي. معمر قذافيءَ جي هيءَ نوجوان قوم باهمت آهي. هنن ۾ آزاديءَ جي حفاظت ڪرڻ ۽ پنهنجي قومي غيرت قائم رکڻ جي وڏي قوت آهي.

موسم :- ”محبوب جي مائي - سنڌ جي سياست ۽ ڪراچيءَ جي موسم تي ڪوبہ اعتبار ڪونهي“ انهيءَ وانگر لبيا جي موسم تي بہ گهڻو اعتبار نٿو ڪري سگهجي. هن سڄي ملڪ جا جاگرافيءَ جي لحاظ کان پنج اهم حصا آهن. هڪ سامونڊي ڪنارو ۽ ٻيو رڻ پٽ. سامونڊي ڪنارو هڪ پاڱي ڏهہ حصي تي مشتمل آهي پر هتان جي آدم شماريءَ جو نو پاڱي ڏهہ حصو ان ۾ ئي رهي ٿو. سامونڊي ۽ صحرائي ٻن قسمن جون هوائون هن ملڪ تي اثر ڪن ٿيون. ڪڏهين ڪهيل سامونڊي هوا هلندي رهندي آهي تہ ڪڏهن وري صحرا جي سخت گرم هوا ”لُڪَ“ وانگر پٽي ساڙيندي. اهو وقت هتي جي موسم جو خراب ترين وقت آهي، جڏهين واريءَ جا طوفان شروع ٿين ٿا هي واچوڙي وانگر تيز هوائون لڳن ٿيون، جن سان واريءَ جا مڻ اڏامي اچيو هر شئي کي لڳنين. ان سبب شاهراهن تي ٽريفڪ رڪجيو وڃي ۽ هتان جي مٽي هرهڪ جي ساهہ ۾ سمائجو وڃي. اڄڪلهہ واچوڙي جي موسم آهي. ايندڙ مهيني کان برساتيون شروع ٿينديون. پر هينئر بہ ڪڏهين ڪڏهين ڪارا. اڇا ڪڪر آسمان تي ڇانئجي ويندا آهن. آڪاش وسڻ جا ويس ڪندو آهي پر اڃايل ڌرتيءَ جي صدا ۾ ايترو سوز پيدا نہ ٿيو آهي جو بادل برسن؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سارنگ کي سارين ساڙهو، سرکهه، سينهيون،
آڙيون آيو آسري، تاڙا تنوارين،
سهڻن جي سمونڊ ۾ نٿي سج نهارين،
ٻلر پيارين تہ سنگهارن سک ٿئي.
(شاهہ)

سرت ٩- سپٽمبر ١٩٧٢ع

وڻجارن وايون

ڪو وقت اهڙو به هو جڏهن ڪو سٺ مائٽ، حيدرآباد کان سکر نوڪري ڪاڻ يا واپار سانگي ويندو هو ته وڏڙن "بابا چا پير" جي ڳنڍ ٻڌندئون ته شال خير سان پرديس کان موٽي. پر اڄ وقت بدلجي ويو آهي. ڪي چون ٿا ته ماڻهو بدلجي ويو آهي؛ وقت ساڳيو آهي. خير "اگر سچا ڪي لوهار سچا"، وٺنون ٿا ڳالهه جو ڳانڍو.

اها ڳالهه خوشيءَ جي ٿيو پائين ته هن وقت ڪيترن سنڌي نوجوانن کي روزگار خاطر ڏور ديس ڏورڻ جو شوق جاڳيو آهي. سو ڪي ڪيترن سنڌ جي نوجوانن جا خط روزگار ۽ واپار جي سلسلي جي سڌ ڪرڻ لاءِ مليا آهن. سو سوچيو ته هن دفعي جي ڊائريءَ کي انهن ڳالهين سان پُر ڪريان جيئن منهنجي ديس جا ستارا، ڪومايل، ستا ۽ سمجهو نوجوان ڪا مت وٺي سگهن.

معمر قذافيءَ جو هيءُ ملڪ، تيزيءَ سان ترقيءَ جون منزلون طئي ڪرڻ گهري ٿو. اڄڪلهه جي زماني ۾ ترقيءَ جو راز فني ترقيءَ ۾ آهي. ان ڪري هن ملڪ ۾ روزگار جا موقعا صرف فني ميدان ۾ آهن، سڀ کان وڌيڪ موقعا طبي سائنس ۾ آهن. هر سال ڊسمبر ڌاري هڪ طبي وفد ليبيا جي حڪومت طرفان طبي مقصد لاءِ ڪارڪنن جي ڀرتيءَ لاءِ پاڪستان ويندو آهي. گذريل سال اهو وفد مارچ ۾ پاڪستان ويو هو. ان وفد جي پروگرام جا تفصيل صرف اخبار "ڊان"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ”جنگ“ ۾ ڇپيا هئا. روزگار ڏيارڻ واري دفتر جو اهو فرض آهي ته سنڌ جي ماڻهن کي ان ڳالهه کان واقف ڪرڻ لاءِ سنڌي اخبارن وسيلي به ان جي مشهوري ڪئي وڃي. ٻين ملڪن جا وفد به وقت به وقت پاڪستان وڃن ٿا پر انهن متعلق ڪابه خبر اسان جي اخبارن ۾ ڪانه ٿي ڇپجي. جيڪڏهن روزگار وارو ادارو اهڙي خبرون نٿو ڏئي ته به اهي سڄاڻ دوست جيڪي ”ڊان“ جو ديدار روز ڪن ٿا، فرض سمجهي اهڙا اشتهار سنڌي اخبارن ڏانهن موڪلين. ان ريت شايد اسان ٿيندڙ نقصان جو ازالو ڪري سگهون.

هن وقت ليبيا ۾ پاڪستان جا طبي ڪارڪن اٽڪل هزار ڏيڍ ٿيندا. انهن ۾ سنڌي، ست ڊاڪٽر، ٢ ليڊي ڊاڪٽر، هڪ ريڊيوگرافر ۽ هڪ نرس آهن. يعني ڪل پارهن ڪارڪن. هن صورت حال جا ڪيترائي سبب ٿي سگهن ٿا. مثال طور:

١— ٻاهرين ملڪن جي طبي وفدن متعلق پوري ڄاڻ نه هجڻ.

٢— اسان جي نئي ڪورس جي اڻ پوري مدت.

اسان وٽ ڪمپائونڊريءَ جو ڪورس هڪ سال جو ٿئي ٿو جيڪو سيني ضلعي جي اسپتالن ۾ ٿئي ٿو. ون - يونٽ کان اڳ هن ڪورس لاءِ سنڌي امتحاني زبان هئي. ون-يونٽ کان پوءِ اردو امتحاني زبان ٿي، جيڪا اڄ تائين قائم آهي. اسان جي ٻهراڙين جا گهڻا شاگرد اردوءَ ۾ طبي سائنس جي ڪتابن کي سمجهي نٿا سگهن؛ نتيجي طور اسان جا گهڻا شاگرد ڪامياب نٿا ٿين، جيڪي ڪامياب ٿين ٿا، اهي به ٻاهرين وفدن آڏو پنهنجي ڪارڪردگي چڱيءَ ريت نٿا ڏيکاري

سگهن. هيءَ امتحان لاهور جي اسٽيٽ ميڊيڪل فيڪلٽيءَ* وٺندي آهي. هاڻي اهو امتحان سيڪنڊري بورڊ کي وٺڻ گهرجي، ۽ هن لاءِ بهتر ڪتاب پيدا ڪري شاگردن جي چڱيءَ ريت تربيت ڪجي، جيئن اهي شاگرد ٻاهرين دنيا ۾ پهچي ڄاڻ سبب ممتاز هجن.

(ب) ايڪسري ۽ ليبارٽري ٽيڪنيشن لاءِ هن وقت اسان وٽ ڇهن مهينن جا ڪورس آهن، جيڪي ڪراچيءَ جو سلهه روڪ مرڪز پڙهائي ٿو. امتحان به ساڳيو مرڪز وٺي ٿو. ان ڪري اهي ڪورس نالي ماتر آهن. انهن ڪورسن مان پاس ڪيل شاگرد ڪنهن به صورت ۾ ٻاهر نڪرڻ جهڙا نه آهن ۽ نه ئي وري ڪين قبول ڪيو وڃي ٿو. ان جي برعڪس ميو اسپتال لاهور ۾ جيڪو ڪورس ٿئي ٿو اهو هڪ سال جو آهي ۽ امتحاني ادارو پنجاب يونيورسٽي آهي، ان ڪري ان ڪورس کي ڊپلوما جي حيثيت آهي. سنڌ سرڪار کي گهرجي ته اهي ڪورس به صرف ميڊيڪل ڪاليجن ۾ واسطيدار شعبن ۾ شروع ڪري ۽ امتحان يا يونيورسٽي وٺي يا وري ميڊيڪل ڪاليج، اهڙي ريت انهن ڪورسن کي عالمي حيثيت ملي سگهندي. (٣) ٻاهرين وفدن ۾ پاڪستاني ميمبر

---

* اڄڪلهه اهو امتحان سنڌ ميڊيڪل فيڪلٽي ٿي وٺي. امتحاني زبان ضرور سنڌيءَ کي تسليم ڪيو ويو آهي. پر ڪتابن جي زبردست کوٽ آهي.

اڄڪلهه هي ڪورس هڪ سال جا ٿي ويا آهن ۽ ميڊيڪل ڪاليجن ۾ انهن جي تربيت ڏني ٿي. انهن ڪورسن لاءِ به سنڌيءَ ۾ ڪتابن جي کوٽ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

به شامل هوندو آهي جڪو دا ته مرڪزي حڪومت نامزد ڪندي آهي. ٻيا وري ان ملڪ ۾ ڪم ڪندڙ ڪو سينئر پاڪستاني هوندو آهي. بدقسمتيءَ سان ڪنهن به وفد ۾ سنڌي ميمبر ڪونه ٿو اچي ۽ جيڪو به پاڪستاني جڏهن به ميمبر ٿي اچي ٿو ته صرف پنهنجي قوم متعلق سوچي ٿو. ان صورت حال کي روڪڻ لاءِ اهو به طريقو ٿي سگهي ٿو ته هر علائقي جي ڪوٽا مقرر ڪئي وڃي جيئن هر علائقي جي ماڻهن کي اڳتي وڌي ملڪ جي خدمت جو موقعو ملي. ٻيو ڪارڪنن کان پوءِ تعمير ۽ بجليءَ جي ماهرن ۽ ڪارخانن کي هلائڻ لاءِ فني ڪارڪنن جي گهڻي ضرورت آهي. مزور ته پڻ وري عرب ملڪن جا ٻئي وڌيڪ آسانيءَ سان ملن ٿا. باقي فني ماهرين ٻاهريان آڻن ان ڪري اسان جي نوجوانن کي ٽيڪنيڪل ادارن ۾ وڌيڪ دلچسپي وٺڻ گهرجي.

ٻاهر نڪرڻ کان پوءِ اهو پتو پوندو ته هر منزل تي اوڏار جي جاءِ ۽ سخت پورهيو ئي عزت بخشڻ جو سبب بڻبو. پاڻ واري ملڪ جي سفارش ۽ خانداني رتبو هتي ڪنهن به ڪم نه ايندو. ان سبب سنڌ جي سينڌ منوارث وارن جيوڏن کي صرف اها گذارش ڪندس ته فني ميدان ۾ اڳتي وڌڪ ڪن.

وڏيرن لاءِ: پونوچ سمنڊ جي ويران ڪناري تي گهمندي، آئون تصور ۾ وڏا پيڙا ستڙده منوان ڪندا ڪناري ڏانهن وڌندا پسندو آهيان. ائين لڳندو آهي صدين کان آئون انهن جانٺن جوانن کي سڃاڻان.

چمڪيون چوڏر ڏڇون ڏاڙهيون جيئون،
هاءِ مامونبدي آئيا، منهن ڪري مينگار،
آئين جي ٻچار، ڪالهونڪر ڪانگ ڪري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويل وقت ڪو موٽي ايندو! لطيف سائينءَ جو ونجارو به آلاهه ڄاڻي ڪيڏانهن ويو هليو ڪراچيءَ جو ڪنارو اڄ به ساڳيو آباد آهي، پر ونجارو ويل وقت سان ويو هليو. موٽيو ني ڪونه!

ننگر ۽ ناڙيون پڳهه ڪڻي پنڌ پيا،
بندر بازاريون سڀا سامونڊين ريءَ.

سنڌ جو ونجارو اڄ به سڄا ڳپ ٿئي ته سندس ساک هوند ملڪان ملڪ مشهور ٿئي.

هتي پاڇين ڪان وڏي بجليءَ جي سامان تائين هر شيءِ پاهران اچي ٿي ۽ آئون سمجهان ٿو ته ساري دنيا جي مقابلي ۾ سهانگن اگهن تي وڪامي ٿي. دنيا جي هرملڪ جي شيءِ نظر ايندي. پر پاڪستان جي ڪا شيءِ هتي نظر ڪانه ايندي. تيار ڏيل لباس، برتن، چمڙي جو سامان، بسڪوٽ، پارن جا راندڪا، راندين جو سامان هن ملڪ ۾ وڏي مارڪيٽ حاصل ڪري سگهي ٿو. پر ان لاءِ ايماندار واپارين جي ضرورت آهي. سنڌ جا واپاري پاڻ ان طرف ڌيان ڏئي سگهن ٿا. اها عجب جي ڳالهه آهي ته هندوستان مان هتن جا تعلق گهرا ڪونه آهن تڏهن به هتي بمبئي جون ٺهيل شيون عام ملن ٿيون، هندستاني فلمون عام ڏيکاريون وڃن ٿيون. پاڪستان لاءِ هتي وڏي محبت آهي. جيڪڏهن پاڪستاني شيون هتي موڪلجن ته يقينا سٺو ناڻو ڪمائينديون.

سرت ٣٠- سپٽمبر ١٩٧٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏريان ئي ڏاريان

اڄڪلهه ساري دنيا جنرل عيدي امين جي اوچتي ايڪشن تي تشويش ۾ آهي. هي ڪو پهريون ڀيرو ڪونهي جو هڪ آفريقي قوم پنهنجي سون ورني ڌرتيءَ تان ڌارين کي تڙي ڪڍيو آهي. سوين سالن کان آفريڪا جي کنڊ کي اونداهو ڄاڻي، ٻين قومن، هن مالا مال سرزمين جي ذخيرن کي پئي لٽيو آهي. پر اڄ ڪو اهڙو واءُ وريو آهي جو هر هنڌ ڀاڳيا جاڳي پيا آهن.

ليبيا جي سرزمين جي ڪهاڻي به دکدائڪ آهي. هن ننڍڙي ملڪ تي اطالوين سٺ سال اڳ قبضو ڪيو هو. جيتوڻيڪ مهاڀاري لڙائيءَ کان پوءِ اطالوين جو انتظامي قبضو ته ختم ٿي ويو پر معاشي قبضو جاري رهيو. ١٩٥٢ع ۾ آزادي ملڻ کان وٺي ١٩٦٩ع تائين هن سوني ريتيءَ واريءَ ڌرتيءَ تي اطالوين جو معاشي قبضو رهيو.

پهرين سيپٽمبر جي انقلاب کانپوءِ هتان جي ليادت اهو محسوس ڪيو، ته جنهن قوم، ليبيا جي غريب عوام کي اڌ صدي غلاميءَ جي گهاڻي ۾ پيڙهيو ۽ کين بک ۽ بيروزگاريءَ جا ڏنجها ڏنا، ان کي ساڳئي ملڪ ۾ ڪيئن نه رکي سگهجي. ستين آڪٽوبر ١٩٧٠ع اهو سڀاڳو ڏينهن هو جڏهن سٺ هزار اطالوين کي پرين اهاڙو سڀ ڪجهه هتي ڇڏي ڀڄڻ تي مجبور ڪيو ويو. هي اهي اطالوي هئا، جيڪي اڌ صديءَ کان هتي رهندا آيا. سندن موجوده نسل، اهو نسل هو جيڪو شايد هن ئي سرزمين تي پيدا ٿيو هو. هوءَ بلا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن کي ترڻ جو ڪهڙو جواز؟ هي اهي ماڻهو هئا، جن هميشه عرب عوام سان نفرت ڪئي. جنهن ڌرتيءَ تي هنن پنهنجو مستقبل سنواريو. ان ڌرتيءَ جي ڌوڙ کان منهن موڙيو پاڻ کي هميشه عربن کان برتر ۽ بالا سمجهيو. پنهنجي هر شئي هنن تي مسلط ڪئي. نتيجي ۾ اڄ هيءَ سرزمين اطالوين جي وجود کان پاڪ آهي. ڪوبه اطالوي هتي ڪونهي. شايد اهو قدرت جو قانون آهي ته جنهن زمين مان رزق خلقجي ٿو، ان سان نفرت ڪرڻ، ان جي باسين کي نفرت جي نگاهه سان ڏسڻ سان اها زمين، انهن نووارد کي پاڙئون پٽيو ڇڏي. پوءِ ڀلي انهن جون پاڙون ڪجهه وانگر پاتال ۾ ڇو نه هجن! اهو وقت ۽ تاريخ جو فيصلو آهي ڪو مڃي يا نه مڃي.

هن دفعي به ستين آڪٽوبر جو ڏينهن وڏي جوش خروش سان ملهايو ويو. ساري ملڪ ۾ عام موڪل رهي. منهنجي هن ننڍڙي شهر ۾ به ماڻهن جو جوش و خروش ڏسڻ وٽان هو. هر دوڪان کي ڪنوار وانگر سينگاريو ويو هو شام جو هڪ وڏو جلسو ٿيو ۽ ان کانپوءِ جوانن جي ڪلب طرفان هڪ جلوس نڪتو. ”جلوس“ جو نالو پڙهي ڏکي نه وڃجو. پڙهندڙ شايد اهو سوچين ته ان جلوس ۾ موٽرون ۽ بسون سڙيون هونديون. رستا بند ٿيا هوندا. پٿر اڇلايا ويا هوندا، نعرا هڻي ماڻهن کي جوش ڏياريو ويو هوندو. ڪنهن مسڪين جو دوڪان لٽيو ويو هوندو ۽ آخر ۾ دونهين جا ڪڪر اٿيا هوندا. مطلب ته ”گهر ٻاري ڏياري“ ڪئي وئي هوندي.

نه سائين! هتي جا ماڻهو جديد تعليم کان ڀري ضرور آهن پر تڏهين به هنن جون قومي روايتون ڪنهن به مهذب قوم کان گهٽ ڪونه آهن. جلوس جي اڳيان پوليس

جي هڪ موٽر ڪار آهستي آهستي هلي پئي، ان جي ڇوڪريءَ (ٻوڇان) هڪ ڪاڏيءَ ۾ مائڪروفون نصب ٿيل هو جنهن ۾ شهر جو هڪ معزز آفيسر هن ڏينهن جي اهميت ۽ قومي غيرت متعلق عام ماڻهن کي ٻڌائيندو هليو. ان جي ٻوليءَ هنن نعرن جا اهي جهنڊا، جن تي ليبيا جي عوام جو اطالوين لاءِ نفرت جو اظهار هو ۽ ان بعد نوجوانن جي ٽولين! هيءَ ٽولي نهايت پياري عربي ڌنون وڄائيندي هلندي رهي ۽ نوجوان وچ ۾ رقص ڪري پنهنجي خوشي جو اظهار ڪندا رهيا. جتان جتان جلوس گذريو ٿي، ماڻهن گهرن مان، دوڪانن جي ڦٽ پيرن تان ”مرحبا مرحبا“ جا نعرا بلند ٿي ڪيا.

هن جلوس مان سرت جون گهٽيون گهمندي الاجي ڇو مون کي سنڌ ياد آئي، جتي جي پيڙيل عوام ساڳئي ڏينهن تي مظلوم عوام جي آواز حيدربخش جتوئي جي سالگرهه پئي ملهائي. مون محسوس ڪيو ته ٻنهي جي وچ ۾ ڪيڏو نه فرق آهي. سنڌ سنهنجي وطن ۾ ان ماڻهو متعلق ڪوبه علم ڪونهي جنهن سڄي حياتي سنڌ جي حقن لاءِ جيلن جون اذيتون سهندي ڪاٽي! پر هتي جو اڻپڙهيل عوام اسان کان ڪيڏو برتر آهي. منهنجي اکين ۾ لڙڪ تري آيا شايد اهي لڙڪ ندامت جا هئا!

سرت ١٦-١٠-١٩٧٢ع

پرديس ۾ عيد

سڪ ۽ سڪ‌ملاقات جي سرزمين - سنڌ - منهنجي وطن - لطيف جي ڀونءِ - سچل سائينءَ جي بارگاهه کان هزارين ميل پري هڪ اجنبي ديس ۾ جڏهن عيد ورجهي آئي، اڄ جي چوڌاري مون جو سونجهرو وڌي ويو. خوشيءَ ۽ ڏک جا پهه جذبا اڀريا آهن جن دوران منهنجي ڀونءِ منهنجا پڪڙا منهنجا مارو ۽ منهنجا ساٿي ياد ايندا آهن.

ڪنهن به اوپري زمين تي پنهنجا ساٿي وڃن ته سچ ته عيد ٿيو پوي. منهنجي هن رڻ پٽ واري شهر کان اڳ ڪلاڪن جي مسافريءَ تي بن غازيءَ جو پرانو شهر آهي. سنڌي سڄڻ نوازيو هو. عيد جي نيندي موڪلي هئي. عيد ته ٻه هئي ها ته انهن مان ساٿي عيدون ٿي وڃن ها.

عيد جو سچ هميشه وانگر آيو. پر بن غازيءَ جي پر سڪون ماحول ۾ صرف الله اڪبر جا نعرا هئا ۽ بس! نڪو سور، نڪو گوڙ، نڪا گڙٻڙ! خطيب، خطبي لاءِ اٿيو. هن صاحب هڪ ڪلاڪ عربن ۽ مسلم دنيا جي سياسي مسئلن تي بحث ڪيو. معمر قذافيءَ جهڙي عرب قوم پرستيءَ جي فلسفي تي روشني وڌي ۽ اسرائيل کي زير ڪرڻ لاءِ عرب قوم جي تڪڙيل جدوجهد تي زور ڏنو. مولوي صاحب جي تقرير کان پوءِ فضا ۾ ”ڪل منه انتم صيب“ جا آواز گونجيا. سڄي سال لاءِ سڪ جون د ائون ڏسڻ وڻڻ هتان جو طريقو آهي. اسان ته سنڌي سڌوان ماڻهو، وڌي انال شيخ ۽ امير بخش. چنا ڪسي وڏو پاڪر هاتم. سچ، اڻين اڳو چسڻ

جانب پاڻ سان بغلگير آهن. سائين جوندا آهن ته "رب جو رشتو سڀ کان اهم آهي" پر مان چوان ٿو ته "زمين جو رشتو، سڀ کان مٿانهون آهي. منهنجي لاءِ سنڌڙيءَ جي ڌوڙ چندن لائق آهي.

پوءِ وڏاسن پنهن پيارن سنڌي سڄڻن کي عيد مبارڪ چوڻ. سائين عبدالرشيد بلوچ، سائين عبداللطيف آضي، ڪافي وات کان هتي آهن. سائين ڪچهريون ٿيون. جنهن دل جا غبار لهي پيا. شام جو اسان جو رهيل ساٿي حفيظ شيخ به پنهنجي سان اچي ويو. پوءِ نڪتيون سنڌ جون ڳالهيون! ڀلا هنن خوشين جي موقعي تي ڪيئن ماڻ ڪي وسارجي!

سنڌ جي ڳالهه ٿي ته "هلال پاڪستان" کي وسارڻ ڏکيو ٿي پيو آهي.

امر جليل جي ڳالهين، سعديءَ جي جهاتين - ملا جي ڊوڙ واري گوربدي ۽ سراج جي سدا حيات ايڊيٽوريل جو ذڪر هرهڪ جي وات تي هو. هڪ سڄڻ سنڌ مان قرب ڪري سوغاتي - اڳتي قدم ۽ سوجهرو جا ڪجهه پرچا به موڪلي ڏنا هئا. اهي به يارن ائين جهٽي ورتا جڻڪ عيد جون سوغاتون هجن.

سون ڏڏسو ياسمين ۽ سليم؛ نورجهان - بشير ۽ منير سان "ارڙڪ - مرچڪ" ڪيڏي رهيا هئا. اسان جو ڳالهون پاڻ ۾ ورهين جي وڇڙيل وانگر مصروف هيون ائين ٿي لڳو اسان سنڌ ۾ آهيون. امير بخش کي الاجي ڇا سجهيو. ٽيپ رڪارڊ کڻي آيو. سائين ياڳيءَ جي مٺڙ آواز ۾ "تار سنجهان ترندي وڃي، لوڙهه سنجهان لڙهندي وڃي، دل پاروچل پاروچل ٿي ڪري" شروع ٿيو ته سنڌ سائيهه جي سڪ وڌيڪ سرس ٿي وئي. مٿان وري بيدل مسرور بدويءَ جي للڪار" سنڌ ديش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڌرتي توتي پنهنجو سڀ نوامان“ ته اصل جا ڳاڻي وڏو. يار مستيءَ ۾ جوشيلي آواز ۾ جيئي سنڌ، جيئي جيئي جيجل چئي ماحول کي سرمستيءَ ۾ آڻي رهيا هئا.. ته ادي ممتاز مهر اچي چيو ته ”ادا ٽيپ رڪارڊ بند ڪريو امان کي سنڌ ٿي ياد اچي!!“

خواب ٽٽي پيو، عيد گذري وئي. يارن جو محفلون، ختم ٿي ويون، آئون پنهنجي يارن سان ساڳئي صحرائي رستي لاڙ گذرندي سوچيندو رهيس ”آخر سنڌ ۾ ڇا آهي؟ هت به سنڌ جهڙا ماڻهو آهن پوءِ ڇو پلا، انهن کي آئون پنهنجو نٿو سمجهان منهنجو ڏسندو انسان جسي فرق ڪاڻ مٿانهون آهي. پوءِ آئون اهو ڇو ٿو سوچيان؟“ شايد سنڌوءَ جي پولر پاڻي جيڪو مون اکين کولڻ سان چکيو آهي يا لطيف جي مڌر بيتن جا پول جيڪي امڙ نندي هوندي لوليءَ ۾ ٻڌايا هئا; انهن جو سبب آهي، جو سنڌ جو نالو ٻڌي، سنڌي ڪوٽ ٻڌي، منهنجا وار ڪانڊارجن ٿا.

”تنهنجي مٽيءَ سنجهه سلان جسي آئون امرتا پايان
مٽي ماڻي لايان“

سرت ١٧ – نومبر ١٩٧٢ع

ماٺ ڪيان تان مشرڪ ٿيان

١٩٧٠ع جو سج لهڻ سان گڏوگڏ معمر قذافيءَ جي ملڪ ۾ ڌارين ٻولين جا آخري نشان به ميٽجي ويندا. تازو سرڪاري پڌرائي ڪئي وئي آهي ته ١ جنوري ١٩٧٠ع کان هن ملڪ ۾ ڪابه درخواست، ڪوبه رجسٽر ۽ ڪوبه دستاويز عربيءَ کان سواءِ ڪنهن به ٻوليءَ ۾ نه قبوليو ويندو. ٻاهران ايندڙ مسافرن يا ليبيا ۾ روزگار سان لڳل ماڻهن کي پنهنجا پاسپورٽ به عربيءَ ۾ بدلائڻا پوندا. ان ڪري يورپ جا باشندا جيڪي هڪ سال جي صوفياڻي زندگيءَ کان تنگ اچي ڪرسمس ۽ نئون سال ملهائڻ يورپ ويل هئا، انهن کي به پنهنجي رنگ کي اڌ ۾ ڇڏي موٽڻو پيو آهي.

ڪي سال اڳ تائين هن ملڪ ۾ اطالوي زبان عام هئي. هر ماڻهو اطالوي ڄاڻي ٿو. پر انقلاب اچڻ کان پوءِ اطالوين جي نشانن کي ڊاهڻ ورتو. سندن ٻوليءَ کي به نيڪالي ملي وئي. تنوير هڪ دفعي لکيو هو ته ”ٻوليءَ جو ڌرتيءَ سان لاڳاپو هوندو آهي، جنهن ٻوليءَ کي ڌرتي نه ملي سگهندي آهي، اها ختم ٿي ويندي آهي.“... ليبيا جي صحرائن ۾ اطالوي زبان جون پاڙون ڪڏهن نه سگهيون ۽ هاڻي اها هن طوفاني سال جي خاتمي سان گڏ ختم ٿي ويندي.

انقلاب اچڻ کانپوءِ قذافيءَ جي قيادت کي جتي غيرملڪي تسلط سان جهيڙو ڪرڻو هو، اتي ئي کين عرب عوام جي عام حالت کي به سڌارڻو هو. شهرن جي گهڻي آبادي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

غير ملڪين سان ڀريل هئي. هتان جو عوام صحرائن ۾ اجهو ڪيو پيو هو. چند سالن کان اٽلي جي ملڪيت ملڪ هئي پر ان تي هڪڙو تسلط غير ملڪين جو هو. بادشاهيءَ جو زمانو جتي ڪٿي، درٻاري پٺي جو دور هوندو آهي. جهالت ۽ اونداهيءَ جو دور هوندو آهي. اهڙين حالتن ۾ هڪ ٢٨ سالن جو نوجوان ليبيا جي قسمت جو سڌارو بڻجي اڀريو. مصر جي جمال عبدالناصر کان تمام گهڻو متاثر آهي. هو عرب قوم پرستيءَ جو هن وقت ساري عرب دنيا ۾ وڏي ۾ وڏو مبلغ آهي. هن پاڻ کي ان مقصد لاءِ وقف ڪري ڇڏيو آهي.

اقتصادي، زرعي، صنعتي ۽ تعليمي سڌارن هن ملڪ جي شڪل ئي بدلائي ڇڏي آهي. غريب عرب جيڪي شهرن کان ڇڙڪندا هئا، اهي هاڻي سرڪار پاران ڏنل جديد گهرن ۾ منتقل ٿي رهيا آهن. پر صدين جي جهالت ۽ ڪسمپرسيءَ کين گدلو ڪري ڇڏيو آهي. سندن گهريلو زندگي رهڻ جي سڌريل طريقن کان بلڪل پري آهي. ان ڪري بيماري هنن جي هميشه لاءِ ساٿي بڻجي پئي آهي. ملير هتي تمام عام بيماري آهي. ان کانسواءِ ٻيون وچڙندڙ بيماريون به بلڪل عام جام آهن. عام ماڻهو سنڌ جي ماڻهن وانگر ٽوٽڪن، تعويذن، ڌاڳن ۽ ڦيڻن ۾ اعتقاد رکن ٿا. آپريشن جي نالي کان به ڪنبن! هڪ دفعي هڪ عورت جو هڪ معمولي آپريشن ڪرڻو هو، ان لاءِ سندس مڙس کان جڏهن اجازت ورتي وئي ته چارٽ صحيح ڪرڻ کان پوءِ هو ڪري پيو ۽ بيهوش ٿي ويو. جونس کي بيهوش ڪرڻ کان اڳ ڪيس هوش ۾ آڻڻ جو مسئلو درپيش اچي ويو. انهن حالتن ۾ هن سال ڊسمبر جي آخري هفتي کي صحت جو هفتو ڪري ملهايو ويو. ڪنڌ جاڙيون ٿيون پوسٽر لڳا ۽ اهي ٻارن ان ئي وقت ڦاڙيا.

تقريرون ٿيون. پر سڀ کان آخري ڏينهن تمام سٺي وارو ٿيو. شهر جي ثقافتي مرڪز ۾ شهر جا وڏا ۽ هتي جي واحد سياسي جماعت سوشلسٽ يونين جا رهنما گڏيا. ڊاڪٽر صاحبان به براجمان هئا. اهو سوالن جوابن جو اجلاس هو. ان ۾ عام ماڻهن ڊاڪٽرن جو محاسبو ڪيو. ڪن مثال ڏئي سندن بي توجهي ۽ لاپرواهيءَ جي گلا ڪئي. اسپتال جي نظام کي بهتر هلائڻ لاءِ مشورا ڏنا. ڪن نوجوانن ته تمام شديد نڪته چيني ڪئي پر ڊاڪٽرن کي کلڻ جي اداڪاري ڪرڻي پئي. سون کي ان تي ياد آيو ته اسان جي ڳوٺ ۾ هڪ ڊاڪٽر صاحب ڪنهن زماني ۾ هوندو هو. عام خلق کي ڏولاون ۾ وجهي ڇڏيو هئائين. پيسن کان سواءِ ڏسندو به ڪونه هو. روز روز جي اخباري شڪايتن، درخواستن ۽ تارن ڪو به رنگ نه لاتو. جڏهن به سندس خلاف ڪا درخواست ٿيندي هئي ته شهر جي معزز ماڻهن وٽ وڃي ٻاڪارينڊو هو ۽ ڳالهه دٻجي ويندي هئي. پر هتي جو جاهل ۽ گدلو عوام به پنهنجي حق حاصل ڪرڻ ۾ نهايت هوشيار ۽ ڦڙتيلو آهي.

قومي ڪردار: ننڍي هوندي کان وڏن سون کي هن عنوان تي جڀ چوڻ جي منع ڪئي آهي. جون ٿا ته هيءُ اهو سوال هو جيڪو جيڪڏهن "سينڊري" کان موسل پڇي ها ته شايد موسل کي " آءُ راڻا رهه رات " نه ڳائڻو پوي ها، پر موسل به ڪا "اربع جي چانول" هئي. ۽ جي سچ پڇو ته آئون به اڄ ڏينهن سچ لڪي مهل ڇانو هوس آڏ ڪري هن متعلق سوچيندي به ڊڄندو آهيان.

اسان جو ملڪ آن ڳالهه ۾ ملڪان ملڪ مشهور آهي ته اسان جون "قومي" اخبارون ٽيڪا ٽپڻي ۽ نوڙيءَ مان ناٽڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ جي معاملي ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن. قومي ڪردار متعلق سعي جاڻ انهن اخبارن تي منحصر آهي جن وسيلي مون ڪيترا مضمون پڙهيا. انهن اخبارن ۾ پاڪستانين خلاف غير ملڪن ۾ واويلا به پڙهي اٿم. تازو هڪ محترمه جو مضمون پڙهندي ته اصل غش ئي وارو دورو. محترمه لکي ٿي ته برنب فورد کي پاڪستانين ئي وڃي گل و گلزار ڪيو آهي. نه ته اڳ ته اهو انگلنڊ جو اونداهو ڪنڊ هو. سو مان به ان خوشفهميءَ ۾ مبتلا هوس ته پاڪستاني وڏي جوابدار قوم آهي. ملڪ ۾ اسين هڪ ٻئي جي شڪل به ڏسڻ لاءِ تيار نه آهيون، پر ٻاهر اسان جو اتحاد بامثال آهي. اصل جيئن پي. آءِ. اي جو بامثال پرواز.

هي ڳالهه ٿي ئي لڳي پئي آهي. هتي هر صاحب پنهنجي مسئلي ۾ گم ٿيل آهي ٻاهر رهندڙ سڀ لالچي ۽ مطلبي ماڻهو آهن، هنن کي قومي مفاد يا اهڙين پرائين ڳالهين سان واسطو ڪونهي هنن جو واسطو پئسن کي مختلف جڳهين تي جمع ڪرڻ ۽ گهڻو فائدو حاصل ڪرڻ سان آهي. پنهنجي ملڪ ۾ ويهي ائين ٿو ڀلجي ته ٻاهر رهندڙ هر هڪ ماڻهو پنهنجي ملڪ جو سفير آهي. سفير صاحب بهادر (هز ايڪسيلنسي) ته صرف دارالحڪومت ۾ رهي ٿو ۽ ان جو سرڪاري ڪم ۽ سرڪاري دعوتن سان واسطو آهي. باقي ٻيا ماڻهو جيڪي عام ماڻهن ۾ رهن ٿا. ساڻن گڏجي ڇپارن ٿا. اهي نقشا اسان جي قومي ڪردار جي علامت آهن پر اهي ته پنهنجي ملڪ وانگر هميشه ”آئون ۽ ڪائون“ واري ڳالهه لايو وتا آهن يعني ته ڌرتي وارين سان بي انتها نفرت! آئون ڪڏهن سوچيندو آهيان ته شايد اسان جو قومي ڪردار ئي ”نفرت“ آهي...؟ هتي چند عرب دوستن جي مدد سان پاڪ عرب دوستيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي علامت طور پاڪستانين لاءِ عربي سکڻ جا ڪورس شروع ڪرايا ويا. آن ڪان اڳ پاڪستانين، ليبين ۽ مصري دوستن جي هڪ ڪڏجاڻي ٿي ان ۾ ڪورس متعلق هڪ خاڪو بنايو ويو هتان جي ثانوي اسڪول جي ڊائريڪٽر ۽ ”قاضي شهر“ هنن ڪورسن لاءِ رهنما استاد بنجڻ قبوليو. طمطراق سان جڏهن ڪورس شروع ٿيو ته پن هفتن اندر ڪلاس جي آدم شماري پن تي وڃي پهتي آهي هتان جي ثقافتي مرڪز جي ڊائريڪٽر شڪايت جي انداز ۾ چيو ته ”آئون پاڪستانين کي ايترو غير جوابدار نه سمجهندو هوس“ منهنجو ڪنڌ هيٺ ٿي ويو ۽ آءٌ ڪيس ڇا چوان؟

سرت ۳۱- سپٽمبر ۱۹۷۲ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لبده جي کنڊرن ۾

لبيا ۾ سواريءَ جو مسئلو ڏاڍو مشڪل آهي. ملڪ جي آبادي سمنڊ جي ڊگهي ڪناري تي ڦهليل آهي. جنهن جي وچ ۾ هڪ شاهراهه تي واحد لاڳاپو آهي. بس جو انتظام ناڪافي آهي. ٽيڪسي سروس موجود آهي. پر اها خاص ڪري ٻاهرين ماڻهن لاءِ تمام مهانگي آهي، اترو ضرور آهي ته ڪيترن شاهوڪار ملڪن وانگر هتي به ٽيڪسيون تمام شاندار ۽ نئون ماڊل جون موجود آهن. هن شهر ۾ وڏي مسافريءَ لاءِ سٽران ۽ پيجو استعمال ٿين ٿيون. باقي وڏن شهرن جي داخلي ضرورتن لاءِ مرسڊيز ۽ ٽيوٽا ٽيڪسي طور ڪتب اچن ٿيون. عبدالضحيٰ جي چار ڏينهن سرڪاري موڪل ٿي. ان سان وري هڪ جمع (عام موڪل جو ڏينهن آهي) گڏ اچي ويو ته پنج ڏينهن ٿي پيا. ڊاڪٽر اميربخش چنه ۽ ڊاڪٽر ممتاز منور بن غازيءَ کان ڪٽي هن رڻ پٽ ۾ آيا هئا. ايتري ڊگهي موڪل کي آخر ڇا ڪجي؟ لبيا جي پراڻن آثارن ڏسڻ جو پروگرام ناهيوسين. عيد جي ٻئي ڏينهن ٽيڪسي ملڻ وڏو مسئلو بڻجي پيو هڪ حامي ڀري. پر ٣٠٠ ڪلوميٽر (اٽڪل ٢٠٠ ميل) لاءِ ٥٢ دينار (اٽڪل ٨٢٥ روپيه) ڏيڻا پيا. "لبده" صبرت کان ٣٢٠ ڪلوميٽر الهندي ۾ پرنوچ سمنڊ جي ڪناري تي آهي. هيءَ کنڊر دنيا جي مشهور آثارن مان آهن. هن شهر جي شروعات اٽڪل هڪ هزار سال قبل مسيح ٿي. ان وقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لبنان جي ساموندي ڪناري فنيشيا (Phoenicia) جا ٽائر ۽ سيوان قبيلا ساموندي واپار ۾ جڳ مشهور هئا. هنن يونوچ جي ڪناري تي ڪيترائي واپاري مرڪز بڻايا جن ۾ جيڊس رادين، يوٽيڪا، هپورجس ۽ ڪارٿيج (تيونيس) مشهور هئا لبيا جي الهندي پاسي ٽي اهم ساموندي بندر اوبا، لبده ۽ سبراده بڻيا ڪيائون. اهي ٽيئي شهر ان وقت ٽريپولس Tripoles معني ٽي شهر سڏبا هئا ان تي نالي سان هن پرڳڻي کي ٽريپولتيانيا Tripolitania سڏيو ويو ۽ هن وقت جو مشهور شهر طرابلس Tripoli به انهيءَ نالي جي يادگار آهي.

هنن قبيلن انهن مرڪزن کان سواءِ ٻيا به ڪجهه شهر بڻايا، جيڪي اڄ تائين صورت ۾ موجود آهن، انهن ۾ ماڪرساڊس موترانانا اچڪلهه سرت جي نالي سان سڏجي ٿو ۽ هارڪس جي بنيادن تي مدينته السلطان قائم آهي، لبده جو اصل نالو ليپٽس ميگنا Leptis Magna آهي، ليپٽس جي معنيٰ متعلق ڪيترائي خيال موجود آهن. پر گهڻا محقق ان ڳالهه تي متفق آهن ته ليپٽس جي معنيٰ "رڻ پٽ جو شهر" ميگنا، معني وڏو (رڻ پٽ جو وڏو شهر) ان دور ۾ يونوچ واري علائقي ۾ ڪارٿيج ۽ روم طاقت جا وڏا مرڪز هئا، ڪارٿيج جي قبضي ۾ تيونس ۽ ٽريپوليٽيا جا ساموندي شهر هئا. انهن طاقتن جي وچ ۾ ٽي مکيه لڙائيون ٿيون. جن کي پيونڪ (Punic) لڙائيون سڏجي ٿو. پهرين لڙائي ۲۶۴ کان ۲۴۱ قبل مسيح تائين هلي. هن ۾ ڪارٿيج وارن سسلي هارايو. ٻي لڙائي ۲۱۸ کان ۲۰۲ قبل مسيح تائين هلي. ان ۾ به روم وارن جي سرسي رهي. هن کان پوءِ ٽي لڙائي ۱۴۹ کان ۱۴۶ قبل مسيح ۾ لڳي جنهن ۾ روم ڪارٿيج کي بلڪل تباهه ڪري ڇڏيو ۽ ان جي علائقي (موجوده تيونس) تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ نئون صوبو آفريڪا نالي ٺاهيائون ان رت روم حڪومت لبيه تي قابض ٿي وئي پر هنن لڙائن دوران نميڊيه (موجوده الجزائر) جي بادشاهه روم وارن جي مدد ڪئي هئي. ان سبب ترپوليٽا جو علائقو نميڊه جي سلطنت کي مليو.

٤٩ع قبل مسيح ۾ روم ۾ پامپي ۽ جوليس سيزر جي وچ ۾ گهرو لڙائي ٿي. جنهن ۾ نميڊه جي ان وقت جي بادشاهه جوبا پهرين پامپيءَ جو پاسو ورتو پامپيءَ جي شڪست کان پوءِ سيزر نميڊه جي سلطنت تي به قبضو ڪيو ۽ ان کي به روم تسلط جو هڪ صوبو بڻايو، هن حصي جو نالو "آفريڪا نوا" (Africa Nova) رکيو. ٤٦ع. ق م ۾ سالوسٽ نالي Salust کي هن نئين صوبي جو گورنر مقرر ڪيو ويو. سالوسٽ روم تاريخ جو وڏو ليکڪ ٿي گذريو آهي. هن لبيه متعلق لکيو آهي ته ان وقت لبيه کي پنهنجو قانون هو. فيصلا ڪرڻ لاءِ جج هو. جنهن کي صوفيطس Sofitas چئبو هو. ۽ مارڪيٽ مان ٽيڪس وصول ڪرڻ لاءِ محظم (Muhzim) هو. ان وقت هن علائقي جي معيشت رڻ پٽ کان آيل قافلن ۽ زراعت تي مدار رکندي هئي. فينيشي زراعت جا ماهر هئا ۽ هنن هن علائقي ۾ زيتون، انجير، بادام ۽ انگورن جا باغ لڳايا هئا. ان وقت هتي جا ماڻهو سج کي پوڄيندا هئا ۽ ان کي "بال هامان" چوندا هئا. ان کان سواءِ ملڪارت اشمون (اپولو) استرات ۽ ونس ديوتائن ۾ به هنن جو ايمان هو.

٤٤ع- ق- م ۾ سيزر قتل ٿي ويو. ان کانپوءِ روم گهرو لڙائي جي نظر ٿي ويو. ٢٧ ق. م ۾ اغسطس سينيٽ کان هنن پرڳڻن وارن صوبن لاءِ نيم آزاديءَ جي رٿ پاس ڪرائي ان هيٺ جوبا ٻئي کي نميڊه جو راڄ ڏني قبولو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌو. ١٩٢٢ع ۾ ڊاڪٽر آر. ڊي. بنرجي کي هتان ٻڌ جو اسٽوپا ۽ ٻيون شيون هٿ آيون، جنهن کان پوءِ هتي کوٽائي شروع ٿي. موئن جي دڙي جي کوٽائي ١٩٢٢ع کان شروع ٿي ١٩٦٧ع ۾ مڪمل ٿي. هن پراڻي شهر جا کنڊر پيا جي نهايت خوبصورت علائقي ۾ آهن. هي علائقو زرخيز آهي. کنڊر ڏسڻ سان روشن عمارت سازيءَ جو نادر نمونو جو بهو بڙي ٿو. روشن عمارت سازيءَ ۾ وڏن ٿنڀن کي وڏي اهميت حاصل آهي، سڀني عمارتن ۾ ايترا ۽ اهڙا سنگ مرمر جا ٿنڀا نه ڏٺا ويا آهن ته. ان کان سواءِ شهر جي مختلف گوشن جي چوڌارن تي گولائتا دروازا آهن جن کي چوڌاري گهڙبندڙن تمام سهڻو سينگاريو آهي. گهڻيون پٿرن جي فرش سان پڪيون ڪيل آهن شهر ۾ داخل ٿيڻ لاءِ خوبصورت دروازو آهي ان کان پوءِ راندين جو ميدان، وهنجڻ خانا عبادت گاهه، تماشه گاهه، بندرگاهه ۽ مارڪيٽ وغيره ڏسڻ سان تعلق رکن ٿا. هر عمارت جي ديوارن ۽ ٿنڀن تي تمام سهڻا نقش اڪريل آهن. ديوارن تي مختلف بادشاهن ۽ ديوتائن جون تصويرون اڪريل آهن. وهڻ ۽ گولائي ۾ پٿر جون پينجون ٺهيل آهن. جيڪي جديد طريقي مطابق اهڙي ريت بنايون ويون آهن جيئن هرڪو ڏسندڙ تماشي کي چڱي ريت ڏسي سگهي. تماشه گاهه ۾ وڄڻ لاءِ ڪافي رستا آهن اسٽيج بہ ڪيترن ٿنڀن تي ٻڌل آهي. ان جي اڳيان سازندن لاءِ ٿلها ٺهيل آهن هر ٿلهي تي ان وقت ڪم ايندڙ سازن جا سازندڙن سميت مجسما ٺهيل آهن.

انڪل سورهن سئو سال اڳ ته تائين هيءُ شهر زندگيءَ سان ڀرپور هو. هتي جا ماڻهو ادب، فن، واپار ۽ تهذيب ۾ اڳڀرا هئا. اڄ سندن نشان صرف اِن ٿنڀن جي حيثيت ۾ قائم آهن. شهر جي سڀني ماڻهن سان هتي قيامت جي چماٽ جي خبر پئي ٿي. هتي انهي شهرن سان ڊڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاش اهڙو ته سڄو آهي، جهڙو اڄ ڏينهن صحيح حالت ۾ سرابس
واري قسم جي عجائب گهر ۾ محفوظ آهي. ان سان اها خبر
پوي ٿي ته هنن ماڻهن کي لاش ڏي محفوظ ڪرڻ وارو فن
ايندو هو.

سرت ٢٢- جنوري ١٩٧٣ع

ليبيا جي راڄ ڌانيءَ ۾

اولها جي بندرن تي قائم ٿيل طرابلس (Tripoli) اتر آفريڪا جي مشهور بندرگاهن مان آهي. ڪرنل معمر قذافيءَ جي ليبيا جي انقلابي اڳواڻي سنڀالڻ ڪانپوءِ هن شهر کي قدرو ڪانپوءِ عرب دنيا ۾ سياسي مرڪز جهڙي حيثيت حاصل ٿي چڪي آهي.

اسان جو مختصر قافلو جڏهن طرابلس پهتو ته، سچ پڇو سفر پورو ڪري چڪو هو. جنوريءَ جي سرد رات پنهنجا تنبو کوڙي چڪي هئي، اجهوڳوڙن ڀيريون ڪير هو. جڏهن وڏي جدوجهد ڪانپوءِ هوٽل ۾ جاءِ جو آسرو مليو ته، ڏکڙو ٻيو مسئلو درپيش اچي ويو. مونکي سرت چيڪ وقت بطاقه (شخصي سڃاڻپ جو ڪارڊ) وسري ويو. هوٽل جو مئنيجر هڪ منٽ لاءِ به اسان کي اجنبي ڏيڻ لاءِ تيار نه ٿيو. غلطي ته ڪئي هيم، پر هاڻي بيگاڻه وقت ۾ ڪير مدد ڪري. مئنيجر اهڙا رت ڏني ته اڄ ويجهي پوليس ٿاڻي مان ان لاءِ رجوع ڪريان. ٿاڻي جو نالو ٻڌي مون کي بخار اچڻ لڳو. پنهنجي ملڪ جي پوليس جو جڳي طرح تجربو هئم. امير بخش همٿايو ته ويجهي چوڪيءَ تي پهتاسون. هڪ نوجوان سيڪنڊ ليفٽيننٽ (هتي پوليس جا عهدا به فوجي عهدن وانگر آهن) محمد سان ملاقات ٿي. ٽٽل عربيءَ ۾ ڪيس پنهنجي مجبوريءَ کان واقف ڪيم. صاف انگريزيءَ ۾ هن مون کان پڇيو ته آئون پاڪستاني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهيان؟ هائوڪار ڪرڻ تي هن ڪري پيو سوال ڪونه ڪيو. هڪدم هوٽل جي نالي سرڪاري حڪم نامون ڪيدي ڏنائين ته سون کي مرضيءَ مطابق هوٽل ۾ رکي.

هتي هڪ وچولي درجي جي بس بستري واري ڪمري جسي مسواڙ چوويهن ڪلاڪن لائين ٣ دينار يعني ٩٩ رپيا آهي. هوٽل جو ذڪر نڪتو آهي ته ڪاڌي جي بسه خبردار ڏيئي وڃان. هتي جا ماڻهو سرج ۽ هينڪاڻ ۾ دهليءَ وارن جون سڪون نا لاهين. ڪاڌي ۾ زيتون جو تيل استعمال ٿئيءَ گوشت رڌ ۽ اٽ جو عام طور سان ٿو. ٻڪريءَ جي آنوسٽڪ چٽني تي روسٽ ٿيل ڪڪڙ اڪيل ويهه رپين ۾ ملي ٿي. ٻٻل روٽيون ۽ ٻاڦيل چانور به ڪاڌي ۾ استعمال ٿين ٿا. ساڻن ڀاڄين ۽ سلاد کائڻ جو به ڏاڍو رواج آهي. ماني‌ءَ ساڻ گڏ هڪ پليٽ سلاد موريءَ جي پنن ۽ ٽماٽن جي ٻرنل ملندي، ساوا مرچ به ڪچا. ڪڏهين سلاد ساڻ گڏ ملن ٿا. هتي جي مقبول ڪاڌن ۾ مڪرونه ۽ ڪسڪسي آهن.

اڄاڻ پنهنجي پريشانيءَ ساڻ وندو ٿيس ته ساڳئي هوٽل ۾ هڪ هندوستاني مسلمان ڊاڪٽر سان ملاقات ٿيس وئي. (تازو هتي هندوستاني ڪافي تعداد ۾ ڊاڪٽر ۽ نرسون نوڪرين لاءِ آيا آهن) همراه انگريزي ٺونٺان سان وائگر پٽي گپاليانتي هو سڪ ۾ تازو آيو هو. اڄين سان هن ڪي اهو ڏڪ ڏني پيو ته روز جا ٩٩ روپيه واري ڪمري ۾ ڪيئن رهبو. ان ڪري هو ۽ سندس زال هڪ بستري واري ڪمري جي گولا ۾ هئا. سون سندس سطف منيجر ڏي ٻڌائيدي اهو ٻه جيو ته هندوستاني ڊاڪٽر آهي. ان تي همراه سون کي چيو ته „اڻون هندوستاني مسلمان آهيان هولو ته اسان جي رهنما ذوالفقار ڀٽي ڪان به وڏو مسلمان جو رهنما آهي ڇاڪاڻ جو

اسان هندستان ۾ پاڪستاني مسلمانن کان وڌيڪ آهيون.“ مون کي هن جي ڦٽري مان هندستانين جي پٺتي خلاف ذاتي پروپيگنڊا جي بوءِ آئي. دنيا ۾ چند اهڙيون به شخصيتون پيدا ٿيون آهن جن کي سياسي متضاد (Controversial) شخصيت طور ياد پئي ڪيو ويو آهي ان هوندي به انهن پنهنجي عوام جي زبردست حمايت حاصل رهي آهي وچ مشرق ۾ ناصر ان جي علامت آهي تاريخ جو فيصلو ساڳو اسان جي نراڙ تي ذوالفقار جو نالو به ان صف ۾ لکي.

هتي سرديءَ جي موسم ۾ صاف سج وارو صبح نعمت کان گهٽ ڪونهي. پيو صبح اسان لاءِ خوشيءَ جا خزانا کڻي آيو. قديم زماني جي ليبين ديوتا اوسان يا هامان (سج) جا چمڪندڙ ڪرڻا ڦهلجي چڪا هئا. بهرحال اسين سيدا شيدا ۽ واسين جتي ١٩١٧ ۾ ملڪ تي اطالوين جي حملي کان بچاءُ ڪندي ڪيترا ڪونڌر ڪسي ويا. هن ميدان جي بلڪل سامهون اطالوين جو مضبوط قلعو آهي. هن قلعي کي اڄڪلهه قومي عجائب گهر بڻايو ويو آهي. قلعي جي وسيع ڪمرن ۽ دالانن کي ليبيا جي ٽن قديم پرڳڻن ترپوليتينا، فيزان ۽ سائرنيڪا جي تهذيب جي آثارن سان سينگاريو ويو آهي. ڪمرن ٽنهي کي ڏسي پنهنجي تهذيب ياد آئي. سرد جون سيانيءَ جي جنگ ۾ اڳيان پسرٽ وارين بندوقن هتي جي آزاد قبائلين به ۽ پنهنجي آزاد قبائلين به پنهنجي آزادي برقرار رکڻ لاءِ استعمال ڪيون هيون. گهرو هنرن جي حصي ۾ ڪڇيءَ جي پنن مان ٺهيل پٿارا، دٻڪيون، چمچون ۽ رسا ڏسي ۽ وري جهوپڙن جي پراڻي انداز کي ڏسي مڪي ڊنبي جي ڪناري علي بخش شاهه جو جهوپڙو ياد اچي ويو. سهڻن سڪن ۽ پراڻن اوزارن واري حصي کي ڏسڻ سان موهن جي دڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان سماجيات تهذيب جا يادگار آهن. اڄ ڏينهن تائين قديم وچين ڪپڙن سان ڏاڍي مشابهت آهي.

ان ڪانسواءِ بازارن جي دلچسپيءَ لاءِ جانورن، وڻن، پکين، جيتن جا شيشا آهن. جن ۾ بازارن ۽ ميلي هتي جي صحرائي جانورن جي زندگيءَ تي روشني وڌي وڃي آهي. هتي عام طور سوڙن ۾ ڪانگ نظر ڪونه ايندي، پر عجائب گهر ۾ هڪ وڏو ڪارو ڪانگ ڏيکاريل هو. جيڪو اسان واري ڪانگ کان گهڻو وڏو ٿئي ٿو. ان ڪانسواءِ جانورن ۾ جيتي، بگهڙ ۽ گدڙ ڪانسواءِ سانپ، رڇون، ٻڪريون ۽ خوبصورت هرڻيون به شامل هيون. بازارن واري حصي ۾ هڪ ملان جو بازار دلچسپ هو. جنهن کي تعويذ لکندو ڏيکاريو ويو هو، تعويذن ۽ پليتن تي دعائن لکڻ جو رواج هتي عام هو. عجائب گهر جا عجب نظارا اهڙا دلچسپ هئا جو وقت جو پتو ئي ڪونه لڳو. ٻئي ڪان نڪري سمنڊ جي ڪناري تان ٿيندا، هرڻي واري فوهاري کان ٿيندا، ميدان الجزائر پهتاسين. طرابلس جو شهر نهايت خوبصورت آهي. سمونڊي ڪناري سان لڳو لڳ ڪجهه جيو هڪ سهڻو سلسلو آهي. شهر ۾ مختلف جاين تي فوهارا، پارڪ ۽ گل ملندا. ميدان الجزائر ۽ ميدان شهداء جي جي وچ ۾ اهم رستا آهن. جيڪي سڀ هڪٻئي جي برابر آهن. شارع اول ستمبر سڀ کان سهڻو شاپنگ سينٽر آهي.

ٻئي ڏينهن چنا صاحب جو خيال ٿيو ته شاهه ادريس جو محل ڏسجي. هڪ راهه ويندڙ کان پڇيوسين ته "بادشاهه ادريس جو محل ڪٿي آهي"؟ همراهه ڪاوڙجي پيو اسان کي صحيح ڪندي چيائين "سابق شاهه چئو، لبيا رعيتي راڄ آهي هتي ڪوبه بادشاهه ڪونهي." انهن سلطان لڌو آهي ان وانگر اسان به رستا ڏوريندا "قصرشعب" يعني قومي محل

ٻن وڳي پهڻون هي محل تمام خوبصورت ڏٺل آهي ، پر هن وقت اتي اتحاد الاشترا ڪيه العربيه جو مرڪزي دفتر آهي ان سبب اتي وڃڻ جي ڪنهن کي به اجازت ڪونهي. اسان نامراد موٽياسون اڳتي هلندي هڪ پوليس وارو نظر آيو. موقعي کي غنيمت ڄاڻندي ڪانئس پاڪستاني سفارتخاني جو ڏس پڇيوسين همراهه سوچ ۾ پئجي ويو. گهڻي وقفي کانپوءِ شارع نصر جي ڏکڻي شاهراه جنهن هڪ پاسي بيٺي چيائين ”ممڪن هڪي . ممڪن هڪي“ تي سگهي تو ته هن طرف، تي سگهي تو ته هن طرف) هيڏي ڏکڻي شارع جا به چڪرا بلا ڪڍڻ هٿ ڪيا ”وقت تنگ قلم بند“ وارو مثال ياد ڪري پاڪستاني سفارتخاني جو ديدار ڪرڻ کان به مايوس ٿي شارع اول ستمبر ۽ شارع عمر مختار جي جمڪندڙ دوڪانن جي راهه ورتيسون. جتي عورتون هجن اتي کهڙي جي خريداري نه ٿئي اها ڳالهه سمجهڻ جي ڪانهي.

اسان جي ملڪ وانگر هتان جا دوڪاندار تعاون ڪونه ڪن پاڪستان ۾ مصروف ترين دوڪان تي به وڃبو ته دوڪاندار پسند کي اپارٽ لاءِ ڪئين تاڪيا لاهي اچي ڍڳ لڳائيندو پر هتي ان جي بلڪل ابتڙ آهي. هڪ ڪپڙو پسند آيو پر ان جو رنگ نه وڻيو، ٻئي رنگ لاءِ دڪاندار کي چيوسين ته هو ساڳيون وارو لاهي ڏئي، ته هڪدم جواب ڏنائين ته اهو ڪونه ڏيکاريو، وٺو اٿو ته هي وٺو. ائين ٿي لڳو ته هتي جي دوڪاندارن کي شين وڪڻڻ جو ڪو ڳوڻو اونو ڪونهي. اوهان کي وٺي ته وٺو نه ته راهه وٺي وڃي ڳوڙ سگهيا ٿيو. قيمت ۾ به هڪ ٽڪي جو فرق نه ڪندا. اڪثر جو قيرقار به عام جام آهي هتي جا واپاري وڏو فائدو رکن ٿا. ان ڪري شيون مهانگيون ملن ٿيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خوشي ۽ خريد جو وقت ختم ٿي ويو ۽ اسان نارنگن جي باغن جي سرزمين طرابلس کي الوداع چئي ٻاهر نڪري رهيا هئاسين. عربي موسيقيءَ جي مڌر ڌنن جي هلڪي گونج ۾ چؤگرد ساوڪ واري هن خوبصورت ٻيٽ جو سفر جلد ختم ٿي ويو. وري ساڳيو صحرا آهي، اسان جو خاموش ۽ پرسڪون گهر آهي ۽ اسين.

سرت ٢٦- جنوري ١٩٧٣ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنجڻ ۽ عرب

ڏنجڻ جو رواج: ٻار ڄمڻ کان پوءِ ان ڏي خاص نموني سان ٻڌڻ ۽ سندس سٽي کي ٻولائتو ڏاڍڻ لاءِ چند طريقا پنهنجي وطن سنڌ ۾ تمام عام آهن. سنڌ جي ٻهراڙين ۾ اجا تائين اهي طريقا استعمال ڪيا وڃن ٿا. ليبيا جي صحرائي ماڻهن ۾ اهو رواج اترو ئي عام آهي، جيترو سنڌين ۾. ان متعلق جڏهن هتان جي ماڻهن کان پڇجي ته هو اهو دليل ڏين ٿا ته ائين ڪرڻ سان ٻار پنهنجي قوت جڙين هٿ ۾ نٿو وڃائي، پر اها سڀئي قوت ٻار ۾ جمع ٿئي ٿي ۽ طاقت وارو ٿئي ٿو. سائنسي علم جي روشني ۾ اهو دليل صحيح ڪونهي. پر اها ڳالهه عجب جهڙي آهي ته پراڻين تهذيبن ۽ زندگي گذارڻ جي طريقن ۾ ڪيتري نه هڪجهڙائي آهي. ايشيا جي هڪ ننڍڙي ٻوٽي ۾ آفسر آفريڪا جي هن ملڪ جي ماڻهن ۾ اهي هڪجهڙائيون ڪيئن پيدا ٿيون؟ ان لاءِ صحيح جواب ته صرف تاريخ ۽ آثار قديم جا ماهر ڏئي سگهن ٿا. پر ائين لڳي ٿو ته قديم روم جي تهذيب جا اهي اهڃاڻ آهن جي عربن وسيلي سنڌ ۾ پهتا. مصر ۾ پڻ ڳوٺاڻن علائقن ۾ اجا تائين اهو طريقو استعمال ڪيو وڃي ٿو. يا ائين به ٿي سگهي ٿو ته اها آريه قوم جي رسم هجي، جيڪا سنڌ کان وادي نيل تائين پهتي ۽ اتان آفريڪا جي ٻين ملڪن ۾. هن دلچسپ رواج جا ڪجهه فائدا به آهن. جن تي مون پنهنجي هڪ ٻئي مضمون کي پيش ڪيو هو. (نئين زندگي آڪٽوبر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٩٧١) آئون سنڌ جي سڄاڻ ڊاڪٽرن کي ان موضوع تي بحث ڪرڻ لاءِ گذارش ٿو ڪريان تہ جيئن ان رسم متعلق سائنسي بنيادن تي سوچ ويچار ٿي سگهي. جيڪڏهن ان طريقي سان ٻار جي ذهني نشونما تي خراب اثر پوي ٿو تہ ان جي خلاف آواز وڌڻ گهرجن.

دنيا جي شاهوڪار ترين ۽ مهذب ملڪ آمريڪا ۾ بہ ڏوهن جا انگ اکرن ڏڪائيندڙ آهن، پر عجب جهڙي ڳالهہ آهي تہ معمر قذافيءَ جي هن ملڪ ۾ ڏوهن جا انگ اکر نهايت ئي معمولي آهن. چوريءَ جو واقعو هتي بلڪل ٻڌڻ ۾ نہ ايندو آهي ايمانداريءَ جا چند واقعا تہ سنهنجا بہ اکين ڏٺل آهن. هڪ پاڪستاني نرس جو ڪن جو والو هڪ ڏينهن سرت جي عام رستي تي ڪري پيو. هن گهر وڃي ڳوليو پر ڏن کي والو نہ مليو. ٻئي ڏينهن صبح جو جيئن هو پنهنجي اسپتال ڏانهن وڃي رهي هئي تہ رستي جي ڪناري تي سندس سونو والو قيمت اٽڪل ٥٠٠ روپيا پيو هو. هڪ دوست ٻن غاريءَ کان سرت آيو ٽيڪسي ۾ سندس اوورڪوٽ وسري ويو. ٽيڪسي طرابلس وڃي هئي ۽ جنہ هدي وئي. همراه ڪوٽ جو آسرو لاهي ويهي رهيو. ٻن ڏينهن کان پوءِ اها ٽئڪسي طرابلس کان واپس وري تہ ورندي اهو هن دوست جي گهر آئي ۽ ڊرائيور ڪيس سندس ڪوٽ واپس ڪيو. آئون سمجهان ٿو تہ اهڙا واقعا هن دنيا ۾ حيرت ناڪ آهن. ٿي سگهي ٿو تہ هتي جي سخت قانون سبب ڪنهن کي بہ همت ڪانہ ٿي ٿئي. هتي جي پوليس مستعد ۽ خبردار آهي ۽ صحيح معنيٰ ۾ قومي خدمتگار آهي. جيتوڻيڪ هتي تعليم گهٽ آهي ۽ ماڻهو سڌريل دنيا جي طريقن کان (خصوصن ڳوٺن ۾) اڻتڙا

وقف نہ آهن پر ان هوندي بہ انهي ايمانداري نهايت ساراهہ جوڳي آهي.

معرڪہ الڪرامہ: ٢٣- مارچ تي الڪرامہ واري جنگ جي يادگيريءَ ۾ هڪ گڏجاڻي فلسطين جي انقلابي تنظيم طرفان مرڪز ثقافتي ۾ منعقد ڪئي وئي. هن تقريب ۾ مهمان خصوصي عمر شاسيلي (نمائنده الفتح بن غازي) هو. جلسي کي مسلم قومن جي نمائندن خطاب ڪيو. غير عرب قومن ۾ صرف پاڪستان جي نمائندي کي اهو اعزاز حاصل ٿيو. تقريرن جي آخر ۾ الفتح جي نمائندي کان تنظيم متعلق سوال پڇيا ويا. ٻيا ڪان دلچسپ سوال خارطوم ۾ ڪيل ڪاروائي ۽ ابودائود جي مشن متعلق پڇيا ويا. سون کي يقين آهي تہ پڙهندڙ ابودائود جي نالي کان واقف هوندا. ابو دائود عرب گوريلو آهي جنهن کي اردن ۾ شاهہ حسين جو تختو اونڌو ڪرڻ جي الزام ۾ گرفتار ڪيو ويو آهي ۽ ڪيس هن کان اڳ موت جي سزا ڏيئي هئي. خارطوم ۾ ڪيل ڪاروائي ابو دائود ۽ سندس سائين کي ڇڏائڻ لاءِ هئي. ڪيترن عرب نوجوانن ان ڳالهہ تي اعتراض ڪيو تہ جڏهن عرب قومپرستيءَ جو نعرو هڻڻ ٿا، تہ پوءِ هڪ عرب سربراهہ (شاهہ حسين) جي خلاف تحريڪ هلائڻ جو ڪهڙو جواز آهي. عرب گوريلن کي شاهہ جي خلاف ڪجهہ شڪايتون آهن. اهان غير عرب قومن جو ان اندروني خلفشار ۾ ٽنگ اڙائڻ ٺيڪ نہ ٿو ڄڻائي. افسوس صرف ان ڳالهہ جو آهي تہ عربن جي خلفشار ۾ ڪن حالتن ۾ پاڪستان کي ملوث ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. سيپٽمبر ١٩٧٠ع ۾ شاهہ حسين جي فوجن عرب گوريلن تي حملو ڪيو هو ۽ ڪيترا گوريلا شهيد ٿيا هئا. فلسطيني قوم کي اهو خيال آهي تہ ان ڪاروائي ۾ جڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اردني هوابازن انڪار ڪيو تہ اردن ۾ موجوده پاڪستاني هوابازن کي ان ڪم لاءِ موڪليو ويو. هنن (پاڪستاني) الفتح جي ڪئمپن تي بمباري ڪئي. اها ڳالهہ ڪيتري قدر صحيح آهي ان لاءِ تہ صرف واسطيدار ئي ڪجهہ چئي سگهن ٿا. پر ان صورتحال يقينا عربن خصوصا فلسطينين کي پاڪستانين کان ڪجهہ پرپرو ڪري ڇڏيو آهي. هن وقت بہ جڏهن ابو دائود وارو مسئلو ڪڙو ٿيو هو تہ پاڪستاني فوج جو چيف آف اسٽاف اردن جي دوري لاءِ روانو ٿيو. ان دوري جو مقصد يقينا اهو ڪونهي جيڪو عام عرب تصور ڪن ٿا. پر ان رت ڳالهہ مان ڳالهوڙو ئي وڃي ٿو ۽ پوءِ اسان کي هن ڀاشر ملڪن سان صرف Lip service ئي سلي ٿي ۽ بيو ڪجهہ ... نہ هن وقت جڏهن پاڪستان جي خارجہ پاليسي آزاد ٿيڻجي رهي آهي تہ ان حالت ۾ عرب دنيا طرف پڻ تعلقات کي وڌيڪ ڪرڻ جي وڏي ضرورت آهي.

ليبيا جي قوم بيحد جوشيلي ۽ پرخلوص آهي مون کي هن قوم ۾ پنهنجي قومي ڏسڻ لاءِ صحيح جوش و خروش نظر آيو آهي. موجوده قيادت ٻر هن جو ايمان آهي. ٢٨ مارچ ١٩٧٠ تي موجوده قيادت برطانوي فوجن کي ملڪ مان نڪالي ڪيو هو. ان جي يادگار سو هيءُ ڏينهن هن سال بہ نهايت جوش ۽ خروش سان ملهايو ويو. هر طبقي جو ماڻهو هيڙن موقعن تي سرگرم نظر اچي ٿو. صحيح رت اسلامي مساوات جو نمونو هن ئي ملڪ ۾ مون ڏٺو آهي جتي ڪوبہ وڏو ڪونهي هڪٻئي کي هڪجهڙو سمجهن ٿا.

هن ملڪ جي پاليسي ۾ عرب قوم پرستيءَ سان گڏوگڏ اسلامي معاشري کي بہ باقاعدگيءَ سان عمل درآمد ٿئي ٿو. هتي اوهان کي ملان ڪونہ ملندا. نماز کان پوءِ مسجدون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بند ڪيون وينديون آهن. خطيب ۽ پيش امام سرڪاري مقرر ٿيل آهن. خطيب پنهنجي جمع جي خطبي ۾ سياسي ۽ سماجي حالتن تي اسلامي نقطئہ نظر سان بحث ڪندو آهي. ڪو ڪفر جون فتوائون ڪونہ ڏيندو آهي. اسلام ڪـــي امن، ڀائپي ۽ پيار جو پيغامبر ڪري پيش ڪيو ويندو آهي.

هتي مائٽن ڪي ڏسي اوهان اصلي اسلامي ۽ سوشلسٽ معاشري جو اندازو لڳائي سگهو ٿا ۽ ٽينا هيءَ قوم چند سالن ۾ عظيم قوم بڻجي ويندي.

سرت ٢٨- مارچ ١٩٧٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليبيا جو ثقافتي انقلاب

هن سال جي شروع کان ئـي وچ مشرق جي حالتن ۾ ڪجهه تبديليون آيون آهن. خارطوم ۾ عرب فدائين جي ناڪام حملي کان پوءِ اسرائيلين بيروت ۾ حملو ڪري عرب فدائين جا ٽي مشهور اڳواڻ (جن ۾ ڪمال ناصر ۽ ابو يوسف به شامل آهن) کي شهيد ڪيو. اهو سڀ ڪجهه لبنان جي گاديءَ واري هنڌ بيروت ۾ ٿيو. ۽ لبناني فوج ڪا مؤثر ڪاروائي نـه ڪري سگهي. انهي حادثي سبب لبنان ۾ ٻـه حڪومتون ڊٺيون. فوج ۽ حڪومت جي وچ ۾ ويڇو وڌي ويو ۽ نتيجي طور لبنان جـي فوجن فلسطينين تـي حملو ڪيو. ڪيترن ڏينهن تائين اها جنگ جاري رهي. لبنان ۽ شام جا ويڇا وڌي ويا اهڙا به حالتون غيريقيني آهن. ان رت سامراجي قوتون عربن جي طاقت کي ٻن گروهن ۾ ورهائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويون آهن. هڪ گروپ ۾ اردن، سعودي عرب، ايراني نار واريون عرب رياستون، لبنان ۽ مراڪش آهن. ٻئي طرف مصر، شام، عراق ۽ ليبيا.

فيبروري ۾ جڏهن ليبيا جـو جهاز اسرائيل طرفان ڪيرايو ويو هو تـه دنيا جي عام ماڻهن ۾ سخت رد عمل ٿيو هو. اهو رد عمل نـه صرف اسرائيل خلاف هو، پر مصر خلاف پڻ شديد مظاهرا ٿيا. بن غازيءَ ۾ هڪ مصر جي ڪائونسل خاني تي حملو ٿيو. ڪجهه مصري شهرين کي زخمي ڪيو ويو. عوام جـو خيال هو تـه مصر جي هوائي فوج کي ليبيا جي جهاز کي بچائڻ لاءِ مؤثر ڪاروائي ڪرڻ گهرجي ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان پس منظر ۾ لبيا جي موجوده سياسي صورتحال جو جائزو وٺڻ ضروري آهي. قذافيءَ جي لبيا ۾ ٢٠ لک ماڻهو آهن ۽ منجهن روزانو تيل جي پيداوار ٣٠ لک بيرل آهي. آهي. جڏهن ته سعودي عرب ۽ ايران ٢٥ لک بيرل روزانو پيدا ڪن ٿا.

لبيا جي سون ۽ ٻاهرين ناڻي جو ذخيرو سڀني تيل پيدا ڪندڙ ملڪن ۾ گهٽ ۾ گهٽ آهي. لبيا جو ذخيرو ٢٩ ڪروڙ ڊالر آهي، جڏهن ته سعودي عرب جو ٦٠ ڪروڙ ڊالر ۽ ڪويت جو ٢٢ ڪروڙ ڊالر آهي. هن ملڪ ۾ ابتري دولت هوندي به تعليم جو تناسب تمام گهٽ آهي. ماڻهن جو گهڻو حصو اڃا به غير مهذب طريقي سان زندگي گذاري ٿو. هن وقت تعليم لازمي آهي. هر عمر جا ماڻهو اسڪولن ۾ نظر اچن ٿا. پر انهن ماڻهن جي سوچ سمجهه ۽ نئين ملڪ کي ٺاهڻ جي نوت اپڻ ۾، اڃان گهڻو وقت لڳندو.

معمر قذافي ٣١ سالن جي عمر جو پرجوش ۽ سادو نوجوان آهي. سندس هيءُ اڃا به هڪ ننڍي خيمي ۾ رهي پيو. هن جي قيادت ۾ ١ سيپٽمبر ١٩٦٩ تي جڏهن نئين حڪومت قائم ٿي ته هيءُ ملڪ جمال ناصر جي سياسي حڪمت عمليءَ تي هلڻ لڳو ۽ اقتدار جي مالڪ عرب سوشلسٽ يونين ٿي. جنهن جو اصول هو اتحاد ـ آزادي ۽ سوشلزم. گذريل ساڍن ٽن سالن ۾ ملڪ کي مڪمل استحڪام حاصل رهيو. ۽ انقلابي ڪائونسل جي ميمبرن ۾ ڪجهه اقتدار جي رسه ڪشي رهي. جنهن جي نتيجي ۾ گذريل سال جولاءِ جي پڇاڙيءَ ۾ معمر قذافي وزيراعظم جو عهدو ڇڏي انقلابي ڪائونسل

جو اڳواڻ بڻجي ويو. ميجر عبدالسلام جلود کي وزيراعظم ڪيو ويو ان کان پوءِ ٢- آگسٽ ١٩٧٢ع تي مصر جي صدر انورسادات سان مصر ۽ لبيا کي ملائي هڪ ڪرڻ واري معاهدي تي صحيح ڪئي.

مصر ۽ لبيا ١- سيپٽمبر ١٩٧٣ع تي گڏجي هڪ ملڪ ٿيندا. ان لاءِ مختلف ڪميٽيون پنهنجو ڪم ڪري رهيون آهن. پر جيئن وقت ويجهو اچي پيو، تيئن حالتون ڪجهه اهڙيون پيون ڦرن، جو ايندڙ وقت جو اندازو لڳائڻ مشڪل ٿي پيو آهي. عام ماڻهو پنهنجي الڳ حيثيت کي مٽائي سدا تي ڪروڙ مصرين ۾ ختم ٿيڻ نٿا گهرن. هو عرب اتحاد خاطر اهڙي وڏي قرباني ڏيڻ نٿا گهرن. حڪومت جي بيانن مان اجا به اهو اندازو لڳي ٿو ته هي ملڪ هڪ دفعو ملندا.

ڪرنل معمر قذافيءَ جي تقريرن جي اها خوبي آهي ته هو ڏهه ڪلاڪ مسلسل ڳالهائي ٿو. سندس تقرير اڪثر پر اثر رکندڙ ٿيندي آهي ۽ هي نوجوان رهنما ملڪ جي سياسي پاليسين کي ظاهر ڪندي ڪافي ذهين محسوس ٿيندو آهي. اهڙي قدر جو گذريل ١٦- اپريل واري تقرير ۾ هن مصر جي قيادت تي به نڪته چيني ڪئي ۽ آئرلينڊ جي آزادي پسندن جي لاءِ اعلانيه حمايت جو به اعلان ڪيو. گذريل عيدميلادالنبي جي موقعي تي قذافيءَ ثقافتي انقلاب جو اعلان ڪيو. انقلاب جا پنج نقطا آهن جن کي ”النقاط الخمس“ سڏجي ٿو هي نقطا هن ريت آهن:

١- سڀني ملڪي قانونن کي ١٦ اپريل ١٩٧٣ کان ختم ڪيو ويو آهي. جيئن نئون اسلامي آئين تيار ڪري سگهجي، ۽ سڀني قانونن کي اسلامي بڻايو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢- شهرن ۾ ڳوٺن جي نظام کي بهتر ڪرڻ. هن لاءِ هر اداري ۽ هر شهر ۽ ڳوٺ ۾ عام ماڻهن جون ڪميٽيون بڻايون ويون آهن. جن کي ”لجان الشعبيه“ يعني عوام جون ڪاميٽيون چئجي ٿو هن ڪميٽين کي سڀ اختيار آهن. سڄو سرڪاري نظام انهن ڪميٽين جي حڪم هيٺ هلي ٿو.

٣- ملڪ جي خلاف ڪم ڪندڙ غير ملڪي ايجنٽن ۽ شرپسند ماڻهن جو مقابلو ڪرڻ. هن نقطي هيٺ سمورن غير ملڪين تي اها پابندي لڳائي وئي آهي، ته رات جو ١٠ وڳي کان پوءِ گهرن کان ٻاهر نه نڪرن. ڪافي شڪي ماڻهن کي اسرائيلي ايجنٽ سمجهي گرفتار ڪيو ويو. ملڪي نوجوانن لاءِ جنگي هٿيارن جي تربيت لازمي ڪئي وئي آهي ۽ هر شهر جي ويجهو اهڙا تربيتي مرڪز کوليا ويا آهن.

٤- سرڪاري ادارن جي ڪارڪردگيءَ کي بهتر بڻائڻ. هن لاءِ عوامي ڪميٽين کي مڪمل اختيار آهي.

٥- ثقافتي انقلاب- هن نقطي هيٺ هيٺيون اهم ڳالهيون اچن ٿيون.

(الف) اسلام ۾ مڪمل ايمان ۽ ذاتي ڪردار کي بهتر بڻائڻ لاءِ جدوجهد: هن ثقري هيٺ غير ملڪي ڪتابن تي سخت سنسرشپ عائد ڪئي وئي آهي. غير اسلامي نظرين جي ڪتابن تي پابندي لڳائي وئي آهي. سرمائيدارانه ادب ۽ ڪميونسٽ ادب تي به پابندي آهي پهريان ڏينهن ڪتاب گهرن تي عوامي چڙهايون ٿيون ۽ اهڙو ادب ناس ڪيو ويو.

(ب) تمام ماڻهن ۾ انقلابي قيادت کي يڪجا ڪرڻ: ان فقري هيٺ ٿي ڪميٽيون عام ماڻهن مان منتخب ڪيون

ويون آهن. اهـي ڪميٽيون هن عبوري دور ۾ پـورا اختيار سنڀاليندين ۽ صرف انقلابي قيادت ڏانهن جوابدار هونديون.

(ث) ”اجان الشعبيہ“ عام مائهن جي نمائنده هوندي ۽ نظم و نسق تـي پورو اختيار رکندي. ان ڪان سواءِ شرپسند مائهن کي معاشري مان ڪڍي نٿو سگهجي.

انقلاب جو پروگرام هن ريت آهي:

١- سيني وسيلن کي عام مائهن جي ڀلائيءَ لاءِ استعمال ڪرڻ. هن فقري هيٺ صحت، تعليم ۽ زراعت جي منصوبن تي خرچ ڪري سگهبو.

٢- فڪري بنيادن کي استوار ڪرڻ. عـام مائهن کي اڪري تعليم ڏيڻ.

٣- انقلاب جـي حمايت ڪرڻ ۽ غير ملڪي سرمائيدار ايجنٽن جي پروپئگنڊا ڏانهن ڌيان نـه ڏيڻ جي تلقين ڪرڻ.

٤- هن انقلاب کي اسلام جي طريقي تي هلائڻ.

٥- سيني منصوبن جهڙوڪ زرعي، صنعتي ۽ سماجي ادارن تي ليبيا جي مائهن جو مڪمل قبضو.

مختصر طور اهو خاڪو آهي جنهن تي نئون آئين ۽ قانون پٽل هوندو.

سرت ٢٦- مئي ١٩٧٣ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جمال عبدالناصر

قاهره جون گهٽيون هميشه وانگر مصروف آهن. هر ڪو پنهنجي ڪم ۾ مشغول آهي. جڳ مشهور اهرام جو قاهره فرعونن جو يادگار قاهره. زندگيءَ سان ڀرپور قاهره هميشه وانگر جڳ مڳ آهي.

عرب دنيا جا سربراهه اردن جي اندروني خلفشار کي حل ڪرڻ لاءِ گڏ ٿيا آهن. ويڙهيل ڌرين جيڪي صبح جو هٿيار ڦٽي آيا هئا، اهي هڪ ٻئي کي چمين ڏئي رخصت ٿيا ڪن. ناصر اڄ بيحد خوش آهي. ناصر جيڪو مصر آهي، ناصر جيڪو جوانن جي دل جي ڌڙڪن آهي. ناصر جيڪو عرب قوم پرستيءَ جو آدرش آهي.

سڀ عرب سربراهه هن سان گڏ ٿيڻ فخر ٿيا محسوس ڪن! دنيا قاهره ڏانهن ناميدي جي نظرن سان ڏسي پئي. پر ناصر عربن جي دل کي جيتي ورتو آهي رت جي هوليءَ کي بند ڪيو ويو آهي. عمان جون توبون خاموش ٿي ويون آهن.

ناصر اوجاڳي ۽ ٿڪ سان گهر موٽي ٿو ته کيس لڳي ٿو، ڪجهه ٿيڻ وارو آهي.

شام جي ڇهين وڳي قاهره ريڊيو جي دلڪش آواز ۾ سوڳواري اچي وڃي ٿي ۽ قرآن حڪيم جون آيتون مصر جي سنڌي آواز وارن قارين جي سرن ۾ گونجن ٿيون. اوچتو دنيا کي ٻڌايو وڃي ٿو ته ”ناصر مري ويو—“ ”مصر جو شينهن مري ويو“— ”عرب اتحاد جو مبلغ مري ويو“—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قاهره جون گهٽيون اداس ٿي ويون. شام جون دلڪش بتيون ڪومانجي ويون. زندگي ساڪت ٿي وئي جوان، ٻار، ٻڍا، عورتون ۽ مرد لکن جي تعداد ۾ گهٽين ۾ جمع آهن.

"اهو ڪيئن ٿيو؟" — ناصر جو جوان سوٽ ماڻهن جي ذهن تي سوال بڻجي اڀري ٿو. ساري مصر جا ماڻهو قاهره ڏانهن وڌڻ لڳن ٿا. سڀني عرب ملڪن ۾ ڪهرام آهي. هوائي جهازن جا رخ قاهره ڏانهن آهن. چند ڪلاڪ اڳ جيڪي رهنما پنهنجي محبوب ساٿيءَ کي جميون ڏئي وطن وڃي رهيا هئا. اهي ڏک جي پيڙا ۾ ٻڏل آهن. عمان ۾ شاهه جي توپن پنهنجا گولا ڪيڏي ڇڏيا آهن. گوريلا پنهنجي خندقن مان ٻاهر نڪري آيا آهن. هرهڪ جي وات ۾ ناصر، ناصر آهي. بيروت ۾ ماڻهن غم جا گولا ڦٽا ڪيا آهن. طرابلس ۾ معمر قذافيءَ پاڻ کي ڪمري ۾ بند ڪري اوڇنگارون ڏيڻ لڳو آهي. شام جو وزير دفاع (هاڻوڪو صدر) حافظ اسد چوي پيو ته "اسان ٻارن وانگر غلطيون ڪري هن ڏانهن وڌندا هئاسون ۽ هو اسان جون خطائون سهندو هو".

۽ تل ابيب ۾ هن حادثي کي محسوس ڪندي جوي پيو ته "اهو هڪ خراب چرچو آهي." صدر نڪسن يونوچ ۾ ڇهين بحري آرماڙ کي جيڪي حڪم ڏنا هئا، اهي واپس وٺي ٿو.

قاهره جي گهٽين ۾ "الوداع يا جمال. لکن جا محبوب جمال الوداع" جو ڏکارو گيت گونجي ٿو.

پنجاهه لک ماڻهن جي هن مڙي ۾ جمال جو ڪوبه سڃيندو ڪونهي. پوءِ به ايڏو ماتم — ڏک جو اهڙو دل ڏاريندڙ منظر تاريخ جي صفحن ۾ ڪونه ٿو ملي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽپال کاتي جي هڪ ڪلارڪ جو پٽ ناصر— ١٩٥٢ع جو هڪ گمنام ڪرنل ناصر— اڄ مري ويو آهي. سندس جسم هن دنيا مان هليو ويو آهي. پر سندس نالو، سندس اصول، سندس قول هميشہ جيئندا رهندا.

جڏهين بہ ۽ جتي بہ عرب نوجوان ظلم خلاف ڪا آواز ٿي اٿندا تہ ”يحيا ناصر“ (ناصر زنده باد) جو نعرو سندن همٿ وڌائيندو. ناصر جا اصول سندن رهبر بڻبا ناصر جي انقلابي قيادت کين ظلم کان آزاد ڪرائيندي.

ناصر جيمڻ کانوٺي هڪ انقلابي هو. سڀ کان پهريائين هن کي پنهنجي پيءُ جي ڪامورا پڻي مان نفرت هئي جيڪو ٽپال کاتي جي منشي جي حيثيت ۾ بيورو ڪريسيءَ جو هڪ ننڍڙو مهرو هو. کيس جڏهين قاهره جي اسڪول ۾ موڪليو ويو تہ هو پنهنجي ماءُ کي ڏاڍا پيارا خط لکندو هو. مگر کيس سمجهہ ۾ نہ آيو تہ انهن جو جواب ڇو نٿي آيو. جڏهين موڪلن ۾ گهر پهتو تہ خبر پيس تہ سندس ماءُ کيس اڪيلو ڇڏي دنيا مان هلي وئي هئي ۽ سندس پيءُ ٻئي شادي ڪري ورتي هئي. ان وقت جمال اٺن سالن جو هو. هن جي ننڍڙي دنيا اجڙ ٿي وئي هئي ۽ ان کانپوءِ هو هر شئي کان باغي بنجي ويو. ناصر پنهنجي ناناڻن ۾ اسڪندريہ هليو ويو. اتي هڪ ڏينهن ناصر هڪ جلوس ڏٺو، جنهن کي پوليس ٽوڙڻ لاءِ ڪوشش ڪري رهي هئي. ناصرکي خبر ئي ڪانہ هئي تہ اهو ڇالاءِ هو. پر ان هوندي بہ هو ان جهڳڙي ۾ پوليس جي خلاف شامل ٿي ويو. اتا سياست سان سندس پهرين ملاقات هئي. هو گرفتار ڪيو ويو ۽ هڪ رات جيل ۾ گذاريائين. هن کي جيل ۾ خبر پئي تہ سندس ساٿي

”نوجوان مصر جماعت“ جا ميمبر آهن. هيءُ ان نئي وقت ميمبر بڻيو ۽ سگهو ئي پوءِ هو جماعت جو هڪ رسالو هلائڻ لڳو.

هن جي گرفتاريءَ به ”سنڌس پيءُ کي ڏنڊ نه ڪيو ۽ هن جي وچ ۾ سنه ٨ ورندا ويا. اسڪول سان تعليم پوري ڪري ڪانپوءِ هو پوليس ۾ نوڪري لاءِ ويو. انٽرويو ۾ جنرل ڪانئس پڇيو ته ”تنهنجو پيءُ ڇا ڪندو آهي؟“ هن جيو ”ٽپال کاتي ۾ ڪلارڪ“ جنرل ورائيو، ”پڇا تون پوءِ هن کاتي جي نوڪريءَ لائق نه آهين.“ ان ڳالهه مصر جي نظام خلاف سنڌس نفرت کي اڃان به وڌايو.

هن ڪانپوءِ هن قانون جي تعليم پڇهڻ سهڻ لاءِ ورتي. پر ان سان نه ڪير گهر ئي رهڻو پيو. جيڪا ڳالهه ڪيس نه آنڌي ۽ هن فوجي اڪيڊميءَ ۾ داخلا ورتي.

ننڍي هوندي جڏهين هي ستن سالن جو هو ته ڪيس ماءُ ٻڌايو ته جهنم تمام خطرناڪ جاءِ آهي. پر سڀ ننڍڙا ٻار جنت ۾ ويندا. اها ڳالهه سنڌس ڪچڙي ذهن ۾ ويهي وئي. هڪ ڏينهن پنهنجي هڪ دوست سان گڏ هن ٽپال آفيس مان پارسل چنبڙائڻ جي گونڊر کنيو ۽ خودڪشيءَ جي ارادي سان ٻئي ننڍڙا ٻار اها کائي، ٻئي پيا ته جيئن سڌا بهشت ۾ هليا وڃن. اوچتو پيءُ جي سنين ڪيس سجاڳ ڪري وڌو اها ته هن جي سادگي سنجهس هميشه رهي. ان ڪري هن ڪڏهين به عورت، ڪاڏي يا پيتي ۾ ڪابه دلچسپي نه رکي.

ملٽري اڪيڊميءَ ۾ ڪيڊٽ جي حيثيت ۾ يا وري ان ڪانپوءِ سوڊان ۾ هڪ آفيسر جي حيثيت ۾ ناصر کي هميشه ڪتابن پڙهڻ جو شوق رهيو. ڪيس تاريخ سان تمام گهڻو

چاهه هو. جرمني ۽ فرانس جي انقلابن ۽ جنگي تاريخ هن کي گهڻو متاثر ڪيو هو. هن انقلاب متعلق ڪجهه ناول به پڙهيا. جن هن جي ابتدائي زندگيءَ تي گهرا اثر ڇڏيا. ”ٻن شهرن جي آکاڻي “The tale of two cities” هن تي ايترو اثر ڪيو جو مصر جي انقلاب جي وقت رٿوچاٽ ڪرڻ کي هن روڪي ورتو ان کانپوءِ هڪ مصري ناول جيڪو ڪنهن گمنام ليکڪ لکيو هو، کيس ڏاڍو متاثر ڪيو. ان ناول جو هيرو ١٨٠٢ع ۾ برطانيه خلاف تحريڪ هلائي ٿو پر هميشه لڪل رهي ٿو ان کيس ايترو متاثر ڪيو جو مصر ۾ شاهه فاروق خلاف آندل انقلاب ۾ ناصر پوئتي رهيو ۽ جنرل نجيب کي اڳتي وٺي آيو.

ٻيءَ مهاڀاريءَ لڙائي دوران ڪيترن مصري آفيسرن جرمن فوجن جي سات ڏيڻ جو سوچيو جيئن برطانوي غلاميءَ مان جان ڇڏائي سگهن پر ناصر انهن سان متفق نه ٿيو ۽ هن الامين جي مشهور لڙائيءَ ۾ برطانوي فوجي آفيسر جي حيثيت ۾ حصو ورتو.

١٩٤٨ع ۾ فالجه ۾ هي ۽ ٻيا چند مصري فوجي اسرائيلين سان وڙهندي بلڪل گهيري ۾ اچي ويا. پر هنن هٿيار ڦٽا نه ڪيا ۽ وڙهندا رهيا. اتي محاذ تي هي اسرائيلين کي ٻڌندا رهندا هئا ۽ يهودين ڪين ٻڌائيندا ته ڪيئن هنن برطانيه کي مجبور ڪري فلسطين حاصل ڪيو. ان ڳالهه هن جي ذهن تي گهرا نقش ڇڏيا. جڏهين هي محاذ تان موٽيو تڏهين ان سوچ سان ته مختلف ملڪن ۾ عرب هڪ قوم آهن جن جي تهذيب ۽ خصوصا ٻولي هڪ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن جو تصور مصر جي سرحدن کان ٻاهر عرب ملڪن ۾ قرڻ لڳو ۽ هن پهريون دفعو عرب قوم پرستيءَ متعلق سوچيو.

پيو واقعو جنهن هن تي گهنو اثر ڪيو. اهو ۴ فيبروري ۱۹۴۲ع تي ٿيو. جڏهين برطانوي سفير لارڊ ڪليرن، شاه فاروق کي الٽيميٽم ڏنو ته نهاس پاشا کي وزير اعظم بنايو وڃي. شاه جي انڪار تي عابدين محل جي دروازن تي برطانوي ٽينڪون اچي ويون ۽ سڄي شهر ۾ توپ گاڏيون گشت ڪرڻ لڳيون. ان تي مصر جي ناماچار تي وڏو ڌڪ هنيو. اتي مصر جي نوجوان فوجي آفيسرن کي به ڏکويو جمال عبدالناصر به انهن ۾ هڪ هو.

مطالعي، تجربي، مصر جي ذلت ۽ پنهنجي هوڏ، سينني ڳالهين "آزاد آفيسرن جي تحريڪ" جو پايو وڌو. جنهن ۲۲ جولاءِ ۱۹۵۲ع جي اڌ رات جو جمال عبدالناصر جي اڳواڻي ۾ مصر ۾ پرامن انقلاب آندو. ان ئي رات جڏهين هن جا ساٿي شاه فاروق جي مستقبل جو فيصلو ڪرڻ ويٺا ته هرهڪ جي اها ئي راءِ هئي ته شاه کي موت جي سزا ڏجي. پر ناصر ورائيو، "پنهنجي تاريخ جي مطالعي مان مون اهو سبق ورتو آهي ته رت جي راند هڪ دفعو شروع ٿي ته بند نه ٿي ٿيندي." ناصر جي راءِ وزني هئي مصر رت جي راند کان بچي ويو.

جنهن وقت ناصر جي آزاد آفيسرن جي تنظيم انقلاب جا سانباها پئي ڪيا. ان ئي وقت مصر ۾ هڪ ٻئي طاقت به اڀري رهي هئي. اها طاقت اخوان المسلمين هئي. هيءَ جماعت مذهبي جامي ۾ ظاهر ٿي هئي.

ان سبب ڪيترن پيز باشعور مائيٽن وانگر ناصر به ان طرف متوجهه ٿيو ۽ انهن جو پانهن پيلي ٿي پيو. پر سگهوئي هن کي سندن طريقي سان اختلاف ٿي پيو. اخوان وارا قتل ۽ دهشت گردي ۾ ايمان رکندا هئا. هنن جو مقصد رت جي راند کيڏي دهشت ڦهلائي شاه کي هٽائڻ هو جيڪا ڳالهه جمال کي نه وڻي. حقيقت ۾ ان نتيجي تي پهچڻ کان اڳ هڪ واقعو ٿيو جنهن جمال جي ضمير کي جاڳائي ڇڏيو. اخوان طرفان جمال ۽ چند ٻين سائين کي ڪنهن سياسي قتل لاءِ موڪليو ويو. جڏهين گوليون هلايون ويون ته قتل ٿيڻ واري جي زال جون دانهون ۽ اوسارا جمال جي ذهن تي نه منجندڙ اثر ڇڏي ويا. حملو ناڪام ويو. همراهه بچي پيو. پر جمال ان کانپوءِ وري اخوان جو ساٿ نه ڏنو. نه صرف ايترو پر هو دهشت پسندي جي اصول جي ئي خلاف بنجي ويو.

اهوئي اثر هو جنهن ڪري مصر جو انقلاب پرامن آيو ۽ ڪابه رت جي راند نه رچي وئي.

ناصر جي زندگيءَ ۽ سندس عرب قوم لاءِ ڪيل جدوجهد کي سمجهڻ لاءِ ان وقت جي بين الاقوامي حالتن جو جائزو ڪرڻ تمام ضروري آهي.

ٻي مهاڀاري لڙائيءَ کانپوءِ دنيا جي سياست ۾ وڏيون تبديليون آيون برطانيه ۽ فرانس جن هيستائين ايشيا ۽ وچ اوڀر جي ملڪن تي قبضو ڪيو هو. سي هاڻي پٺتي هلي رهيا هئا. غلام بنائي قومن جي قسمتن تي راڄ ڪرڻ وارو طريقو ختم ٿي چڪو هو. قوم پرستي ۽ ٻين نون نظرين غلام قومن ۾ منهن ڪڍيو هو. آمريڪا ۽ سوويت روس ٻين نين طاقتن وانگر دنيا ۾ ابري چڪا هئا. هي ٻئي طاقتون وچ اوڀر ۾

دلچسپي رکندڙيون هيون. آمريڪا چاهيو ٿي تہ وچ اوڀر ۾ برطانيہ ۽ فرانس جي ڇڏي ڪيل جاين کي هو پري. ان ڪري نسي نڙائيءَ ۾ آمريڪا ۽ برطانيہ ۾ وچ اوڀر جي تيل جي رعايتن تي ڇڪتاڻ شروع ٿي وئي هئي.

آمريڪا هڪ وڏي صنعتي جي وسو هو. ان پنهنجي نئين ڪردار کي اجاگر ڪرڻ لاءِ سي. آءِ. اي (جاسوسي ڪاتي) جو هڪ ڄار ساري وچ اوڀر ۾ وڇايو هو.

روس ان وقت هڪ وڏي طاقت بنيو هو. پر ان ڪانسواءِ هڪ نئين نظام ۽ نظريي جو مبلغ هو. ڪميونزم متعلق عرب دنيا ۾ واضح خيال ڪونہ هو. پر هنن ان متعلق ڄاڻڻ چاهيو ٿي. مصر جا روس سان سفارتي تعلقات ڪونہ هئا. ڪميونسٽ مينيفيسٽو جون ڪاپيون بہ مصر ۾ ڪونہ هيون. جيڪي چند عرب ڪميونسٽ بنيا هئا. انهن کي موت جون سزائون مليون هيون. پر ان جو عام ماڻهن تي ڪوبہ اثر ڪونہ هو.

عرب دنيا جي سياسي جماعتن جو نقطہ نظر پراڻو ۽ رجعت پسند هو. دنيا تيزي سان بدلجي رهي هئي ۽ هي پراڻيون پارٽيون پاڻ کي بدلڻ لاءِ تيار نہ هيون. ان سبب عرب دنيا جي سياست ۾ هڪ وڏو خال هو.

جڏهن ڪميونسٽ پڌرنامو مصر ۾ سمگل ڪري آندو ويو تہ اها هڪ پراسرار خيزگالهہ هئي. مصر جي دانشورن ان کي وڏي چاهہ سان پڙهيو. جمال ناصر پڻ ڪميونزم جي نظريي کان ڪافي متاثر ٿيو. پر هن ان کي صرف ٻن بنيادن تي رد ڪري ڇڏيو. هڪ قوم پرستي ٻيو مذهب هئي. ان ڪانپوءِ ڪميونزم متعلق گهڻو ڪري چوندو هو تہ ”آئون ساري دنيا جو نظريو ڇهان ٿو. پر زندگي ڪيئن خلقي وئي؟

ٻڪ آدمي مان ان لاءِ به ارتقا جو نظريو مڃان ٿو. پر ان کانپوءِ آئون اوهان کان پڇڻ ٿو گهران ته ڌرتي ڪيئن وجود ۾ آئي؟ دنيا ڪيئن بڻي؟ جيستائين اوهان ان جو جواب ڏئو نه ٿا، تيستائين آئون خدا ۾ اعتقاد رکندس.“

روس پنهنجي طاقت کي مضبوط ڪرڻ لاءِ يونوچ سمنڊ جي گرم بندرن ۾ دلچسپي رکي ٿي.

عرب دنيا اختلافن جو آکاڙو هئي. عرب عوام راهه ڀلجي رهيو هو.

پهرين راهه اسلامي اتحاد هئي. ان جا حامي ان خيال جا هئا ته سڀني مسلم ملڪن کي هڪ ئي پاليسي اختيار ڪرڻ گهرجي. اهو خيال نوري السعيد پاشا جو هو. ان ئي خيال هيٺ هو بغداد معاهدي ۾ شريڪ ٿيو هو. هن سوچ جو به هڪ تاريخي پهلو هو. هڪ سئو سال اڳ، نيپولين جي مختصر تسلط کانپوءِ مصطفيٰ ڪمال برطانوين خلاف جدوجهد شروع ڪئي. اها جدوجهد مصر جي آزاديءَ لاءِ ڪانه هئي مگر اها صرف سلطنت عثمانيه کي وري وجود ۾ آڻڻ لاءِ هئي جيڪا اسلامي سلطنت بڻجي ها.

اسلامي اتحاد جي نظريي وارن ماڻهن جو خيال هو ته ساري دنيا ۾ اسلام کي چمڪندڙ ڪنو ڪرڻ ڏکيو آهي ۽ انهن جو اتحاد پائيدار نٿو بڻجي سگهي. ان ڪري عربن لاءِ عرب قوم پرستي ئي هڪ اهڙو بنياد آهي جنهن تي اتحاد ٿيڻ ممڪن آهي.

هن نظريي جو وجود اول لبنان ۽ مصر ۾ پيو. لبنان جي دانشورن جو خيال هو ته اسلام جي بنياد تي سياسي اتحاد جي تبليغ ڪري ڪترا عرب، عرب قوم جي ترقيءَ واري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جدوجهد ڪان پري ٿي ويندا. مصر ۽ لبنان ۾ عيسائي عرب اسلامي طرز زندگي گذارڻ لاءِ همواز ٿي نہ سگهندا. ان ڪانسواءِ عربن جي تاريخ، جاگرافي، تهذيب ۽ ٻوليءَ جي يڪسانيت هن نظريي جي حاسن لاءِ وڏو ڪارائتو دليل هئي.

ان ڪانپوءِ جدا جدا عرب رياستن پنهنجي آزاديءَ لاءِ الڳ طريقن سان جدوجهد ڪئي هئي. ان ڪري سيني عرب رياستن جي سوچ، عمل ۽ سياسي نظام مختلف هئا. هن ڪانسواءِ ان وقت عرب دنيا تي ٻہ وڏا اثر پيا هئا. هڪ يهودي قوم جو عربن تي حملو ۽ ٻيو عرب رياستن ۾ تيل جي پيدائش.

اوچتي سايل دولت عرب دنيا ۾ هڪ ڀونچال پکيڙي ڇڏيو. ڪيترن عرب رياستن جا امير ۽ شيخ ڪيڊلڪ گاڏين ۾ ڪرين سان گڏ ٻہ گهمندي ڏٺا ويا، جهالت ۽ دولت جي ڪثرت جا ڪيترا مزيدار واقعا رونما ٿيا. هڪ امير تہ پنهنجي ساري ملڪيت جا نوٽ ڪپڙن ۽ بستري سان سبي ڇڏيا. پر اهو صرف چند ماڻهن ۾ هو عوام جي اڪثريت ساڳئي پنن اگهاڙن ۽ بکئي پيٽ سان تنبن ۾ گذاريندي هئي. سڀ ڪان وڌيڪ خراب حالتون مصر ۾ هيون. جتي جو سياسي نظام اڄان بہ برطانوي تاج جي اشاري جو محتاج هو ۽ اقتصادي حالتون بہ ڪرڙل هيون.

ان ئي زماني ۾ ۲۲ جولاءِ ۱۹۵۲ع جي رات جمو جمال عبدالناصر ڪرنل جي ورديءَ ۾ زال کي الوداع چئي، ٻاءَ کي ۳۰ دينار خرچ لاءِ ڏئي، انقلاب آڻڻ لاءِ گهر ڪان روانو ٿيو.

هن جو حڪم هو تہ ڪرنل ڪان ٻئي مٿي تائين سيني فوجي آفيسرن کي گرفتار ڪيو وڃي. ان ئي حڪم هيٺ

جڏهين ڀاڻ آڏيءَ رات انقلابين جي سربراهي ڪرڻ نڪتو تہ چند نوجوانن سندس ڪرنل جي وردي ڏسي کيس گرفتار ڪري ورتو ۔ پر جلدي ئي کيس سڃاتو ويو. ان ئـي رات هن شاه فاروق جي زندگي بچائي. جيڪڏهين فاروق کي ان رات ماريو وڃي ها تہ عرب عوام ۾ ناصر هڪدم هيرو بنجي پوي ها. پر هو سچو انقلابي هو.

سچا انقلابي پنهنجي نالي ۽ اعزاز لاءِ جلد بازيءَ کان ڪم نہ وٺندا آهن . هو وقت ۽ حالتن جو صحيح جائزو وٺندا آهن. ناصر انهن ئي حالتن هيٺ جنرل نجيب کي عوام آڏو رهنما ڪري آندو. ان وقت تائين ناصر گمنامي ۾ هـو ۽ چوندو هو تہ ”آئون ساراهہ ڪرائڻ لاءِ سڄون ڪونہ ڪندس ۽ نہ ئي وري پنهنجي مشهوري لاءِ التجا ڪندس.“ انهن ئي ڏينهن ۾ هو اسڪندريہ جي هڪ جلسي ۾ تقرير ڪري رهيو هو تہ مٿس قاتلانہ حملو ٿيو . ڇهہ دفعا گوليون هليون مگر ناصر تر بہ نہ چريو۔ تقرير ڪندي چيائين ”منهنجا هم وطنو جتي ويٺا آهيو، اتي ئي ويهو. آئون سڄو ڪونہ آهيان. آئون زنده آهيان جيڪڏهين آئون مري بہ وڃان تہ بہ اوهان مان هرهڪ جمال عبدالناصر آهي. اسان جـو جهنڊو ڪڏهين بـہ ڪونہ ڪرندو .“ هـن بهادريءَ جي ڪارنامي ڪانپوءِ جمال مائهن جون دليون جيتي ورتيون.

نجيب سياسي سازشين جي ور چڙهي ويو ۽ عوام کيس ٺڏي ڇڏيو، مصر جو شينهن نـاصر هڪ عظيم رهنما وانگر ابري چڪو هو. هن هميشہ حالتن مان بغاوت ڪئي۔ جڏهين آمريڪا کيس آري ۾ رکي اسوان بند لاءِ امداد ڏيڻ کان انڪار ڪيو تہ هن هڪدم سوئيز ڪئنال کي قومي تحويل

www.sindhsalamat.com		books.sindhsalamat.com

۾ وڏڻ جو فيصلو ڪيو ۽ دنيا ٻڌو ناصر چيو ته ”اسان اسوان ٺاهينداسون، پنهنجي همٿ تي ٺاهينداسون.“ اج اسوان بند ناصر جي عظمت جو نشان بڻيو پيو آهي.

سوئيز واري قبضي ۾ ناصر جي جرئت، سياسي تدبر ۽ نظرئي فتح حاصل ڪئي ۽ دنيا ڏٺو ته برطانيه ۽ فرانس سامراجي جنبن مان سوئيز آزاد ٿي ويو.

سوئيز جي واقعي پٺ عرب ملڪن جي عوام ۾ پڻ ناصر لاءِ عزت پيدا ڪئي. جنهن ڪري ڪيترن عرب ملڪن ۾ ناصر جون حامي سياسي جماعتون ٺهي ويون. ناصر جي ان مقبوليت عرب دنيا جي بادشاهن کي هن جي خلاف بنائي ڇڏيو. عربن جا دشمن ناصر تي ڪاوڙيل هئا پر عرب حڪمران هن جي مقبوليت کان ڊاڍا! ناصر هاڻي مصر جون سرحدون ٽپي هر نوجوان عرب جي دل جي ڌڙڪن بڻجي پيو هو. ناصر نه صرف مصر جي حق لاءِ وڙهيو. پر جڏهن به عرب قوم جي ڪنهن به حق تي ڪنهن هٿ ڪنيو ته ناصر جي دل ڇرڪي وئي. هن رد عمل ڏيکاريو. ان ڪري هن کي نه صرف آمريڪا ۽ برطانيه سان وڙهڻو پيو، پر ڪن حالتن ۾ روس سان به چڪتاڻ ڪرڻي پئي.

ان ڪانپوءِ هن پنهنجي عرب اتحاد واري خواب جو تعبير ڪرڻ لاءِ مصر ۽ شام جي اتحاد جو اعلان ڪيو. مگر سندس ته سندس خواب جهڙو شيشو ٽٽي پيو، ڪجهه سالن کيس فوجي مداخلت لاءِ چيو پر هن ياءُ جي خلاف هٿيار کڻڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو ۽ شام کي پنهنجي حال تي ڇڏي ڏنو. ان وقت هو ساري دنيا ۾ عرب قوم پرستيءَ جو آدرش بڻجي ان نظرئي جي بچاءُ ۾ جدوجهد ڪري رهيو هو. سندس نظرئي

جي بنياد تي هميشه هو اها پنهنجي اخلاقي، سياسي ۽ نظرياتي جوابداري محسوس ڪندو هو ته فلسطينين جي جدوجهد ۾ شريڪ ٿئي.

هو جنگ مان نفرت ٿي ڪئي. پر جڏهين اسرائيلين غازا تي حملو ڪيو ته مجبورن ۲۸ فيبروري ۱۹۵۵ع تي هن کي فلسطين جي آزادي لاءِ فدائين تحريڪ جو بنياد وجهڻو پيو.

جون ۱۹٦۷ع واري لڙائيءَ ۾ به هن اڳڀرائي نه ڪئي. هو هميشه لڙائي کان پري رهي مسئلا حل ڪرڻ جي حق ۾ هو. پر ۱۹٦۷ع جي شڪست کيس زخمي ڪري وڌو.

۲۷ جنوري ۱۹۷۱ع تي هڪ مصري وفد چين جو دورو ڪري ويو. جڏهين هي وفد چو اين لائي سان مليو ته هن کانئن پڇيو ته: "جمال عبدالناصر ڇو مئو؟" وفد منجهان هڪ ته ڇا چوي. آخري ۾ چائو چيو "هو ڪڏهن ڄائو هو؟"—
"۱۵ جنوري ۱۹۱۸ع"—
"ڪڏهن مري ويو؟" "۲۸ سيپٽمبر ۱۹۷۰ع."
"تنهنجو مطلب ته هو ۵۲ سالن، ۸ مهينن ۽ ۱۳ ڏينهن جي عمر ۾ مري ويو ڇا اهو ممڪن آهي." چائو چيو.
وفد وارا منجهي پيا ته آخر ڇا جواب ڏين، سڀني چيو ته "سائين جيڪا الله جي مرضي."

"پنهنجي عمل لاءِ الله تي الزام نه هڻو— ان جو ضرور ڪو سبب هجڻ گهرجي— جمال عبدالناصر ۵۲ سالن جو هو. هو نوجوان هو. آئون ۷۲ سالن جو آهيان ۽ اڃا ڪم پيو ڪريان ۽ جيئن اوهان ڏسو ٿا ته آئون سٺي صحت جو مالڪ آهيان، آئون سمجهي نٿو سگهان ته هو ڪيئن مئو.
هو ملڪ جو سربراهه هو عرب دنيا جو اڳواڻ هو. هن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاتيءَ هيٺان ڪنڌ پوءِ به —
نعرا اينهن جا

ٽيهن سال ويٽ نام جي مجاهدن جي ڪاميابيءَ ڪامرانيءَ جو پيغام ڪٿي آيو آهي. ويٽ نام ۾ امن قائم ٿي چڪو آهي، دنيا هقدار جي حق کي تسليم ڪري ڇڏيو آهي. ان سبب هڪ اصول تسليم ٿي چڪو آهي ته ڌرتيءَ تي ڌرتيءَ واسين جو سڀ کان پهريون حق آهي. ڌاريءَ ۽ ڌڪڪ جي طاقتن سان انسان تي حڪومت نٿي ڪري سگهجي، ڌرتي کان منڍي پٽ نشا چڻي سگهجي، ان کان سواءِ اهو به اهو ظاهر ٿيو آهي ته مذهب، رنگ ۽ نسل جي فرق جا سڀئي وقت جا ورڪا پاڻ سان واهي ڇڏيندا.

ساڳي وقت ڏور اوڀر کان دنيا جو ڌيان ڇڪائي هالي ويچ اوڀر طرف ٿيندو رهيو. عظيم چين جي وزير اعظم چو ويتنام جي جاڳرتا جي بحالي تي پنهنجي پيغام ۾ اهڙي جيو آهي ته "هاڻي چين به ترقي ۾ وڌيڪ ڌيان ڏيندو."

ٽيون اوڀر جو سڀئي ڌڪرين جو مسئلو ڪونهي، ڪنهن مذهبي ٽڪتا جو مسئلو ڪونهي، پر اهو ڌرتي تان پنهنجي جڙون تان اکيڙيل انسانن جي ٻهر وطن ورڻ جو مسئلو آهي. هزارين مهاجر پارڻ جو مسئلو آهي ۽ جيڪي بر صغير جي ڪيمپن ۾ ... ٽاڪ پيا آهن ۽ وچڙندڙ ... جو

شڪار پيا ٿين. هزارين نوجوان، ماءُ جا قدم چمي، پيڻ جي سينڌ ڪان موڪلائي زال جي مسڪراهٽ کي خبر چئي، اونداهين غارن ۾ هٿيارن جي راند سان دشمن جي گهر ۾ گهيڙڻ جي ڪوشش ۾ آهن. ٻئي طرف دشمن ٻي انتها دولت ۽ جديد هٿيارن جي انبارن جي ڍير تي ويٺي هڻن ڪمزور انسانن جي رهڻ جو سرگم بندي گڏ ٿيو ڏئي.

اڄا ڪلهه جي ڳالهه آهي ليبيا جو هڪ مسافر بردار جهاز رستو ڀلجي سينائي جي مٿان وڃي نڪتو ۽ توري ويو ۾ ۱۰۱ ڪنڌڙ ۽ سسڪرائيندڙ انسان رک جر ڍير بنجي ويا. دنيا جو ضمير اڄا به خاموش آهي، ”جيڪو ڏاڍو سو گابو“ اڄ جي دور جو اصول بنجي ويو آهي. فلسطين جي مسئلي کي سمجهڻ لاءِ تاريخ جا ورق ورائڻ ضروري آهن.

يهودين جي تاريخ: روايتن مطابق حضرت ابراهيم عليه سلام جا ٻه فرزند حضرت اسماعيل ۽ حضرت اسحاق هئا. حضرت اسماعيل جي والده مصري غلام هئي، ان سبب کين ساڪ نيڪالي ملي هئن مان ۱۲ بدوي قبيلا ٿيا جن مان اڄ جي ساري عرب قوم آهي.

حضرت اسحاق پنهنجي ولد جو وارث بڻيو، هن مان يهودين جا ۱۲ قبيلا ٿيا جن مان ڏهه قبيلا هيڏي ساري سنسار ۾ وچائجي ويا ڪيترا محقق اهو مڃن ٿا ته انهي مان يورپ ۾ رهندڙ قومون پيدا ٿيون

اٽڪل ساڍا ٽي هزار سال اڳ حضرت موسيٰ عليه السلام يهودي قوم کي مصر مان سينائي رستي وادي ڪنعان وٺي ويو جتي هو پنهنجو گهر بنائي ويٺا. بسلان هي ٿورن آهر

هنن تي حملو ڪيو ۽ هنن کي ڪنعان مان هيڪالي ڪڍيو. پنجاهه سالن کان پوءِ ٥٣٨ ق.م ۾ چاليهه هزار يهودي جروسلم موٽي ويا ۽ پنهنجي عبادتگاهه جي نئين سر تعمير ڪيائون. هن کان پوءِ ٥٠٠ سال هو فلسطين جا حاڪم رهيا.

٦٣ ۾ رومي فوجن هنن تي حملو ڪري فلسطين تي قبضو ڪيو ۽ کين غلام بڻايو. يهودين ٣٧٠ ۾ رومين خلاف بغاوت ڪئي، پر رومين کين تباهه ڪري ڇڏيو. ان بغاوت ۾ يهودين جي روايت مطابق ”مسادا جو واقعو ٿي گذريو. جيڪو يهودين جي هڪ سڀ کان عزت واري ڪٿا مڃي وڃي ٿي. مسادا ۾ يهودين جو مضبوط قلعو هو. جڏهن قلعو گهيري ۾ اچي ويو تڏهن قلعي جي ڪمانڊر ماڻهن کي چيو ته هو پنهنجا ٻار ۽ زالون ڪُهي ڇڏين، ان مان ڏهه ماڻهو چونڊيا ويا جن سڀني مردن کي ختم ڪري ڇڏيو آخر انهن مان هڪ رهيل نون ڄڻن کي ماري، پنهنجي ايسي تلوار تي پاڻ کي ڪيرائي ختم ڪيو. جڏهن دشمن قلعو هٿ ڪيو ته صرف ٻه پوڙهيون ماڻهون ۽ ٥ ٻار زنده مليا.

هن بغاوت کان پوءِ رومين سندن عبادتگاهه ساڙي ڇڏيو ۽ سال ۾ صرف هڪ دفعو کين جروسلم وڃڻ جي اجازت ڏني وئي.

هن دور ۾ يهودين فلسطين کان ٻاهر نڪرڻ شروع ڪيو ۽ ڏکڻ اسپين، اٽلي، يونان ۽ ڪاڙهي سمنڊ جي ايراني ڪناري تي پڻ آباد ٿيا.

جيئن يورپ ترقيءَ طرف وک وڌائي ته هي به اڀرندڙ سج جا پوڄاري روس جرمني ۽ انگلينڊ طرف وڌيا. ان وقت دنيا ۾ عيسائيت جو زور هو پر يهودين پاڻ کي هر معاشري ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الڳ وکيو ۽ جتي به ويا اتي جي تهذيب کي بنائي سگهيا پر هڪ الڳ گروهه وانگر رهيا.

يورپ ۾ عيسائيت جي پرچار مطابق ان وقت پئسن اڌارن ڏيڻ جو ڌنڌو عيسائين لاءِ منع ڪيل هو ۽ يهودين اهو ڌنڌو اختيار ڪيو. جنهن سبب هو آهستي آهستي معاشي طور انهن ملڪن ۾ برتري حاصل ڪندا ويا.

ان ڪان پوءِ اسلام جي روشني دنيا ۾ پکڙي ۽ فلسطين به ان سان منور ٿي ويو. اتي جا عرب ڌرتيءَ جا ڌڻي بڻيا ۽ يهودي دولت جي انبارن گڏ ڪرڻ لاءِ يورپ طرف وڌڻ لڳا. هنن پنهنجي وطن کي وساري ڇڏيو ۽ نئين دنيا ۾ گم ٿي ويا.

دنيا ۾ نئون واءُ ورڻو. هر ڌنڌ ديسي ۽ پرديسيءَ جو فرق اڀرڻ لڳو. ١٩٧٠ع ۾ جرمنيءَ ۾ يهودين کي قومي ۽ معاشي زندگيءَ تي تسلط جو ڏوهاري ڏهرايو ويو. ڪين ڊاربون ليکيو ويو ١٨٨١ع ۾ يهودين خلاف جرمنيءَ ۾ ملڪ گير تحريڪ هلي ۽ انهن صدر ڪان اهو مطالبو ڪيو ته وڌيڪ يهودين کي جرمنيءَ ۾ هجرت ڪرڻ جي اجازت نه ڏني وڃي. ١٨٨٢ع ۾ يهودين خلاف هڪ ڪانفرنس ڊرسيڊن ۾ ٿي.

١٨٩٤ع ۾ فرانس ۾ هڪ يهودي آفيسر الفرڊ ڊرائفس، فرانس جا ڳجها راز جرمنيءَ کي وکيا. هن جو ڏوهه نفرت جوڳو هو. ان سبب فرانس ۾ به يهودين جا وکا پڌرا ٿي پيا. هنن ئي سالن ۾ روس ۾ به يهودين خلاف نفرت پکڙجي وئي ۽ ڪين ماسڪو ۽ ڪيوِ ۾ رهائش جي حق ڏيڻ ڪان انڪار ڪيو ويو. ماسڪو ۾ صرف يهودي طوائفن کي رهائش جي اجازت ڏني وئي.

١٨٨٢ع ۾ هڪ يهودي طبيب، اوڊيسا مان هڪ اشتهار شايع ڪيو جنهن ۾ چيل هو ته يهودين جي الڳ قومي حيثيت جو بچاءُ ڪرڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته فلسطين کي قومي گهر بنايو وڃي.

هن تاريخي پس منظر مان اها ڳالهه چٽي ٿي بيهي آهي ته يهودي جنهن به معاشري ۾ ويا اتي پنهنجي وڌ سڃاڻپ قائم رکيائون ۽ اتي جي ڌرتي واسين جي غربت کي ڪرڙن نگاهن سان ڏسندا رهيا. پنهنجي دولت جي سهاري هر ماريت جو رواج قائم رکيو آهن. انهيءَ ڪري صديون رهڻ کان پوءِ به هنن کي ڪنهن به يورپي ملڪ ۾ قومي گهر بنائڻ جو حق نه ملي سگهيو. آخر ۾ سڀئي هتان ڌڪا کائي هن غريب عربن جي سرسبز زمين طرف پنهنجون لالچي نگاهون ڦيرايون. يورپ وارن پنهنجي مصيبت ٽرندي محسوس ڪئي ۽ يهودين کي فلسطين ۾ آباد ڪرڻ لڳا. ان زماني ۾ هنن نئيون نئيون زرعي زمين جا ٽڪرا فلسطين ۾ خريديا، اهو سندن سرمائيداريءَ واري هڪ ڳجهي جنگ جو پهريون قدم هو، جنهن کي ان وقت جي وڏي ۾ وڏي اسلامي سلطنت جا مالڪ سمجهي نه سگهيا.

١٨٩٤ع ۾ ويانا جو هڪ يهودي صحافي ٿيوڊور هرزل، ڊرائفس جي ڪورٽ مارشل ڪيس کي پڌي ويو. هن پڌڻ کان پوءِ هن کي به فلسطين جي سرسبز زمين تي يهوديت جي قبضي جو خيال ذهن ۾ آيو. هي اهو پهريون شخص هو جنهن ١٨٩٧ع ۾ باسل ۾ پهرين صيهونيت Zoinist ڪانفرنس سڏائي. هن ڪانفرنس جي پڄاڻيءَ ۾ دنيا جي يهودين اهو فيصلو ڪيو ته فلسطين ۾ قومي گهر بنائڻ لاءِ جدوجهد شروع

ڪئي وئي. ان وقت دنيا لاءِ اهو هڪ کلڻ جهڙو خيال هو، پر اڄ اسرائيل وچ اوڀر جي وڏي ۾ وڏي طاقت طور اڀري چڪو آهي. ان ساري ڪهاڻيءَ کي بين الاقوامي قانونن ۽ عرب عوام جي خواهش جي خلاف ساري دنيا آڏو اسٽيج تي آندو ويو. پر سواءِ چند ڪاغذي مذمتن جي اسرائيل جي ظالمان جي جهوليءَ ۾ عرب رت جا ڳوڙها ڳاڙيا آهن.

هرزل جي منصوبي برطانيه کي ڪهڙو متاثر ڪيو. ان صدي دوران ۾ برطانيه سيناءِ ۾ هڪ وڏو ٽڪرو هرزل کي ڏيڻو ڪيو جتي هو يهودين جو عارضي گهر ٺاهي سگهيو. ان وقت جي ڪالونيل Colonel سيڪريٽري جوزف چيمبرلين ان ڳالهه جي مخالفت ڪئي ۽ ان جي بدران يوگنڊا ۾ ڪجهه ايراضي ڏيڻ ڪئي. پر هرزل فلسطين کان پري ڪنهن به زمين جي آڇ قبول نه ڪئي. هرزل ۱۹۰۴ع ۾ ۴۴ ورهين جي ڄمار ۾ مري ويو. هن جيڪا چڻنگ دکائي هئي اها ساڻي يهودين جي دلين ۾ ٻيهر وانگر ڀڙڪڻ لڳي. هنن وٽ دولت جا انبار هئا. ان جي آسري تي هنن فلسطين جي زرعي زمين خريدڻ شروع ڪئي. ان رٿ هارين ۽ محنت ڪش جي روپ ۾ هڪ قوم فلسطين جي سرزمين تي آباد ٿيڻ لڳي. ۱۹۰۹ع ۾ هنن دجانيه ۾ پنهنجو پهريون عبادتگاهه قائم ڪيو. ان کان ڪجهه وقت پوءِ هنن يافا جي ويجهو ريتي جي دڙن تي هڪ نئون شهر تل ابيب (بهار جي ٽڪري) ٺاهيو.

۱۹۱۴ع ۾ جيروسلم ۾ هنن پنهنجو پهريون هنري مرڪز قائم ڪيو. يهودين کان سواءِ ان وقت جي وڏي ۾ وڏي طاقت برطانيه به يهودين جي هن تحريڪ لاءِ ڪجهيءَ طرح مشغول رهي. ۱۸۷۵ع ۾ برطانوي وزير اعظم بينجامن ڊزريلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(جيڪو به يهودي هو) سوئيز ڪئنال ۾ سڀ کان گهڻا شيئر خريدنا. ان سبب هنن جو تسلط هن علائقي ۾ وڌندوئي رهيو.

آڪٽوبر ١٩١٤ع ۾ برطانوي وزارت جڏهن ترڪن جي وڌندڙ طاقت کي تباهه ڪرڻ جا طريقا سوچڻ لاءِ ڪٺي ٿي ته وزير خزانه الائڊ جارج وزارت کي فلسطين جي مستقبل لاءِ سوچڻ لاءِ چيو هو. ان وقت وزارت جي واحد يهودي ميمر هربرٽ سيموئل، وزير خارجه سر ايڊورڊ گري کي منٿ ڪئي ته فلسطين ۾ يهودي حڪومت قائم ڪرڻ لاءِ برطانيه مدد ڪري ڇاڪاڻ ته سوئيز ڪئنال جي ويجهو هجڻ سبب نئين يهودي حڪومت هميشه برطانوي سلطنت لاءِ مددگار ثابت ٿيندي.

١٩١٥ع ۾ ترڪن يهودين کي فلسطين مان ڀڄايو. ان وقت به اهي يهودي ڀڄي وڃي مصر ۾ پناهه ورتي ۽ برطانيه کين پناهه ڏني. ان وقت پهرين مهاڀاري لڙائيءَ ۾ يهودين جي هڪ خچرن واري فوج (جيڪا ٦٥٠ ڄڻن تي مشتمل هئي) ان انگريزن سان گڏ دارا دنيال ۾ ترڪن خلاف لڙائيءَ ۾ حصو ورتو. ١٩١٦ع ۾ برطانيه جو وزير خارجه ايڊورڊ گري فرانس ۽ روس سان فلسطين يهودين کي ڏيڻ لاءِ ڳالهه ٻولهه ڪئي. هن دور ۾ يهودين جو اڳواڻ چيام ويزمين Chaim Weizmann هو. پر ان جي بدران ٺاهيل مهيني ۾ برطانيه ۽ فرانس جي وچ ۾ سائيڪس پڪٽ عهدنامون Sykes-Picot Agreement ٿيو جنهن هيٺ هيٺيان فيصلا ٿيا.

١- عربن جي رياستن کي عربن جي خواهش مطابق آزادي ڏني ويندي.

٢- برطانيه کي فلسطين ۾ هڪ ننڍڙو ٽڪرو ملڻو ٿيو جنهن ۾ حيفه اچي ٿي ويو.

فلسطين تي بين‌الاقوامي حڪمراني رهندي جنهن جو طريقو برطانيه ۽ روس جي حڪومت تجويز ڪندي. پر ان عهدنامي جي برخلاف ٧- نومبر ١٩١٧ع تي برطانيه ”بالفور پڌرناموَ“ پڌرو ڪيو جنهن جو مڪمل متن هن ريت آهي:

”هز مئجسٽيءَ جي حڪومت فلسطين ۾ يهودين جي قومي وطن قائم ڪرڻ جي حمايت ٿي ڪري ۽ ان مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجون پوريون ڪوششون عمل هيٺ آڻيندي. اهو چٽيءَ ريت سمجهڻ گهرجي ته هيءَ حڪومت اهڙو ڪوبه قدم - ڪندي جنهن سان غير يهودي قومن جي سماجي ۽ مذهبي حقن سان دست جراند ٿي سگهي.“

هن پڌرنامي تي هڪ دفعي جمال عبدالناصر تنقيد ڪندي چيو هو ته ”ان پڌرنامي اهو ڪجهه ڏنو جيڪا مندس ملڪيت ڪانه هئي ۽ انهن کي ڏنو جن کي ان کي حاصل ڪرڻ جو ڪوبه حق ڪونه هو.“

پهرئين عالمي لڙائيءَ جي خاتمي تي اپريل ١٩٢٠ع ۾ سان ريمو SAN REMO واري گڏجاڻيءَ ۾ فلسطين برطانوي تسلط هيٺ اچي ويو، اهو وقت يهودين ۽ مندن حامي برطانيه لاءِ سڀ کان سونهري موقعو هو. پر فلسطين عوام پنهنجي جدوجهد جو آغاز شروع ڪري ڏنو ١٩٢١ع ۾ جافه ۾ يهودين خلاف فساد ٿيا ۽ ڪيترا يهودي ماريا ويا. ١٩٢٢ع مصر آزاد ٿيو. پر ان جي خارجه پاليسيءَ تي برطانوي اثر رهيو. زغلول پاشا جي اڳواڻيءَ ۾ مصري قوم پرستيءَ جو زور ٿيو جنهن جي اثر هيٺ ١٩٢٤ع ۾ سوڊان جي برطانوي گورنر سر ليڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسٽاڪ کي قاهره جي هڪ عام شاهراه تي قتل ڪيو ويو.

١٩٢١ع ۾ الحاج امين الحسينيءَ کي فلسطين جو مفتي مقرر ڪيو ويو هن يهودين خلاف تحريڪ ۾ وڏي مدد ڏني.

مارچ ١٩٢٣ع ۾ عرب اگريڪلچر ڪميٽيءَ جـي اجلاس ۾ پنهنجي تحريڪ جو نصب العين ڏاهيو. جنهن هيٺ يهودين جي فلسطين ۾ ٻين هنڌن تان لڏ پلاڻ ۽ زمين خريد ڪرڻ جي اجازت واري برطانوي پاليسيءَ احتجاج ڪيو ويـو هو، مفتيءَ ان جي ڪليل حمايت ڪئي.

اپريل ١٩٣٦ع ۾ سڄي ملڪ ۾ هڪ عـام هڙتال ٿـي جنهن جي اڳواڻي به الحاج امين الحسينيءَ ڪئي. هن هڙتال جا ٣ اهم مطالبا هئا.

١- يهودين جي فلسطين ۾ هجڻ ڪري اچڻ تي پابندي لڳائي وڃي.

٢- فلسطين جي زمينن کي يهودين هٿ وڪڻڻ تي بندش عائد ڪئي وڃي.

٣- قومي نمائنده حڪومت ڏاهي وڃي.

برطانوي حڪومت هي مطالبا ڏڏي ڇڏيا. ان سبب مفتي ۽ سندس ساٿين دهشت پسند تحريڪ جـو آغاز ڪيو. هن جو مقصد يهودين کـي نيست و نابود ڪرڻ هو. ١- آڪٽوبر ١٩٣٧ع تـي حڪومت دهشت پسندن جـي خلاف سخت قدم کڻڻ جي ڊ ڪي ڏني. مفتي امين الحسينيءَ کي سندس عهدي تان معزول ڪيو ويو. ٻئي جنگ ڪان پوءِ يهودين ۽ انگريزن مفتيءَ تي جنگي ڏوهيءَ جـي حيثيت ۾ مقدمو هلائڻ جـي ڪوشش ڪئي پر اها ناڪام ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٩٢٤ع کان پوءِ آمريڪا هجرت ڪندڙن تي پابندي وڌي ان سبب يهودين جو رخ فلسطين طرف ٿيو ۽ تمام گهڻي تعداد ۾ يهودي فلسطين پهچڻ لڳا ١٩٢٩ع ۾ يهودين هڪ بين الاقوامي ايجنسي ٺاهي جنهن جو مقصد ڇڙوڇڙ يهودين کي گڏ ڪري فلسطين پهچائڻ هو. ان ريت اصل آبادي کان يهودين جي تعداد وڌائڻ لاءِ سرتوڙ ڪوششون شروع ڪيون ويون جيئن اڪثريت ٺاهي، برطانيه کان آزادي وٺي يهودي راڄ قائم ڪيو وڃي. ١٩٣٠ع ۾ برطانيه ليگ آف نيشنس League of Nations کي ٻڌايو ته فلسطين ۾ خودمختيار حڪومت ٺاهڻ ممڪن ڪونهي جو اتي عرب ۽ يهودين جون متضاد دلچسپيون آهن. برطانيه جهڙي وڏي ملڪ ان وقت طاقت جي نشي ۾ هڪ ڪمزور قوم جي پنهنجي ڌرتي تي حق کي ٺڏيو ۽ ساري عالمي برادريءَ اڳيان وڏو ڪوڙ ڳالهايو. ١٩١٧ع ۾ بالفور پڌرنامي وقت فلسطين جي آدمشماري ست لک هئي جنهن ۾ صرف ٥٦ هزار ست سو يهودي هئا. ١٩١٨ع کان ١٩٤٨ع تائين برطانيه يهودين کي پنهنجي نگرانيءَ ۾ هجرت ڪرائي ان هوندي به ١٩٤٨ع ۾ به يهودي ڪل آباديءَ جو هڪ پاڱي ٽي حصو هئا. ان حالت ۾ ١٩٣٠ع ۾ ليگ آف نيشنس اڳيان عربن ۽ يهودين کي به حريف ۽ هڪ جيڏيون قوتون ڄاڻائڻ ڪيڏو نه وڏو ڪوڙ هو. ان وقت دنيا ۾ بارود جي راند هئي. جنهن وٽ بارود جو وڏو ڍڳ هو اهو سچو جو جڳو مڙس ليکيو هو. (اڄ اها ئي ساڳي صورت حال آهي!.)

١٩٣٦ع ۾ عربن ٽين بغاوت ڪئي. دراصل ١٩٢٠ کان وٺي هرسال عرب عوام برطانوي بردباريت جي خلاف جدوجهد ڪندو هو. ان وقت جڏهن دنيا ۾ قومي آزاديءَ جي نظرئي

کي ايڏي حمايت نہ ملي سگهي هئي، فلسطيني يورپين قوم هئا جن قومي جدوجهد جو آغاز ڪيو هو. انگريزن خلاف ١٩٢٠-١٩٢١-١٩٢٩-١٩٣٣-١٩٣٦ ۽ ١٩٣٩ع ۾ وڏي جدوجهد حريت پسندن ڪئي هئي.

١٩٣٦ع واري بغاوت جا سبب ۽ حل ڳولڻ لاءِ برطانيہ سرڪار Peel Cmmissin "پيل ڪميشن" ٺاهي. ان ڪميشن بغاوت لاءِ هيٺيان سبب ٻڌايا.

١- عربن جي قومي آزاديءَ لاءِ خواهش.

٢- عربن جو فلسطين ۾ يهودين جو قومي گهر ٺاهڻ واري سازش خلاف نفرت ۽ ڪاوڙ.

هن ڪميشن ان جو حل عجيب و غريب ڏنو.

هن ڪميشن جي عقلمندن فلسطين کي ٻن حصن ۾ ورهائڻ جي رٿ ڏني جيئن عربن ۽ يهودين کي راضي ڪري سگهجي. حالانڪ اهو انصاف ۽ اصولن جي بنياد تي هڪ غلط فيصلو هو.

جيئن تہ ڪميشن جا فيصلا عربن لاءِ قابل قبول ڪونہ هئا. ان سبب جدوجهد جاري رهي. نيٺ ١٧ مئي ١٩٣٩ع تي فلسطين وائيٽ پيپر شايع ڪيو ويو جنهن ۾ يهودين جي هجرت جي آزادي کي ڪجهہ گهٽايو ويو هو ۽ ١٩٤٤ع تائين پنجوتر هزار يهودين کي فلسطين اچڻ جي اجازت ڏني وئي هئي.

١٩٣٩ع ۾ ٻي عالمي مهاڀاري لڙائيءَ جو آغاز ٿيو. مارچ ١٩٤٣ع ۾ برطانيہ جي هائوس آف لارڊز ۾ جرمنيءَ مان هٽلر جي ظلمن کان ڀڄل يهودين کي فلسطين ۾ پناهہ ڏيڻ تي غور ڪيو ويو پر ظاهري طور ڪو ٺاهہ ٿي نہ سگهيو. ان ڪري يهودين برطانيہ خلاف دهشت پسندي شروع ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انگريزن جي هٿ جي پاليل پليهاڻي شينهن پنجي انگريزن جي حڪومت لاءِ هڪ خطرو بنجي پئي. هن تحريڪ ۾ قاهراهه ۾ برطانوي وزير مملڪت لارڊ مورائن کي يهودين قتل ڪيو ۽ فلسطين ۾ برطانوي فوجي هيڊ ڪوارٽر (جيڪو ان وقت بادشاهه دائود هوٽل ۾ هو) کي به ڊائنا مائيٽ سان اڏائي ڇڏيو جنهن ۾ اٺ برطانوي آفيسر مارجي ويا. هن دهشتگردي جي جواب ۾ برطانوي فوجي سربراهه ليفٽيننٽ جنرل سر ايولين بارڪر Evelyn Brker مٿاري آرڊر ڪيو ته يهودين جي دڪانن تان ڪجهه به نه خريديو وڃي.

۱۹۴۵ع ۾ ٻئي مهاڀاري لڙائي به ختم ٿي وئي. مصر ۾ آزاديءَ جي تحريڪ زور ٿي ورتي. هن برطانوي فوجن ڪيڏڻ جو مطالبو ڪيو. برطانيه کي سوئيز ۾ دلچسپي هئي. ان سبب مصر مان نڪرڻ جي بدلي ۾ هن فلسطين تي تسلط رکڻ لاءِ سوچيو- ۱۹۴۶ع جي پڇاڙيءَ کان ۱۹۴۷ع جي شروع تائين برطانوي نوجوان مصر مان نڪري فلسطين ۾ اچڻ شروع ٿيون.

۲ فيبروري ۱۹۴۷ع تي برطانيه اعلان ڪيو ته فلسطين جو مسئلو اقوام متحده ۾ پيش ڪيو ويندو.

۱۵ مئي ۱۹۴۷ع تي "گڏيل قومن جي فلسطين متعلق خاص ڪميٽي" U.N.S.C.O.P بنائي وئي. جنهن برطانيه کي تسلط ڇڏڻ لاءِ چيو ۽ فلسطين کي ٻن حصن عرب رياست ۽ يهودي رياست جي حيثيت ۾ ورهائڻ جي سفارش ڪئي ۽ جروسلم کي عالمي اختيار وارو شهر قرار ڏنو ويو هن سفارش مان ائين ٿو لڳي ته برطانيه پنهنجي دل جو فيصلو عالمي ڪائونسل کان ڪرائي پاڻ کي آجو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.

٢٩ نومبر ١٩٤٧ع تي گڏيل قومن جي جنرل اسيمبليءَ ١٣ جي مقابلي ۾ ٣٣ ووٽن جي اڪثريت سان فلسطين کي ٻن ورهائڻ وارو حل پاس ڪيو. روس، آمريڪا ۽ فرانس ورهاڱي جي حمايت ڪئي. يهودين ان کي قبوليو ۽ عرب رياستن ان جي سخت مخالفت ڪئي. برطانيه اعلان ڪيو ته ١٥ مئي ١٩٤٨ع تائين برطانيه جو پورو تسلط رهندو ۽ صرف ٻه هفتا اڳ گڏيل قومن جي خاص ڪميٽيءَ کي فلسطين ۾ اچڻ جي اجازت ڏني ويندي.

فلسطين جهڙي سرزمين تان ان جي حقي وارثن کي تڙڻ لاءِ هن بين الاقوامي سازش کي اقوام متحده جي طرفان هڪ ٺهراءُ ۾ بحال ڪرڻ، ان ڳالهه جو ثبوت نه ته هن سنسار ۾ اڃان به مهذب ۽ ترقي يافته دور ۾ به هيئن جو ڪوڙ حاسي ڪونهي. ننڍين قومن جي حقن کي ميسارڻ لاءِ عالمي ٺهرائن ۽ ضابطن جي انحرافي، ان سا ڳني اداري ڪئي جنهن اهي قانون جوڙيا هئا. مٿين ٺهراءُ کي هيٺين حقيقتن جي روشنيءَ ۾ پرکڻ گهرجي.

١- ٺهراءُ ان حالت ۾ بحال ڪيو ويو جڏهن ته فلسطين جي اڪثريت عوام ان رٿ جي خلاف هو. فلسطين جي زمين ۽ جائداد جو اڪثر حصو اڃا به عوام جي قبضي هيٺ هو. ان سبب اهو فيصلو اخلاق ۽ انصاف جي حدن کان ٻاهر هو.

٢- هي فيصلو گڏيل قومن جي پڌرنامي جي خلاف آهي. هن پڌرنامي جي ١٠ آرٽيڪل هيٺ جنرل اسيمبليءَ کي ڪنهن به ملڪ کي ٽڪرا ڪرڻ يا هڪ نئين رياست ٺاهڻ جو ڪوبه اختيار ڪونهي. ڪيترن ميمبرن اهو اعتراض جنرل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسيمبليءَ اڳيان پيش ڪيو، منظور ٿيو ته ان مسئلي ۾ عالمي عدالت کان راءِ ورتي وڃي پر انهن کي ڪنهن به نه ٻڌو.

۳- سڀني قانوني ۽ اخلاقي حدن اورانگهڻ کان پوءِ به جنرل اسيمبليءَ وڏو ظلم اهو ڪيو ته ۶ سيڪڙي زمين جي مالڪ کي ۵۶ سيڪڙو ملڪ، اسرائيل ٺاهڻ لاءِ ڏنو ويو. ان کان سواءِ اسرائيل جي رياستي حدن ۾ ان وقت به يهودين کان وڌيڪ عرب هئا. اهي انگ اکر هن ريت هئا:

	عرب	يهودي
اسرائيل	۵۰۹،۷۸۰	۴۹۹،۰۲۰
عرب رياست	۷۰۵،۰۰۰	۱۰،۰۰۰

۴- جنرل اسيمبليءَ هيءُ ٺهراءُ بحال ڪرڻ جي چئن مهينن کان پوءِ ان تي عمل درآمد روڪي ڇڏيو. ڇاڪاڻ ته هيءُ ٺهراءُ عمل جوڳو نه هو. ان ڪري ان ۾ هڪ پيراگراف وڌايو ويو جنهن ۾ سلامتي ڪائونسل کي گذارش ڪئي وئي ته ان تي عمل ڪرائڻ ۾ مدد ڏئي. پر ۵ مارچ ۱۹۴۸ع تي سلامتي ڪائونسل اها ريت رد ڪري ڇڏي. ان سبب آمريڪا (جيڪو ان ريت جو اصل محرڪ هو) هڪ دفعو وري ۱۹ مارچ ۱۹۴۸ع تي سلامتي ڪائونسل کي گذارش ڪئي ته فلسطين تي هڪ نگهبان Trustee حڪومت قائم ڪئي وڃي. عربن ان تجويز کي قبوليو پر يهودين ان جي مخالفت ڪئي، ان ڪري ڪائونسل اهو اهو فيصلو ڪيو ته ۱- اپريل ۱۹۴۸ع جنرل اسيمبليءَ جو اجلاس گهرايو وڃي جنهن فلسطين جي عارضي حڪومت متعلق سوچي سگهجي. اهو اجلاس ۱۶ اپريل تي شروع ٿيو ۽ ۱۴ مئي تي ختم ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن وقت جنرل اسيمبلي اجا فلسطين جي مستقبل جو فيصلو ڪري رهي هئي تہ ان ئي وقت ١٤ ۽ ١٥ مئي ١٩٤٨ع جي اڌ رات جو اسرائيل جي حڪومت ذهن جو يهودين طرفان هڪ طرفو اعلان ڪيو ويو.

١٤-١٥ مئي ١٩٤٨ع وارن ٢٤ ڪلاڪن ۾ وچ اوڀر جي سياسي حالتن ۾ ٤ اهم واقعا رونما ٿيا.

١- فلسطين مان برطانوي راڄ ختم ٿيو.

٢- جنرل اسيمبليءَ پنهنجو اجلاس ختم ڪيو ۽ ٺهراءُ بحال ڪري اڳئين ٺهراءُ تي عمل روڪي ڇڏيو ۽ هڪ ثالث مقرر ڪيو جيڪو هن جهيڙي جو پرامن حل ڳولي.

٣- يهودين آزاد اسرائيل جي حڪومت جو هڪ طرفو اعلان ڪيو. عربن کي لوڏي سندن علائقي تي قبضو ڪيو.

٤- عرب رياستن مداخلت ڪئي تہ جيئن صيهونيت جي ڦهلاءُ کي روڪي سگهجي.

فلسطين مان جيئن برطانوي فوجون هٽڻ لڳيون. ان ئي وقت يهودي (جيڪي برطانيہ طرفان اڳ ئي مسلح ڪيل هئا ۽ سکيا ورتل هئا) اڳتي وڌي عرب علائقن تي زوري قبضو ڪرڻ لڳا. عربن جي قتل و غارتگري شروع ٿي. عربن کي ١٩٣٦ع کان ئي برطانوي راڄ هيٺ بي هٿيار ڪيو ويو ان صورتحال تي جڏهن عرب رياستن احتجاج ڪيو تہ برطانيہ اهو جواب ڏني ڪين هٿرائي ڇڏيو تہ ان وقت تائين فلسطين تي رياستي تسلط برطانيہ جو هو. گويا عالمي اسيمبليءَ جي جي اجلاس دوران برطانيہ جي هٿيءَ تي يهودين پنهنجا چنبا فلسطين ۾ کوڙي ڪيترن معصوم عربن جو قتل ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندن گهر لٽيا، عورتن ۽ ٻارن کي ظلم جو نشانو بڻايو ۽ آخر ۾ کين گهرن مان تڙي ڪڍيو ويو. ان طرح مئي ١٩٤٨ع جي وچ ۾ اٽڪل ٣ لک فلسطيني ٻي گهر ٿي ڪئمپن ۾ ڌڪجي ويا.

جيئن برطانوي فلسطين ڇڏيو ته عربن به ڪاهه ڪئي. عرب اسرائيل جي هيءَ پهرين جنگ ١٨ نومبر ١٩٤٨ع تائين هلي ان بعد آرمسٽس عهدنامون Arn stice Agreem ent ٿيو ۽ اسرائيل عارضي حدبندي قبولي.

(نقشو نمبر ١)

فلسطين جي درد ناڪ ڪهاڻي هتي ختم نه ٿي ٿئي، پر دراصل اتان ئي شروع ٿئي ٿي. فلسطين هڪ هٿرادو طريقي سان ٻن ٽڪرن ۾ ورهائجي ويو. اسرائيل جنهن حصي تي قبضو ڪيو، اتي جي عرب آبادي يا گهر ڇڏي درياءَ اردن جي الهندي ڪناري تي گڏيل قومن جي پناهگيرن واري ڪئمپ ۾ منتقل ٿي ويا. يا وري پنهنجي ئي گهرن ۾ رهي اسرائيل جي ظلمن جو مقابلو ڪندا رهيا.

گڏيل قومون هن خوني ڊرامي کي ڏسنديون رهيون ۽ صرف پناهگيرن کي کاڌي پهچائڻ لاءِ اپيلون ڪندي رهي. گذريل وقت ۾ گڏيل قومن جي اجلاس ۾ اٽڪل ١١ دفعا اسرائيل جي اگرابن کي ننديو ويو. پر اسرائيل جي ڪن تي جونءِ به ڪانه چري. ان جي برعڪس اسرائيل ١٩٥٦ع ۾ مصر تي حملو ڪيو ته جيئن سوئيز کي پنهنجي آقائن لاءِ بچائي سگهي. ان جي ناڪاميءَ اسرائيل ۾ سندس پٺ پرائي ڪندڙن کي پڃرائي ڇڏيو. جون ١٩٦٧ع جي جنگ ان جو نتيجو هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

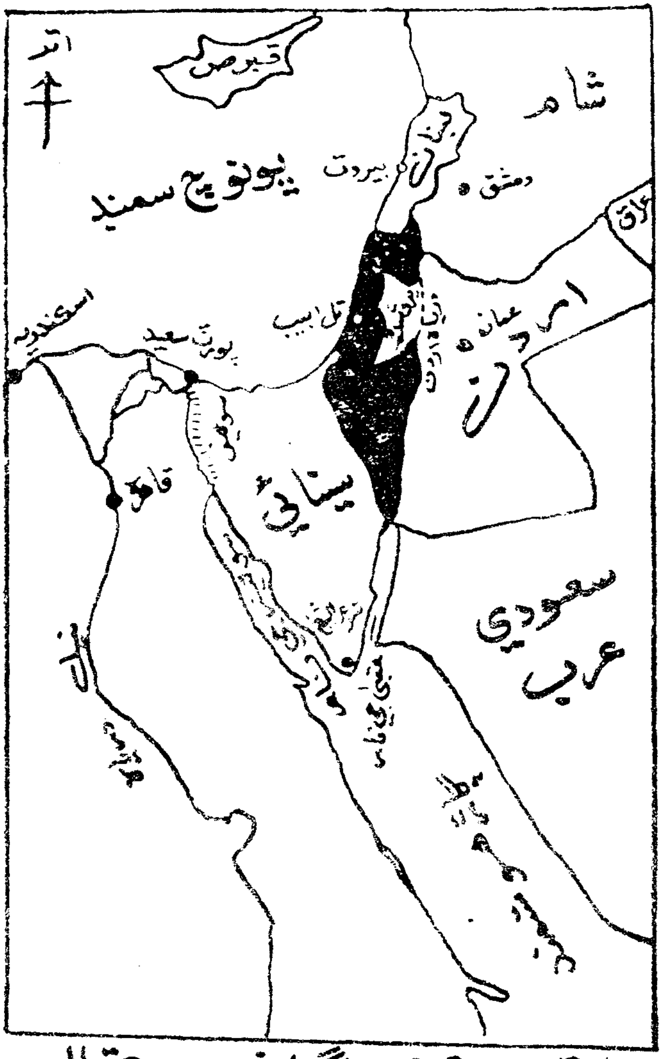

وچ اوڀر جي جاگرافيائي صورتحال
۲ ۱۹۶۷ء کان اڳ

چوگرد عرب رياستن ۾ گوريلا اسرائيل صرف ڇهن ڏينهن ۾ سينائي محاذن تي نه صرف حملو ڪيو پر هر هنڌ عربن جو اهم فوجي علائقو قبضي هيٺ ڪيو.

مصر هن جنگ ۾ سينائيءَ جو ڏکڻو علائقو وڃايو ۽ دشمن هاڻي سوئيز جي ايرانڊي ڪناري تائين قابض آهي. فلسطين جو رهيل سارو علائقو، جيروسلم ۽ غازا پٽو دشمن جي قبضي ۾ آهي ۽ شام جو گولان پهاڙيون اسرائيل جي تسلط هيٺ آهن.

(نقشو نمبر ٢)

هڪ نئين حڪومت عالمي راءِ جي سخت مخالفت جي باوجود قائم ٿي، ان هيڏي جرئت سان سڄي دنيا جي مطالبن کي پٺي ڏيندو آهي ۽ عربن خلاف پنهنجي پوري طاقت پئي استعمال ڪئي آهي. ان جو سبب اهو آهي ته دنيا جي طاقتور ملڪن سان ڪيترا هن ملڪ سان ڪنهن نه ڪنهن طرح سليل آهن. برطانوي مدد ۽ حمايت متعلق ته اڳي ذڪر ٿي چڪو آهي، پر آمريڪا به هن ملڪ جي گهڻي ۾ گهڻي مدد ڪئي آهي. آڪٽوبر ١٩٤٨ع ۾ ان وقت جي آمريڪي صدر ٽرومين چيو هو ته ”اسان اسرائيل جي حڪومت لاءِ بدل آهيون ته ڪيس هڪ وڏي آزاد ۽ مضبوط حڪومت بنايون ۽ هن جي ماڻهن کي پاڻ پيرن ۽ محفوظ ڪريون.“ ان وعدي ڪسي پاڙڻ لاءِ آمريڪا ١٩٤٨ع کان ١٩٦٨ع تائين سرڪاري طور پارهن هزار ملين ڊالر امداد طور ڏنا ۽ آمريڪا جي غير سرڪاري ادارن پنجويهه هزار ملين ڊالر امداد ڏني آهي. ان حساب سان ان ويهن سالن جي عرصي ۾ هرهڪ اسرائليءَ ڪسي چوڏهن سو

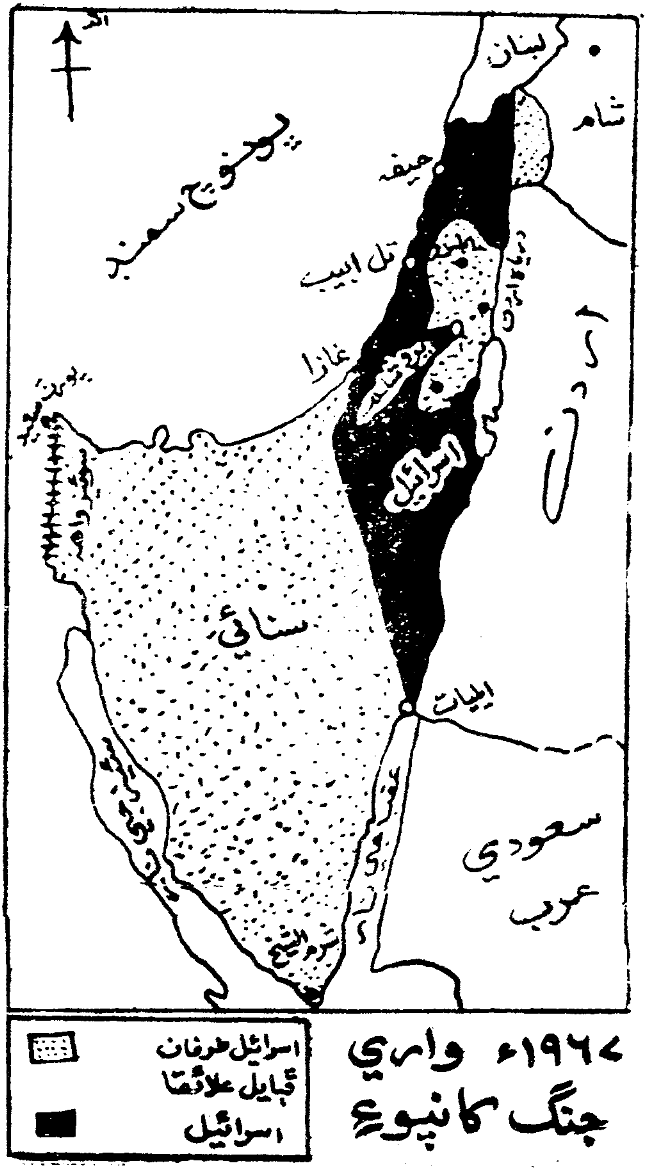

۱۹۶۷ء واري جنگ کانپوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊالر امداد ملي. ١٩٧٠ع ۾ ٨٠٠ سؤ ملين ڊالر ۽ ١٩٧١ع ۾ اها امداد وڌي ڏيڍ ملين ڊالر ٿي وئي هئي.

ان کان سواءِ آمريڪا، اسرائيل کي ائٽمي مرڪز ڊائمونه ۽ نيڪل سورڪ ۾ بنائڻ ۾ مدد ڏني آهي. هي مرڪز ١٠ کان ٥٢ ڪلوگرام ٿاهن لاءِ فيوٽينيم پيدا ڪن ٿا.

موجوده صورتحال ۾ هن وقت اسرائيل پوري فلسطين، سينائي ۽ گولان جي پهاڙين تي قبضو آهي. اسرائيل ۽ مصر جي وچ ۾ سوئيز ڪئنال، اردن ۽ اسرائيل جي وچ ۾ درياءَ اردن جنگ بندي جي حد آهي. ان صورتحال ۾ جنگي صورتحال نهايت ڏکي آهي. ان کان سواءِ عرب دنيا ۾ اندروني خلفشار آهي. اردن ۾ اردني ۽ فلسطيني هڪ ٻئي جي خلاف صف آرا آهن. اردن جي فوجن فلسطيني ڪئمپن تي ڪيترائي ڀيرا چڙهايون ڪيون آهن جن ۾ سيپٽمبر ١٩٧٠ع واري چڙهائيءَ ۾ ڪيترا فلسطيني مارجي ويا. مشهور گوريلا تنظيم بليڪ سيپٽمبر (ڪارو سيپٽمبر) ان ظلم جي خلاف هڪ مستقل آواز آهي.

هن ساري صورت حال کي منهن ڏيڻ لاءِ فلسطين جي جهونجهارن ٻاڻ ۾ جهيڙو جوڙڻ جو سوچيو آهي. الفتح همت ۽ عزم جي پتان جي سڀ کان مضبوط ۽ منظم جماعت آهي.

١٩٤٨ع واري عرب، اسرائيل جهيڙي کان پوءِ ساڍن ١٨ لکن فلسطينن عربن جا گهر ۽ زمينون کسيون ويون آهن. ٥ جون ١٩٦٧ع کان اڳ ١١ لک فلسطيني اردن ۾ پناه ورتي جن مان ٦ لک پناهگيرن جي حيثيت ۾ رهندڙ هئا. لک غارا

۾ هڪ لک ۳۰ هزار لبنان ۾ ڏهه هزار مصر ۽ ڏهه هزار عراق ۾ آهن. ان کان سواءِ اٽڪل ۵ لک فلسطيني دنيا جي ٻين ملڪن ۾ پناهگير آهن.

۱۹۶۷ع واري لڙائيءَ کان پوءِ ساڍا ٽي لک ٻيا به فلسطيني بي گهر ٿيا. الفتح پهرين جنوري ۱۹۶۵ع تي پنهنجي پهرين گوريلا ڪارروائي ڪري، پنهنجي وجود جو اعلان ڪيو.

هن جماعت جو اڳواڻ ياسر عرفات هڪ مصري يونيورسٽيءَ جو انجنيئرنگ گريجوئيٽ آهي، جن ان کان پوءِ هن مصري فوج ۾ خدمتون ڏنيون. ان کان پوءِ ڪويت ۾ پنهنجون خدمتون سرانجام ڏيندو رهيو. هن ان کان پوءِ ٻين ساٿي ڪارڪنن سان گوريلا تنظيم جي خاص تربيت حاصل ڪئي ۽ اردن ۾ منتقل ٿي ويو جتان هن اسرائيلي حدن ۾ پهرين گوريلا ڪارروائي ڪئي. ان وقت کان وٺي الفتح اٺن سالن ۾ هڪ تنظيم تمام گهڻو ڪم ڪيو آهي ۽ اڄ فلسطيني عوام ۾ الفتح سڀ کان وڌيڪ مقبول جماعت آهي. جيتوڻيڪ هن جماعت کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون تنظيمون فلسطين جي آزاديءَ لاءِ ڪم ڪري رهيون آهن. پر انهن سڀني جو طريقو الڳ آهي. جن ۾ فلسطين آزادي محاذ (P.L.O) ۽ بليڪ سيپٽمبر مشهور آهن. آزادي محاذ هڪ سياسي جماعت آهي. بليڪ سيپٽمبر وري دهشت پسند تنظيم آهي جنهن جي گوريلن تازو جرمنيءَ ۾ ميونخ واري رانديون ۾ اسرائيلي رانديگرن کي قتل ڪيو ۽ خود به قربان ٿي ويا. ان کان پوءِ خرطوم ۾ هنن آمريڪي سفير ۽ ناظم الامور ۽ بيلجم جي سفير کي قتل ڪيو. هنن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مجاهدن جو اهو مقصد آهي ته جيئن هو فلسطين جي مسئلي کي سرد خاني ۾ وجهڻ نه ڏين. هنن جي ڪاروائين کي دنيا ڪهڙي به نظر سان ڏسي پر اهڙو ضرور آهي ته هنن جي جرئتمندانه هلت دنيا ۾ وڏيون پرامن قومون به پنهنجي گهر ۾ پاڻ کي غير محفوظ سمجهڻ لڳيون. هنن جي ڪاروائين اسرائيل جي دفاعي توازن کي ئي بگاڙي ڇڏيو آهي جنهن جو ثبوت اسرائيل ليبيا جي مسافر بردار جهاز کي ناحق ڪيرائي ڏنو آهي.

ميونخ وارن بهادرن پنهنجي سائين کي لکيو هو ته هو موت کان نٿا ڊڄن ۽ ڇاڪاڻ ته اهي موت جي وادي ۾ وڃي رهيا آهن. هنن پنهنجي جان ڏئي فلسطين جي معصوم ٻارڙن جي مستقبل جي راهه روشن ڪرڻ سان ٺاهي آهي. هنن جو عزم ۽ آواز جي هن بيت سان جهلڪي ٿو.

”ڪٽجي ۽ کلي جهان ڪنڌ پوءِ به ـــ نعرا آهن ليکن جا.“

الفتح تنظيم متعلق: ١٩٦٤ع ۾ عرب رهنمائن جي ڪانفرنس ۾ صدر ناصر جي چوڻ تي سڀني عرب رياستن فلسطين آزادي محاذ کي ڀرپور مدد ڏيڻ جو اعلان ڪيو. پر هي محاذ هڪ ريگيولر فوج بڻائڻ ۾ ناڪام ويو هو ۽ ان وقت اوير جي موجوده صورتحال ۾ ڪون ۽ موت جون سزائون عام رواج آهي.

مازن ابوغزاله جي ڪهاڻي: مازن ابوغزاله جي ڪهاڻي فلسطيني تحريڪ جي هڪ مقدس ڪهاڻي آهي. هي نوجوان انجنيئر قاهره يونيورسٽي جو گريجوئيٽ هو. سيپٽمبر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٩٦٧ع ۾ هو قبضي ٿيل علائقي ۾ داخل ٿيو. هن جو ڪم فلسطيني عوام کي آزاديءَ جي اڙتن جي تعليم ڏيڻ هو. مازن طوباس ڳوٺ ۾ پنهنجو مرڪز بنايو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ اسرائيلين هن علائقي ۾ جرير محسوس ڪئي هن ٽڪري جي هڪ وڏي، انالي ۽ ٥٠٠ ڇاتيبردار فوج جي سپاهين سان هن ڳوٺ تي حملو ڪيو ڏهه ڪلاڪ فلسطين قوم پرستن ۽ اسرائيلي پيراشوٽ جي وچ ۾ سخت لڙائي لڳي جنهن ۾ ١٦ مجاهد زخمي ٿيا. لڙائي هلندي ان قوم پرستن جنهن جي لڪل پناهگاه ۾ رکيل هٿيارن ۽ خاص سامان کي پٺي منتقل ڪرڻ شروع ڪيو. لڙائيءَ ۾ اسرائيلي هيليڪاپٽر کي هلڪي مشين گن سان بس ڪيرايو ويو. بارود جو ذخيرو ختم ٿيڻ لڳو هيستائين اسرائيل جا ١١ ماڻهو ڪم اچي چڪا هئا. جڏهن مازن پنهنجي ساٿين کي پناهگاه منتقل ڪري ورتو ۽ سندس بارود ختم ٿيو تڏهن هن ٻن هينڊگرنيڊن جي مدد سان پنهنجي پاڻ کي اترائي ڇڏيو.

هن معاملي تي وڃڻ کان اڳ ٢٠ سيپٽمبر ١٩٦٧ع تي مازن هڪ خط لکيو هو جنهن جو متن نهايت دلچسپ آهي:

”منهنجي ماءُ ويهين صدي جي انسانيت ماتي“

آئون توکي ۽ تنهنجي ويٽنام، چين ۽ الجزائر جي عظيم انقلابين کي سلام ٿو ڪريان. ان کان پوءِ آئون پٽ ڏانهن اچان ٿو. هڪ حملي آور منهنجي وطن کي پنهنجي قبضي ۾ ڪيو آهي. سرمائيداري جا ڪتا مون کي جڪ ٻڌا پيا. منهنجي ماءُ آئون توکي ٻڌايان ٿو ته آئون گيدي نه آهيان ۽ نه وري غدار آهيان. پر رستو ڪهڙو آهي؟ آئون ڇا ڪريان؟

ننڍڙن ويڙهن ساڻ ڪماڻ سرمائيدار قوتن منهنجي راهه ۾ تڪليفون ۽ رڪاوٽون وڌيون آهن. مون فيصلو ڪيو آهي— ۽ ان ڏان سواءِ ٻيو ڪوبه چارو ڪونهي— ته سڀني رڪاوٽن کي تباهه ڪري ڇڏيان ۽ سرمائيدار قوتن جي فوج مشرق واري پهريدار ڪتي کي ماري ڇڏيان جنهن فلسطين ۾ پناهه ورتي آهي. فلسطين جيڪو ڌرتيءَ جو سڀنو جهرڪندڙ ڪڙمين جو وطن آهي.

ننڍا وري مانواري سوت! هيءَ اسان جي زمين آهي. اسان جي قوم آهي ۽ اسان جو مقصد آهي. ڪير به اسان کي روڪي نٿو سگهي. آئون تو وانگر ٿيندس پنهنجي رت جي آخري ڦڙي تائين جدوجهد ڪندو رهندس. آئون توکي هيءُ خط لکان ٿيو ۽ شايد آئون نه موٽان پر مون پنهنجو دل سان جاچي ورتو آهي. شال آئون الفتح جي شهيدن جي قطار ۾ شريڪ ٿيان! الفتح جيڪا فلسطين جي قومي آزاديءَ جي تحريڪ آهي.

سڀني ماڻهن کي جيڪي رائيفل سان سرمائيدار قوتن جي خلاف جدوجهد ڪن پيا منهنجون مبارڪون.

امن جي سڀني عهدنامن تي لعنت—

خدا حافظ

"مازن"

Our Land gre n

Our Battle is a red

Our Eyes are Black & White.

فلسطين جي ڪاري، سرخ، اڇي ۽ سبز جهنڊي هيٺ هاڻي نوجوان ڇوڪرين ۽ فلسطين جي نيائين به جدوجهد جو آغاز ڪيو آهي. فلسطين جي نوجوان نسل ۾ ڪوبه اڻ پڙهيل ڪونهي. هي نوجوان ڇوڪريون عرب ڪئمپن ۾ ڪيترا اهم ڪم سرانجام ڏين ٿيون جهڙوڪ ۾ ترت امداد، نرنگ، سبق ۽ ننڍن نسل جي تعليم اهم ڪم آهن هڪ اسرائيلي گهوٽ ۾ اسرائيلي چوڪيدارن هڪ غريب فلسطيني عورت جي گهرڪي تيهرو ڪيو. ان عورت ڪال ۸- لکن گوريلن جهو پڄائيون عورت کي پڌايو ته هن وٽ صرف هڪ گوريلو لڪل آهي. ان بعد هن پنهنجو اڪيلو سپارو نوجوان پٽ جيڪو حقيقت ۾ گوريلو به ته هو اسرائيلن جي حوالي ڪيو. جڏهن ڪانئس پڇيو ويو ته هن پنهنجي اڪيلي پٽ کي هنن انساني ماس پٽيندڙ درندن جي حوالي ڇو ڪيو ته هن مضبوط ارادي سان ورائيو ــــ

”منهنجي هڪ پٽ جي زندگي هڪ آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ سپاهيءَ ڪان ڪنهن به صورت ۾ قيمتي ڪانهي.“

جنهن قوم جي مائرن جو اهو حوصلو. اها قوم ڪڏهن به پرسارپت جي تسلط هيٺ ڪانه رهندي. هيٺ سوجهرو ليندو هڪ ۱۲ سالن جي ڇوڪري جيڪا غازا ۾ رهي ٿي ان پنهنجي سپاهي پيءُ کي خط لکيو جيڪو ۱۲ جون ۱۹۹۷ع تي لکيو ويو.

منهنجا پيارا پيءُ

آئون تنهنجي لاءِ لکين مبارڪون، دعائون ۽ نياز موڪليان ٿي. شال تون سدا سکي هجين. پيارا بابا جڏهن کان تون

غازا ڇڏڻ کان اڳ آءٌ سون توکي خط لکيو آهي. ان کري جو آءُ اڄ ڪلهه پنهنجي پڙهائيءَ ۾ مصروف هئس. هاڻي امتحان ۾ ڪاميابيءَ کان پوءِ آئون توکي لکي رهي آهيان. پاڻ نجيب به ڪامياب ٿيو. آئون چاهيان ٿي ته توهان سون کي سنهنجي نالي تي خط لکو جيئن آئون پاڻ کي وڏي سمجهان.

پيارا پاڻ سون کي خبر ڪانهي ته اوهان کي ڇا لکان؟ پر آئون اوهان کي اهو ٻڌائيندس جيڪو سنهنجي ذهن ۾ هلي پيو.

جاڏا سون کي فلسطين جي سرحد تي وٺي ويو سون ڏٺو سائي گاهه جو گاهه اسان جي قبضي ۾ زمين فلسطين تي وڇايل هو. آئون تمام ڏکاري ۽ مغموم آهيان. آئون پنهنجي دل ۾ چوان ٿي ته ”برطانيه کي يهودين کي فلسطين ڏيڻ جو حق هو؟ برطانيه کي اهو حق هرگز نه هو ۽ ها برطانيه ته عرب حڪومت به نه آهي. آئون پنهنجي خوشيءَ جو اظهار تڏهن ئي ڪري سگهندس جيڪڏهن سون کي سپاهيءَ جي حيثيت ۾ عرب سپاهين سان گڏ پنهنجو وطن آزاد ڪرائڻ لاءِ جدوجهد جو موقعو ملي.

آئون اڄ کان اهو سڀ ڪجهه لاءِ تيار نه آهيان ته اسان جو وطن دشمن جي قبضي ۾ آهي. پر آئون ان کي ”ورايل وطن“ سڏيندس. سون کي يقين آهي ته سنهنجو وطن پنهنجي سائين کي پنهنجي جدوجهد سان ورايو ويندو.

آئون سمجهان ٿي ته هي ڪافي آهي. ڇاڪاڻ جو هاڻي سون کي گهوڙا پيا نڪرن جيڪي سنهنجي ڳالهه تيان پيا وٺن.

”تنهنجي ڏکاري ڀيڻ جنهن جو عرب
قومپرستيءَ ۾ اعتقاد آهي.“

فلسطين جي هن عظيم پُٽن، جوڌن ۽ سرويچن جو حوصلو آهي ته، ”فرد جي حيثيت ۾ اسان شايد پنهنجي وطن آزاد ڏسڻ تائين جيئرا رهي نه سگهون، پر اسان جا ايندڙ نسل ضرور جيئندا ۽ آزاد فلسطين جي هوا ۾ ساهه کڻندا. انهن لاءِ اسان جي پٽن ۽ ڀينرن لاءِ هيءَ قرباني ڪا وڏي قرباني ڪانهي.“

معرڪه الڪرامه: الفتح جي ڪاروائن ڪي اسرائيل کي ايترو تنگ ڪيو جو هن وڏي سازوسامان سان الفتح جي مرڪزي ڪيمپ الڪرامه (جيڪو درياهه اردن جي اوڀرندي ڪناري تي آهي). تي ٢٠ مارچ ١٩٦٨ع تي حملو ڪيو. هن حملي ۾ ڏهه هزار اسرائيلي سپاهين ٽينڪن ۽ ڳرن هٿيارن سان حملو ڪيو. اسرائيل جي انهي فوجي طاقت جو مقابلو صرف ٣٢٢ فدائين ڪيو. اردن جي فوج جا ڪيترا سپاهي به پنهنجي هاءِ ڪمان جي اجازت کان سواءِ هن معرڪي ۾ شامل ٿيا. دشمن جي وڌندڙ قوت جو مقابلو ڪرڻ لاءِ فدائين جسم سان بم ٻڌي ٻنهي هٿن ۾ هينڊگرينيڊ کڻي الله اڪبر جو نعرو لڳائي دشمن جي وڌندڙ ٽينڪن هيٺان لڙهي پيا. هڪ هڪ شهيد جي جسم دشمن لاءِ وڏو نقصان جو باعث بڻيو. دشمن انسان جو هيڏو عزم ۽ همت ڏسي هراسجي وڃي ڀڳو. هن لڙائيءَ ۾ اسرائيل جا ١٢٨٠ سپاهي قتل ٿيا ۽ فدائين جا ٩١ ساٿي ۽ اردن جا ٣٢ دلير نوجوان شهيد ٿيا. فدائين جي ننڍڙي تعداد ۽ اڻ موٽ عزم آڏو اسرائيل جو مدمست لشڪر بيهي نه سگهيو.

الفتح کي ڪيترن دوستن ملڪن وٽان مالي ۽ فوجي امداد ملي ٿي ڪيترا هٿيار هو دشمن جي علائقي ۾ حاصل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن ٿا. هر ملڪ ۾ ڪم ڪندڙ فلسطيني هن تنظيم لاءِ پنهنجي پگهار جو هڪ مقرر حصو هر مهيني موڪلي ٿو. ليبيا ۾ ڪم ڪندڙ ستر هزار فلسطيني پنهنجي ڪمائيءَ جو ڏهه سيڪڙو الفتح لاءِ موڪلين ٿا.

ڪيمپن جي حالت: اسرائيل جي قبضي ڪرڻ ڪان پوءِ فلسطيني علائقن ۾ عربن سان ظلمن جا نوان طريقا آزمايا ويا وجن شام جو ستين وڳي کان ڪرفيو لڳايو وڃي ٿو. جنهن جو اطلاق صرف فلسطين تي ٿئي ٿو.

ان کان سواءِ سڄي پاڙي کي مجموعي سزا ڏيڻ، جيل، قيد و بند بکون ۽ موت جون سزائون عام رواج آهن.

سرت ١٧- مارچ ١٩٧٣ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ليبيا منهنجي نظر ۾“

معمرالقذافي جو ملڪ ليبيا، اڄڪلهه دنيا ۾ پنهنجي منفرد حيثيت سبب نهايت مشهور ٿي ويو آهي. ليبيا، اتر آفريڪا ۾ يورپ سمنڊ جي ڪناري تي آهي. اوڀر ۾ مصر اولهه ۾ تيونس جا ملڪ آهن.

قسمت سان ڪي هن ڏورانهين ڏيهه ڏانهن وڃڻ وٽي، حڪومت پاڪستان سان تيل هڪ فني ڏاهه جي حيثيت تي، پاڪستاني ڊاڪٽر، نرسون، انجنيئر، پرائيويٽ ۽ ٻيا فني ڪارڪن سال ١٩٧٠ع کان هڪ وڏي تعداد ۾ ليبيا وڃڻ شروع ٿيا آهن. هي ملڪ هڪ نئون آزاد تيل ترقي پذير ملڪ آهي جنهن کي قدرت تيل جي وڏن ذخيرن سان نوازيو آهي. اڄڪلهه دنيا ۾ ايران ۽ سعودي عرب کانپوءِ ليبيا سڀ کان وڏو تيل پيدا ڪندڙ ملڪ آهي.

هڪ ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ مون کي عام ماڻهن سان ملڻ جو موقعو مليو. نه صرف ليبيا جي شهرين سان پر ان ڪنسواءِ ٻين به ڪيترن قومن جا فني ماهر مليا. ان سبب دنيا جي ڪيترن ملڪن ۾ طبي ماڻهن جي واقفيت جي جاڻ پئي ۽ ان سان گڏ مختلف ماڻهن جي مزاج، طبيعتن، رواجن ۽ رسمن کي پرکڻ جو موقعو مليو.

ليبيا جي آدمشماري ويهه لک کن ٿيندي. ان مان اٽڪل ١٠ لک ماڻهو سامونڊي ڪناري واري ”ساحلي پٽي“

۾ رهڻ تائين باقي به لک ماڻهو رڻ پٽ ۾ بسيرو ڪري ويٺا آهن. جيتوڻيڪ موجوده قيادت انهن صحرا نشينن کي به سٺن ۽ سهڻن گهرن ۾ وسائڻ گهري ٿي. پر هنن آزاد نفس انسانن کي پلا شهري فليٽن ۾ ڪٿي ٿو مزو اچي! ان سبب اڃان تائين اهي شهرن طرف نه آيا آهن. سمنڊ جي ڪناري سان لاکو شهرن ۽ ڳوٺن کي هڪ وڏي شاهراهه پاڻ ۾ ملائي ٿي جيڪا طبرق کان طرابلس تائين اٽڪل به هزار ميل ڊگهي ٿيندي.

ليبيا جو ملڪ به پنهنجي سيني ۾ ڪيترين ئي پراڻين تهذيبن جا خزانا دفن ڪيو ويٺو آهي. هن ملڪ ۾ اڄ به دنيا جي پراڻين تهذيبن جا آثار نظر ايندا

تاريخ جي شروعات واري دور ۾ فينشي واپارين يونوچ سمنڊ جي ڪنارن تي ڪيترائي واپاري مرڪز قائم ڪيا هئا. ليبيا جي موجوده حدن ۾ به ٣ اهڙا بندر بنايل هئا. جن کي گڏجي Tri Polis معنيٰ "٣ شهر" سڏيندا هئا. انهن مان هڪ شهر "اويا" جي بنيادن تي هاڻوڪو Tripoli (طرابلس) جو شهر آباد آهي جيڪو هن ملڪ جي راڄڌاني آهي.

فينشي واپارين جي زور کي يوناني ٽوڙيو ۽ هنن هتي Laptis Magna جو عظيم شهر بڻايو. جنهن جا کنڊر اڄ به پنهنجي عظمت جو آئينو بنيا بيٺا آهن. هي کنڊر هڪ هزار سال قبل مسيح جا آهن ۽ طرابلس کان اٽڪل ١٥٠ ميل اوڀر طرف آهن ۽ هنن کنڊرن کي اڄڪلهه "لبده" چئجي ٿو.

يونانين جي دور ۾ ئي رومن قومن ترقي ڪئي. ان کانپوءِ هي ٻئي قومون يونوچ سمنڊ تي قبضي لاءِ ڇڪتاڻ ڪنديون

رهيون. موجوده بن غازيءَ جو شهر جيڪو ليبيا جو ٻيو نمبر وڏو شهر آهي، اهو هڪ پراڻي رومن شهر جي بنيادن تي ٻڌل آهي. ڪمال کي آخر زوال نصيب ٿيو. ڪڏانهن ويا رومن ڪيڏانهن ويا يوناني. اسلام جي روشني عرب جي صحرائن مان نڪتي ليبيا جي سرزمين تي به اچي پهتي. سنوسي خاندان، اسلامي روشني ڦهلائڻ ۾ وڏي ڪوشش ورتي. نتيجي ۾ ليبيا جا سڀ ماڻهو مسلمان ٿيجي ويا

١٩١١ع ۾ اٽليءَ وارن ليبيا جي ڀرپاسي ۾ اچوجهه ماڻهن جي آزاديءَ تي راتاهو هنيو ۽ ڪيترائي ڪونڌر پنهنجي وطن جي لڄ بچائڻ لاءِ قربان ٿي ويا. اٽليءَ وارا پنهنجي سازو سامان جي مدد سان ليبيا تي قبضو ٿي ويا. هنن بي سرو سامان ماڻهن کي ڏڪي رڻ پٽ ۾ اڇلائي ڇڏيو.

ليبيا جي عوام "عمر مختيار" جي رهنمائيءَ ۾ آزاديءَ جي جدوجهد شروع ڪئي. عمر مختيار ته شهيد ٿي ويو پر سندس مقدس رت سان پاريل آزاديءَ جو ڏيو اڄ تائين به ليبيا جي عوام جي دل ۾ روشن آهي.

عمر مختيار ليبيا جي عوام جو قابل احترام قائد آهي سندس مقبرو بن غازي شهر ۾ آهي.

عمر مختيار جي جدوجهد کانپوءِ ليبيا جي عرب عوام تي پنهنجي شهرن ۾ وڃڻ تي پابندي لڳائي وئي. سندن ڪاڏي پيتي جي ناڪه بندي ڪئي وئي جنهن جي نتيجي ۾ اٽڪل ڏيڍ لک ماڻهن بکن ۽ اڃ سبب رڻ پٽ ۾ مري ٿي ويا.

هنن صعوبتن ۽ مصيبتن هنن ماڻهن ۾ اعتماد ۽ آزاديءَ لاءِ خواهش کي وڌيڪ هٿي ڏني. ٻئي عالمي لڙائيءَ ۾ ليبيا جي مجاهدن اٽليءَ جي مخالف قوت اتحادين جي مدد

ڪني. اٽليءَ جي شڪست تي ۽ ليبيا وارو ٽڪرو فرانس، برطانيہ ۽ آمريڪا جي گڏيل فوجن جي قبضي ۾ آيو.

١٩٤٨ع ۾ اقوام متحده ليبيا کي آزادي ڏيڻ جو فيصلو ڪيو. ان بعد گڏيل قومن جي نگرانيءَ ۾ نئين ملڪ جو قانون بنايو ويو ۽ چونڊون ڪرايون ويون. آخر ٢٤ ڊسمبر ١٩٥١ع ۾ ليبيا هڪ آزاد جمهوري ملڪ جي صورت ۾ دنيا اڀريو ۽ ١٩٦٣ع تي هڪ آئيني بادشاهت ۾ تبديل ٿي ويو.

١ سيپٽمبر ١٩٦٩ع تي ڪرنل معمر قذافيءَ جي اڳواڻيءَ ۾ انقلاب آيو ۽ ليبيا وري هڪ دفعو رعيتي راڄ بڻجي ويو.

دنيا جي مختلف قومن ۾ تهذيب ۽ ڪلچر جي ارتقا مخصوص جاگرافي، سياسي ۽ سماجي حالتن پٽاندڙ ٿيندي رهي آهي. ليبيا جي سياسي تاريخ جو مختصر جائزو ان لاءِ پيش ڪيو ويو تہ جيئن ليبيا جي ماڻهن جي اٿي ويهي ۽ ريتن رسمن کي چٽيءَ ريت سمجهي سگهجي.

ماڻهو ۽ رواج:- ليبيا ۾ ڪيترن سالن جي مسلسل جدوجهد سبب ماڻهن کي اتي تعليم جي روشني نہ ملي سگهي آهي. موجوده انقلابي قيادت تعليمي سهولتن تي سڀ کان وڌيڪ خرچ ڪري رهي آهي. پر ان جا نتيجا ڏهن ٻارهن سالن کانپوءِ وڃي نڪرندا. تيستائين هن ملڪ کي ٻين قومن جي فني امداد تي ڀاڙڻو پوندو.

شهرن ۾ سڌريل رهڻي ڪرڻي جا طريقا عام ٿي ويا آهن. دولت جي خزانيءَ سبب ۽ حڪومت جي مدد سان هر هڪ ماڻهوءَ کي پڪو گهر بجلي، پاڻي ۽ گيس جون سهولتون ميسر آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پر پهراڙين ۽ رڻ پٽ وارن علائقن ۾ اڃان سهوليتون ڪافي گهٽ آهن. هن کي تيزيءَ سان پورو ڪيو پيو وڃي. هن وقت صحرائن جي رهواسين کي شهرن يا وڏن ڳوٺن ۾ منتقل ڪرڻ جو ڪم تيزيءَ سان هلي پيو.

ليبيا جا عام ماڻهو نهايت سادا، مهمان نواز ۽ قربانتا آهن. عربن ۽ مسلمانن لاءِ هنن کي گهڻي عزت آهي. هڪ آزاد قوم وانگر هنن جون روايتون ڏاڍيون بلند آهن. هنن جي قومي مزاج ۾ ٺڳي، چوري ڪرڻ ۽ ڪوڙ ڳالهائڻ سڀ کان وڏا جرم آهن.

هڪ سال جي عرصي ۾ ليبيا جي مختلف شهرن ۾ گهمندي ڦرندي، مون کي ڪوبه فقير، پنو يا منگتو نظر نه آيو. ان کانسواءِ چوريءَ جو واقعو به ٻڌڻ ۾ ڪونه آيو. گهڻو ڪري دوڪاندار پنهنجي دوڪانن ٻاهران رکيل شيون رات جو به ٻاهر ئي ڇڏي ويندا آهن. گهر جيڪڏهن بند نه ڪجن ته به ڪا ڳالهه ڪانهي ڪنهن به چوري چڪاريءَ جو ڊپ نه آهي.

هن ملڪ جا ماڻهو قانون جي عزت ڪرڻ ۾ شايد سڄي دنيا کان نرالا آهن. قانون شڪني کان عام ماڻهو بچڻ ڪن ٿا. ڪيڏو به امير خواهه غريب هجي ونئي قانون نه ٽوڙيندو. اسپتال ۾ ملاقات جا وقت مقرر آهن. ڪوبه ماڻهو انهن وقتن کانسواءِ مريض وٽ اچڻ لاءِ ڪوشش نه ڪندو.

عزت نفس ۽ برابريءَ وارو جذبو هتان جي صحرا نشينن کان وٺي شهرين تائين هر هڪ ۾ جيترو آهي. دفترن ۾ يا ٻين ڪاروبارن ۾ ڪابه اوچ نيچ ڪانهي هر ڪو پنهنجو ڪم ڪري ۽ ٻئي جي ڪٿ نه ڪيي. ملڪ جي سڀني

اسپتالن ۾ ڪوبه پرائيويٽ وارڊ يا اسپيشل ڪمرو ڪونهي هڪ دفعي اسان جي اسپتال ۾ ليبيا جي صدر معمرالقذافي جو والد بيمار ٿي آيو. ڪنهن به عام مريضن جي وارڊ ۾ رکيو ويو.

اهي خاصيتون هن قوم کي دنيا ۾ بلند ڪري رهيون آهن. هن قوم کي ترقيءَ لاءِ اڃان گهڻي محنت ڪرڻي آهي پر سندن سچائي، قومي غيرت ۽ جذبو کين ضرور ڪامياب ڪندو.

ليبيا جا ماڻهو پنهنجي آزاديءَ جي تاريخ جي هر هڪ ڏڻ کي نهايت پرجوش نموني ملهائن ٿا. ۱ سيپٽمبر جي تاريخ هنن لاءِ سڀ کان عزت ڀريو ڏينهن آهي. هن ڏينهن هنن کي معمرالقذافي جهڙو پرخلوص رهنما عطا ٿيو. ان ڏينهن تي اسڪائوٽ ۽ عام ماڻهو جلوس ڪيندا آهن جن ۾ بينڊ باجا پڻ شامل هوندا. جلوس شهر جي اهم چوڪ ۾ رڪبو آهي جتي شهر جا اهم ماڻهو قومي تاريخ متعلق تقريرون ڪندا آهن. هنن موقعن تي سڄي شهر کي ڪنوار وانگر سينگاريندا آهن. هي جشن هر شهر ۾ نهايت جوش و خروش سان ملهايو ويندو آهي. طرابلس جي جلسي جي ڪاروائي جو اکين ڏٺو احوال ريڊيو تان نشر ڪيندو رهندو آهي.

۱- سيپٽمبر ڪانسواءِ برطانوي، اطالوي ۽ آمريڪي فوجن جي نيڪاليءَ جا ڏينهن به ڏاڍي جذبي سان ملهايا ويندا آهن.

سان هڪ صحرائي شهر "سرت" ۾ هوس جتي جي آبادي اٽڪل ڏهه هزار کن ٿيندي. اتي پهريون دفعو ۱۴- آگسٽ ۱۹۷۲ع تي يوم پاڪستان ملهايو ويو.

هن جلسي ۾ ان شهر جي معززين وڏي تعداد ۾ شرڪت ڪئي. ورې گذريل سال ۱۴- آگسٽ جو جلسو ملهايوسين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن دفعي جلسي جي پوري ڪاروائي عربيءَ ۾ هئڻ سبب عرب دوستن به نهايت ئي سٺو ساٿ ڏنو. ان جلسي ۾ سرت جي ميونسپل ڪميٽيءَ جي چيئرمن رحوسه سيد درحوبه صدارت ڪئي. ان ڪانسراءِ فلسطين جي تنظيم جي نمائندي، مصري پروفيسر ۽ عرب سوشلسٽ يونين جي هڪ رڪن پڻ جلسي کي خطاب ڪيو. هنن دوستن پاڪستان ۽ ان جي ماڻهن لاءِ وڏي حب ۽ عزت جو اظهار ڪيو. ان وقت اسان جي وطن ۾ ٻوڏون آيل هيون ان جا اطلاع انهن به پهچائي ڇڏيا هئا. مقررن ان تي به همدرديءَ جو اظهار ڪيو. ان ڪانسراءِ اسان ڏٺو ته اسان کان به اڳ شهر جي ماڻهن پاڪستان ۾ ٻوڏ جي ستايلن لاءِ چندو جمع ڪرڻ شروع ڪري ڏنو. ان نئين واقعي سان هنن ماڻهن جي قرب ۽ اسان لاءِ نيڪ جذبن جي نشاندهي ٿئي ٿي.

ان ڪانسراءِ هن سال بن غازي ٽيليويزن يوم آزاديءَ تي پاڪستان متعلق هڪ ڪلاڪ جو خاص پروگرام ڏنو جنهن ۾ پاڪستان جي تاريخ ڏيکاري وئي ۽ ڪجهه پاڪستاني رقص ۽ موسيقيءَ جا نمونا پيش ڪيا ويا.

اسان جي لباس ۽ مشرقي انداز کي هتان جا ماڻهو گهڻي عزت سان ڏسندا هئا. عرب ملڪن ۾ يورپي لباس عام آهي پر ليبيا صرف واحد عرب ملڪ آهي جنهن ۾ اڃان تائين پردو سختيءَ سان آهي ۽ يورپي لباس عورتن ۾ بلڪل نه آهي. پاڪستاني عورتن جي لباس کي هو گهڻو پسند ڪن ٿا.

پاڪستان متعلق وڌيڪ ڄاڻڻ لاءِ هنن کي گهڻو شوق آهي ۽ ڏورانهين ڏيهه هجڻ ڪري هتان جا گهٽا ماڻهو هتي سير لاءِ نٿا اچي سگهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي ماڻهن سان به هو ڪيترن ئي ڳالهين ۾ مطابقت رکن ٿا. خوش خير عافيت جو اسان جو پراڻو طريقو، ليبيا ۾ به عام آهي - ان ڪانسواءِ ننجڻ ۽ ڏٿ ۽ سٽي وهارڻ جو رواج به ليبيا ۾ اڃان تائين اسان وانگر آهي.

ليبيا جا ماڻهو قربانيءَ ۽ پيارا ماڻهو سدائين ذهن جي ڪتاب ۾ محفوظ رهندا هن ملڪ ۾ جيڪا محبت ۽ خلوص مليو سو سدائين ياد رهندو ●

سرت ۱۶- جنوري ۱۹۷۴ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جي اداري جا ڇپيل ڪتاب

١. علامہ آءِ. آءِ. قاضي	قاضي فيض محمد	(ختم ٿيل)
٢. ڏکيون جان نہ ميڙن	ناز سنائي	(ختم ٿيو)
٣. ڪچان تان ڪافر	ناز سنائي	(ختم ٿيو)
٤. رڇي جي ريٽو ٿيا	ناز سنائي	٢٠-٠٠
٥. ڏونگر جن ڏوريا	ناز سنائي	١٥-٠٠
٦. هاري ڪميٽي ۽ الائي تحريڪ	قاضي فيض محمد	١٠-٠٠
٧. ماءُ ڪاهوڙي هليا	ناز سنائي	٢٠-٠٠
٨. منهنجي آڪاڻي	ڪامريڊ غلام محمد لغاري	٧-٠٠
٩. زندان جي جهروڪي مان	ڪامريڊ غلام محمد لغاري	٧-٠
١٠. چانڊوڪي ۽ زهر	موهن ڪلپنا	١٢-٠
١١. زندگي	موهن ڪلپنا	١٢-٠٠
١٢. حفيظ شيخ	ناز سنائي	١٠-٠٠
١٣. قيد جي ڪهاڻي	ناز سنائي	٢٠-٠٠

گهرائڻ لاءِ لکو:

پوسٽ باڪس نمبر ١٩،

جنرل پوسٽ آفيس، حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ادب جو معياري رسالو

ڪينجهر

سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد سنڌ طرفان؛ سنڌ ادب جي اُڃايلن جي ادبي اُڃ اُجهائڻ لاءِ 'ڪينجهر' ڪتابي سلسلي جي شروعات ڪئي وئي آهي. جنهن جو پهريون پرچو ٻه سؤ کان وڌيڪ صفحن تي مشتمل شايع ٿي چُڪو آهي. جنهن ۾ سنڌ جي پنجاهه کان وڌيڪ ناميارن ليکڪن جون لکڻيون شايع ڪيون ويون آهن. جنهن کي سنڌ جي سمورن ليکڪن ۽ پڙهندڙن ساراهيو آهي. ٻيو پرچو به شايع ٿي رهيو آهي. پهريون ڪتاب گهرائڻ ۽ مواد موڪلڻ لاءِ رابطو قائم ڪريو:

پوسٽ باڪس نمبر ١٩،
جنرل پوسٽ آفيس، حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاڙُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگھن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ ڪان پو بيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگھي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجههَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٿين، جيڪي بہ ڪٿين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اَٽڪاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ "منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)